

Kiss Éva  
MAGYARORSZÁG ÚTJA  
A PARLAMENTI DEMOKRÁCIA FELÉ

***Kárpátaljai Magyar Könyvek***  
**203.**

Készült a Szülőföld Alap támogatásával



*A monográfiát az UNE Humán-Természettudományi Magyar Karának  
Tudományos Tanácsa javasolta publikálásra  
(2010. május 18-án kelt 5. sz. jegyzőkönyv)*

*Az eredeti ukrán szöveg felelős szerkesztője:*  
Lengyel Miroszlava docens, a történelemtudományok kandidátusa

*Lektorálták:*

Vehes Mikola professzor, a történelemtudományok doktora  
Mandrik Ivan professzor, a történelemtudományok doktora

© Intermix Kiadó, 2010

© Kiss Éva, 2010

*Ukránból fordította: Makusinné Rehá Viktória*  
*Szakmailag a magyar fordítást leellenőrizte: Zubánics László*

INTERMIX KIADÓ

Felelős kiadó: Dupka György

Felelős szerkesztő: Kövy Márta

Budapesti képviselet: H-1011 Bp., Hunyadi János u. 5.

Készült a Borneo Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-42-4

ISSN 1022-0283

Ungvári Nemzeti Egyetem

**Kiss Éva**

**Magyarország útja a parlamenti  
demokrácia felé**

Társadalompolitikai átalakulás Magyarországon 1966–1990 között

Monográfia



**INTERMIX KIADÓ**  
Ungvár – Budapest  
2010



## UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM

A kiadvány az UNE Humán- Természettudományi Magyar Kar magyar történelem és európai integráció tanszék diákjai részére készült

**Kiss Éva.** Magyarország útja a parlamenti demokrácia felé. (Társadalompolitikai átalakulás Magyarországon 1966–1990 között). – Ungvár, 2010.

A tudományos kutatást a totalitarizmusból a demokráciába való átmenet alakulása elméleti alapjai elemzésének és a módszertani megközelítések kidolgozásának szentelték a Magyar Köztársaság példáján. A monográfiában elvégezték a XX. sz. 60-80-as éveiben Magyarországon zajló társadalompolitikai átalakulások lényege, rendszere sajátosságainak komplex tanulmányozását a magyar társadalom átalakulási folyamata elemzésének összefüggésében, mint a belpolitikai jellegű különböző tényezők kölcsönhatását. Kidolgozták a XX. sz. 60–80-as éveinek totalitarista rendszerű magyar modellje átalakulásának szerzői koncepcióját; meghatározták az okokat, amelyek szociális-gazdasági és politikai átalakulásokat eredményeztek Magyarországon a XX. sz. 80-as éveiben.

Konceptuálisan megalapozták a magyar társadalom társadalompolitikai újjászületésének alapjait, feltárták politikai szocializációjának sajátosságait; tanulmányozták a politikai mozgalmak, az ellenzék programköveteléseit és gyakorlati tevékenységét a többpártiság kialakulásának összefüggésében; jellemezték és feltárták a párbeszéd gyakorlatának, a kompromisszum elérésének, az érdekegyeztetés sajátosságainak politikai párbeszéd útján történő rendezését a politikai ellenfelek között az országban; elemezték az 1990-es parlamenti választások eredményeit a politikai rendszer minőségi változásának kontextusában Magyarországon.

A kiadványt felsőfokú tanintézmények tanárai, diákjai, diplomaták, valamint mindazok számára ajánljuk, akik érdeklődnek Európa országainak újkori történelmi problémái iránt.

## TARTALOM

BEVEZETÉS.....	7
I. FEJEZET. A MAGYARORSZÁGI TOTALITARIZMUS SAJÁTOSSÁGAI KUTATÁSÁNAK ELMÉLETI ALAPJAI.....	11
1.1. A kutatás módszertana.....	11
1.2. A források és a szakirodalom elemzése.....	15
II. FEJEZET. A TOTALITARIZMUS LIBERALIZÁLT MODELLJÉNEK VÁLSÁGA MAGYARORSZÁGON A XX. SZÁZAD 60-80-AS ÉVEIBEN.....	26
2.1. A gazdasági és politikai válság okai Magyarországon.....	26
2.2. A magyar társadalom szociális rétegződésének sajátossága és tendenciái.....	26
2.3. A politikai szocializáció folyamata Magyarországi társadalmában.....	26
III. FEJEZET. A TOTALITARIZMUSBÓL A DEMOKRÁCIÁBA VALÓ ÁTMENETI IDŐSZAK SAJÁTOSSÁGAI MAGYARORSZÁGON.....	61
3.1. A többpártiság kialakulása Magyarországon a XX. század 80-as éveiben.....	61
3.2. A politikai párbeszéd fejlődése az országban 1989-ben.....	76
3.3. Az 1990-es évi parlamenti választások: a politikai legitimáció rendszerének változása.....	96
ÖSSZEGZÉS.....	116
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	136

## BEVEZETÉS

1945 után a két Európa közötti határ néhány  
száz kilométerre nyugatra tolódott el és  
néhány állam, amelyek mindig nyugatinak  
tartották magukat, egyik reggel arról  
értesültek, hogy mostantól Kelethez  
tartoznak.

*Milan Kundera. Közép-Európa tragédiája*

Asarkalatos társadalompolitikai események és a radikális szociális-gazdasági változások Közép- és Kelet-Európában a XX. század végén új geopolitikai realitást idéztek elő a totalitárius rendszerekben, azok értékeinek és eszméinek végleges összeomlását okozva megmutatták a totalitarizmus kváziszocialista modell „megújításának”, „megreformálásának” lehetetlenségét. Gyakorlatilag ezek a rendszer jellegű politikai változások lettek a XX. század végének egyik legfontosabb eseményei, és vitathatatlanul jelentős tudományos, elméleti érdeklődést képviselnek.

Az 1966–1990-es magyarországi eseményeknek rendszerszerű társadalompolitikai változásokként történő elemzése, az átmeneti időszak jelenségei lényegének tanulmányozása ebben az összefüggésben azon okok feltárását követeli, amelyek meghatározták a szociálpolitikai átalakulásokat Magyarországon. Ám ettől függ saját dinamikája, jelenlegi és jövőbeni fejlődésének teljes mértékű megértésének lehetősége is. Ebből ered a problematika tanulmányozásának aktualitása, mivel az átmeneti időszak problémáinak elemzése nemcsak a közvetlen múlttal kapcsolatos, de a jelennel is, amely visszatükröződése a rendkívül összetett, a totalitarizmus idejéből örökölt átmeneti időszak akadályainak.

Magyarország újkori történelmének 1966–1990 közötti időszakát tanulmányozva érdemes kiemelni a külső tényező szerepét, hiszen Európa Keletre és Nyugatra való mesterséges felosztásának körülményei között a közép-európai régió országaira a XX. század 40-es éveinek végén a kváziszocialista fejlődés szovjet modelljét erőltették rá. Nos, a radikális változások ok-okozati kapcsolatait tanulmányozása szempontjából Arnold Toynbee a civilizáció bukásának okairól szóló elmélete alapján meg lehet határozni a XX. század 40-es éveinek végén bevezetett magyarországi totalitarista rendszer „*jelentős külső tényező vége kezdetének*” a tényét.

A Közép-Európa országaiban bekövetkezett radikális jelenségek ok-okozati összefüggését tanulmányozva, meg kell jegyezni, hogy a politikai és a gazdasági válság nem a XX. század 80-as éveiben keletkezett. Ennek a válságnak az okait a háborút követő első évek eseményeiben kell keresni, amikor Közép-Európa országaira ráerőltették a kváziszocialista fejlődés modelljét, amikor gyakorlatilag megsemmisítették az ún. „népi-demokratikus” rendszereket a régió országaiban, azaz bekövetkezett Európa mesterséges felosztása a Kelet – Nyugat tengelyen. Közép-Európa országai „szovjet hatás” alá kerültek, és „szovjet érdekek övezetévé” váltak mind politikai, társadalmi, mind gazdasági, geopolitikai viszonylatban is.

A magyarországi átmeneti időszak tanulmányozásának aktualitása abban rejlik, hogy az átalakulási folyamat sajátosságainak objektív elemzésével lehetőség nyílik, hogy meghatározzuk a téma tanulmányozásának távlatait az átmeneti időszak sokoldalúan megalapozott koncepciója kidolgozásának kontextusában, aminek a tanulságai rendkívül fontos szereppel bírnak a demokratikus Ukrajna kiépítését illetően. Hiszen országunk integrációja az európai geopolitikai és gazdasági térséghez csak a belső radikális politikai és gazdasági változások megvalósításának feltétele mellett lehetséges. Ez elsősorban a szocium társadalmpolitikai újjáélesztésére, a polgári társadalom fejlesztésére vonatkozik, a jogállam kiépítése, a piacgazdaság kialakítása, a többpárti politikai rendszer kialakítása mellett.

Magyarországnak a parlamenti demokráciára való áttérésekor szerzett tapasztalatainak tanulmányozása elősegíti, hogy jobban megértsük az ország átmeneti időszakának problémáit. A magyarországi demokrácia bonyolult fejlődési folyamatának vizsgálata a társadalom és a politikai struktúra átalakulásának kontextusában lehetővé teszi, hogy fontos következtetéseket vonjunk le a hasonló gondok ukrainai megoldására, és hogy meghatározzuk a társadalmpolitikai átalakulás tanulságait a hasonló hibák elkerülésére. Ukrajnában még mindig tart a többpártiságról a többpárti politikai rendszerre való áttérési folyamat, így teljesen nyilvánvaló, hogy az ország számára ebben az összefüggésben különös jelentőséget kap az európai szintű politikai párbeszéd kialakulásának kérdése, a belpolitikai és a külpolitikai prioritások kiválasztásának problémája, valamint helyének és szerepének meghatározása a nemzetközi viszonyok rendszerében.

A tanulmány tárgya a XX. sz. 60–80-as éveinek Magyarországon zajló társadalmpolitikai átalakulások folyamatának sokoldalú, komplex tanulmányozása, valamint a politikai viszonyok alanyai által végzett tevékenységek elemzése az általuk megvalósított szociális-gazdasági politika kontextusában. Hiszen a XX. századnak azok az évei fontos kronológiai



szakaszt jelentenek a reformpolitika megvalósítása szempontjából, amely elősegítette a magyar társadalom szociális rétegződését, a középosztály fejlődését, a piacgazdaság alapjainak kialakulását és a polgári társadalom fejlődését Magyarországon.

A „Közép-Európa”, „közép-európai régió” kifejezés az adott tudományos kutatásban Magyarország, Lengyelország és az akkor még Csehszlovákia földrajzi határain belül használatos. Vitathatatlan, hogy a „Közép-Európa” és a „közép-európai régió” szélesebb politikai-földrajzi térséget ölelnek fel.

A munka célja abban rejlik, hogy megpróbálja értelmezni és tudományosan megalapozni a társadalompolitikai átalakulásokat Magyarországon az 1966-1990-es években. Bár ebben a tanulmányban természetesen nem lehet elemezni a kérdések egész összetett komplexumát, amelyek Magyarország szociális alanyai politikai tetteinek a fejlődésével kapcsolatosak, de a munka említett céljának megfelelően a következő kutatási feladatokat tűztük ki:

- tisztázni a totalitarista rendszer magyar modelljének sajátosságait;
- megvilágítani az okokat, amelyek meghatározták a szociális-gazdasági és politikai átalakulást Magyarországon;
- elemezni a magyar társadalom polgári-politikai újjászületését, feltárni politikai szocializációjának sajátosságait;
- megvizsgálni a magyarországi politikai mozgalmak, pártok programköveteléseit és gyakorlati tevékenységét a többpártiság kialakulásának kontextusában;
- jellemezni Magyarország átmeneti időszakát, a konkrét történelmi helyzetet keresztül kideríteni a párbeszéd gyakorlatának, a kompromisszum elérésének, a társadalmi érdekek egyeztetésének sajátosságait a politikai ellenfelek közötti politikai párbeszéd keretén belül;
- elemezni az 1990-es parlamenti választások eredményeit a politikai rendszer minőségi változásának összefüggésében.

A munka tudományos újkeletűsége abban rejlik, hogy az ukrán történelem-tudományban ez az első próbálkozás, mely komplex módon tanulmányozza az adott korszakban végbemenő magyarországi társadalompolitikai átalakulások különböző aspektusainak okait, sajátosságait, törvényszerűségeit, tanulságait.

Az ukrán történelemtudományban először elemzik Magyarországon a XX. század 60-80-as éveiben létezett politikai rendszer bukásának okait. A történelemtudomány örökségében az adott tematikában domináló ideológiai sztereotípiákkal ellentétben a tudományos kutatásban újszerűen végezték a XX. század 60-80-as éveiben Magyarországon végbemenő társadalompolitikai átalakulások tartalmának elemzését. Újszerű a szerző hozzáállása a XX. század ezen éveinek a reális politikai pártállami intézmények, a szociális, politikai

erők közötti társadalompolitikai konfliktusok megoldási mechanizmusainak elemzéséhez, a magyar társadalom polgári-politikai újjászületési folyamatának, a többpártrendszer fejlődési folyamatának a tanulmányozásához.

A tudományos kutatás alapvető tézisei:

– a pártállami vezetés stílusának és módszereinek részleges demokratizálása – köztük az 1966-os gazdasági reformok – egészében elősegítették a magyar társadalom társadalompolitikai szervezeteinek strukturális részeinek tartalmát tekintve minőségileg új kialakulását, elsősorban ez a piacorientált gazdaság fejlődése, a magánvállalkozás fokozatos kialakulása, a szocializáció folyamatának bemutatása, a középosztály fokozatos kialakulása;

– az ún. „*puha diktatúra*” megvalósítása Magyarországon az MSZMP reformszárnyának megerősödéséhez, a magyar demokratikus ellenzék létrejöttéhez és intézményesedéséhez vezetett, ami egészében elősegítette a magyar társadalom politikai normatíváinak, kultúrájának és az aktivitás motivációjának a fejlődését a polgári társadalom fejlődésének kontextusában;

– a pártosodás folyamata új pártok létrehozásának feltételei között történt, amelyeket demokratikus ellenzéki mozgalmak alapján hoztak létre, ezt objektíven a parlamenti demokrácia kialakulása indokolta a politikai intézmények újjászületésének körülményei között, amelyek jelentős hagyományokkal rendelkeztek Magyarországon a XIX-XX. századokban;

– az MSZMP-ben az erők polarizációja az ortodoxok és a reformerek között elősegítette az államhatalmi intézmények összehangolt cselekedeteit, elsősorban az MSZMP és a magyar demokratikus ellenzék képviselői között, ami a továbbiakban demokratikus, békés jellegű átalakulási folyamatot kezdeményezett; – a Magyar Köztársaságban az 1988-90-es években bekövetkezett politikai változások lényege abban rejlett, hogy az ország politikai erői konszenzust kerestek és érték el a társadalompolitikai élet demokratizálása, az ország parlamenti demokráciára való áttérésének tényezője, a politikai, társadalmi párbeszéd kialakításának és működésének a feltétele mellett a politikai ellenfelek között.

## I. FEJEZET

### A MAGYARORSZÁGI TOTALITARISTA SAJÁTOSSÁGOK KUTATÁSÁNAK ELMÉLETI ALAPJAI

#### 1.1. A kutatás módszertana

Az adott kutatás módszertanának alapjául a XX. századi 60-80-as évek társadalmpolitikai folyamatai elemzését illetően a történelmiség, a kronológiai és a tematikus-problematikus megközelítés elvei szolgálnak, ami lehetővé teszi időrendi sorrendben elemezni az eseményeket, tanulmányozni a magyar társadalom átalakulási folyamatait a változások dinamikájában, kapcsolatait történelmi fejlődésének összefüggésében.

Magyarország történelmi fejlődése törvényszerűségeinek és egyediségének a tanulmányozása hosszabb időbeni és sajátos regionális összefüggésben úgyszintén megköveteli a módszertani megközelítés meghatározását a problematika elemzését illetően. A szociálpolitikai helyzet radikális változása, a politikai viszonyok sokoldalúsága és különbözősége a régióban – Magyarországon is – ezen történelmi folyamatok kutatási módszertanának megváltozását eredményezték az elméleti elemzés kategóriái és fogalmai új rendszerek létrehozásának kontextusában. Sőt, épp a Nyugat politikai iskoláinak a kutatási módszerei segítik elő a közép-európai régió országaiban napjainkban végbemenő történelmi folyamatok adekvát ábrázolását.

Ezt figyelembe véve, mind Ukrajna történelmi tudományának, mind a hazai politológiának is a legaktuálisabb kérdése a Közép-Európa országokban a XX. század végén végbemenő radikális társadalmpolitikai változásokat érintő kutatások újszerű módszertanának a kidolgozása. Hiszen épp a politikai elmélet kidolgozása – amely képes általánosítani a tapasztalatot, például a totalitarizmusból a demokráciába való átmeneti időszakot –, bír fontos tudományos jelentőséggel.

Íly módon ma a legfontosabb kérdés nem az átmenet, vagy a szociálpolitikai változás bizonyos valóságelméletének alkalmazása, hanem ellenkezőleg, a Közép- és Kelet-Európa országaiban zajló események elemzési módszertanának létrehozása, ezen radikális átalakulások kutatása a szociális-kulturális változások szélesebb összeurópai összefüggésben.

A tanulmányozott téma elemzéséhez alkalmazható módszertan keresését Magyarország demokráciára való társadalmpolitikai áttérésének síkjában végezték

– többek között a politikai alanyok közötti hagyományos kapcsolatrendszerben –, ami döntő módon kihatott az egykori pártállami nomenklatúrának az új feltételekhez alkalmazkodó stratégia kialakításának folyamatára. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni, hogy a rendszer részeinek egyik állapotból a másikba való átalakulási körülményei között a fejlődés fő tendenciái gyakorolnak kölcsönhatást, köztük: konstruktívak és destruktívak, progresszívak és konzervatívak. Így módon fontos: hogy lehet megállapítani a domináns közülrük; hogyan lehet a tanulmányozás szempontjából tájékozódni az átmeneti időszak lehetséges vezető viselkedési irányvonalának kiválasztásában. A „kádárizmus” politikájának a szükségszerűsége a XX. század 60-80-as éveiben nem egyszerűen alkalmazkodás volt az új valósághoz, hanem elsősorban uralkodó szerepének megőrzése, megszilárdítása az országban.

Mivel a XX. század 80-as éveinek a végén Magyarország „állampártja” kizárólag egzisztenciális megfontolásokból törekedett a hatalom megtartására a „szocializmus egypártrendszerének” keretein belül, azért fokozatosan veszített hatalmi monopóliumából. Ahhoz, hogy a témát megfelelő nézőpontból tanulmányozzuk, figyelembe kell venni a „kádárizmus” politikáját, annak korrigálását, megvalósításának mechanizmusait, evolúciójának mértékeit. Ez a megközelítés lehetővé tette, hogy tisztázzuk az „állami párt” által megvalósított reformpolitika hatékonyságának fokát mind regionális, mind összeurópai viszonylatban is, mivel biztosította a szinkretikus elemzés lehetőségét: a kapcsolatban álló rendszerek alrendszerei közötti kölcsönhatások szintjein (MSZMP – ellenzék, az MSZMP konzervatívjai – reformerei).

A vizsgált téma keretein belül az ilyen átalakulási folyamat strukturális osztályozásának elemzése lehetőséget biztosít arra, hogy az elméleti-módszertani megközelítés prizmáján keresztül meghatározzuk a magyarországi társadalmpolitikai folyamatok sajátosságát a XX. század végén.

A magyarországi társadalmpolitikai és gazdasági változások jelenének, tartalmának, sajátosságainak a tisztázását elősegítette:

**először:** olyan ismert módszerek alkalmazása, mint az általánosítás, az összehasonlítás, a szintézis, valamint a magyarországi átalakulási folyamatokkal, mint egységes egésszel kölcsönösen kapcsolatban lévő elemek összességéhez való szisztematikus hozzáállás alkalmazása;

**másodszor:** különböző külföldi politológiai koncepciók alkalmazása, mint például Max Weber<sup>1</sup> politikai viszonyok elméletei, Jürgen Habermas<sup>2</sup> kommunikatív elmélete, Soros György<sup>3</sup> nyitott társadalmának koncepciója az ún. kommunista rendszer bukását előidéző okok elemzését illetően, és Karl Popper<sup>4</sup> politikai-filozófiai koncepciója;

**harmadszor:** olyan kategóriák és fogalmak rendszerének alkalmazása,

mint „politikai változás”, „totalitarizmus”, „párt”, „kontrelit”, „politikai rendszer”, „konszenzus” stb.

Ezzel kapcsolatban úgyszintén fontos módszertani jelentősége van a magyarországi események tanulmányozásának a politikai rendszer részei közötti kölcsönös kapcsolat és kölcsönhatás prizmáján keresztül:

- *intézményes* (állam, MSZMP, szociális intézmények, a magyar demokratikus ellenzék szervezeti formái, ezek evolúciója pártformációkká);
- *funkcionális* (a társadalompolitikai folyamat megnyilvánulásának formái, azok sajátosságai);
- *kommunikatív*, amelynek különös jelentősége van a magyar politikai gyakorlatban (a magyar politikai rendszer alkotórészei közötti kölcsönhatásnak és kölcsönös kapcsolatnak sajátos módja a megszilárdítás és a kompromisszumok politikájának megvalósulása a kontextusban, fejlődése az egyetértés keresése formájában, és – mint következmény – a kölcsönös megértés elérése az ország politikai erői között egyenjogúsági alapokon a társadalmi eszmecsere, a demokratikus politikai párbeszéd feltételei mellett).

Közép-Európa országaiban – Magyarországon is – a XX. század 80-as éveinek végén zajló átalakulási folyamatok konceptuális átgondolása, elméleti általánosítása mind a hazai, mind a külföldi kutatók által meghatározta a tudósok nézeteinek sokszínűségét ezen események jellemzését, okainak, irányultságának, következményeinek tisztázását illetően.

Nyilván a közép-európai régióban 1988-1990-ben zajló radikális és kevésbé gyökeres átalakulások lavinaszerű növekedése miatt, valamint minden más politikai változást a „politikai fejlődéssel” történő azonosítása mellett, ezen változások jellemzésére a legelterjedtebb szakszó, amit a tudósok és az analitikusok viszonylag jelentős része használ, az a politikai változás egyik típusa – a forradalom, mégpedig „bársonyos forradalom”, „demokratikus forradalom”, „befejezetlen forradalom”, „gyengéd forradalom” stb.

Am a XX. század végének politikai és szociális-gazdasági átalakulásai – mint a különböző belső és nemzetközi ellentétek arányának összessége, amelyek közvetlen kapcsolatban voltak a radikális változások szükségességével a közép-európai régióban –, sokkal összetettebb, sokszínűbb, lényegében még be nem fejezett folyamatok, amelyek nem korlátozhatók ezzel a definícióval, amiről elsősorban a problematika alapos tanulmányozása tanúskodik.

A XX. század 80-as éveinek végén Közép-Európa országaiban – Magyarországon is – történt események megértésének a bonyolultsága többek között abban rejlik, hogy hiányzik a módszertani koncepció az átmeneti

időszak radikális jelenségeinek lényegi tanulmányozását illetően. Csak az első próbálkozások történtek meg a tematika egyes aspektusainak elemzésére. Nos, a közép-európai régió országaiban zajló társadalompolitikai átalakulások tartalmának tisztázása megköveteli a fogalmi apparátus meghatározását a valós társadalmi viszonyok elemzése kontextusában.

Ebben az összefüggésben konceptuális meghatározást kell adni az olyan fogalomnak, mint „*a politikai változás*”. A külföldi politológiai tudomány terminológiája szerint *a politikai változás: struktúrák, folyamatok vagy célok átalakulása, ami a társadalom irányítására vonatkozó hatalmi hatáskörök felosztását vagy végzését érinti*<sup>5</sup>. Nos, alkalmazva a fogalmat, a politikai változás lehetőség azoknak a bonyolult folyamatoknak a megmagyarázására, amelyek a magyar társadalomban történtek és történnek ma is. Hisz ez a fogalom jellemzi a politikai rendszer típusainak változását, valamint a politikai rendszerváltás módját is.

Jellemezve a társadalompolitikai folyamatokat Közép-Európa országaiban ki kell emelni, hogy az átmeneti időszak, eredete és fejlődési tendenciái egyediségének mind történelmi befejezése, mind elméleti átgondolása is, valamint a közép-európai régióban zajló átalakulási folyamatok nemzetközi összefüggésének tanulmányozása már a XXI. századi kutatások kérdése.

Módszertanilag az adott kérdés tanulmányozásakor a XX. század 80-as éveinek végén zajló eseményeket F. Bdel „*globális történelem*” koncepciójának prizmáján keresztül kell vizsgálni alkalmazva a struktúrák és tendenciák történelmi hosszú határidős kategóriáját, mint a történelmi temporálisság – ciklikusság, ismétlődés, lassúság, értékállandóság figyelembevétele „*pontosan tudatosítva azt, hogy a szociális időnek számtalan formája van, ami az általános módszertan integráns része*”<sup>6</sup>, valamint a rendszeres és a történelmi-összehasonlító megközelítés felhasználása ezzel kapcsolatban lehetővé teszi Magyarország példáján az átalakulási folyamat törvényszerűségeinek és sajátosságainak rendszerezését és elemzését, ami az átmeneti időszak lényege.

Így a magyarországi szociális-gazdasági és politikai átalakulások folyamatának elemzésekor a történelmi-összehasonlító összefüggésben a demokratikus átmenet magyar modelljének eltérései, sajátosságai és törvényszerűségei meghatározásakor a munkában Rustow A. ismert elméletét használtuk fel, amely az átmeneti időszokról szól, mint visszafordíthatatlan szociálpolitikai folyamatról, amely három egymást követő fázisból tevődik össze: előkészítő, döntések meghozása és a társadalom új politikai mechanizmusokhoz való adaptációjának stádiuma<sup>7</sup>.

Elemmezve az átalakulási folyamatot Magyarországon, tanulmányozva fejlődésének sajátosságát – mégpedig módszertani aspektusból – meg kell

határozni ennek a folyamatnak a tartalmát, az ország politikai rendszerének jellegét, változásainak dinamikáját a XX. század 60-80-as éveiben.

Az átmeneti időszak lényege Magyarországon a totalitarizmusból a demokráciába való áttérés átalakulási folyamata. Ám Hannah Arendt már klasszikus politológiai koncepcióját használni a társadalom totalitárius modellje rendszerszerű jeleinek jellemzésére (*mint a különböző szociális intézmények politikai és gazdasági tevékenységének globális monopolizálása, az ideológiai doktrína uralkodásának feltétele mellett, egyetlen alany, a hatalom megléte esetén, amely eszközből céllá alakul át*)<sup>8</sup>, a szubjektumok szociális gyakorlatának és elméleti stratégiájának megjelölésére csak az ország társadalompolitikai és gazdasági változásainak kontextusát figyelembe véve az adott korszakban lehetséges.

Az 1956-os események után Magyarország pártokráciája a legitimitás új formáinak kutatása következtében fektette le az ún. „kádári” politikai rendszer alapjait, vagy a totalitarizmus liberalizált modelljét, amely jellegét tekintve sajátos „vegyes” politikai rendszert ábrázolt. Vitathatatlan, hogy Hannah Arendt elmélete szerint ez totalitárius rendszer volt (mivel a „kádári” politikai rendszer, a MSZMP politikájának sajátossága az állami hatalommal való azonosítás is, az apparátusi-irányítási cselekedetek eldöntésével stb.), de az önkényeskedő, egyeduralmi rendszer számos jelének egyesítésével, amelyek elvszerűen megkülönböztették a „szocialista tábor” országainak más politikai rendszerétől.

Ezzel kapcsolatban értékelve a kádári politika „manőverezését” mind belpolitikai, mind nemzetközi aspektusból is, ki kell emelni pozitív eredményeit, mégpedig a piacgazdaság alapjainak, elemeinek kialakítását, egyes részlegesen demokratikus változások meghonosítását. Magyarország ezen politikájának jelentőségéről szóló kérdésre keresve a választ és a politikai vezér szerepét vizsgálva az ország történelmében, Max Weber<sup>9</sup> legitimitás elmélete értelmében megjegyezhetjük, hogy épp a magyar pártállami intézményesség politikai reformjainak köszönhetően Kádár Jánossal az élen a politikai és jogi kultúra elemei meglétének feltétele mellett a magyar társadalom szociális-kulturális fejlődése számos más összetevője és a politikaalkotás hagyományai, a politikai hatalom legitimitásának karizmatikus fajtája a legitimitás hagyományos és jogi-ésszerű részeivel egészült ki.

## 1.2. A források és az irodalom elemzése

A tanulmány forrásbázisát különböző források alkotják, amelyeket feltételesen néhány csoportra lehet osztani: a) okmányok, párt- és állami



okmányok publikációi, a Magyar Szocialista Munkáspárt – MSZMP okmányainak és határozatainak gyűjteménye; b) újságok, folyóiratok és más időszaki kiadványok, amelyek tartalmazzák az 1988–1990-es évek állami és pártokmányait; c) beszámolók, felszólalások, levelek az ellenzék tevékenységéről Magyarországon, valamint az ország politikai pártjainak alapító okmányai; d) statisztikai anyagok, kronológiai kiadványok; e) visszaemlékezések, memoárirodalom.

A XX. század 60–80-as éveiben Magyarországon zajló társadalmpolitikai átalakulások különböző aspektusainak tanulmányozásakor különös jelentőséggel bírnak az időszakos sajtóban, tudományos folyóiratokban publikált okmányok. Hisz a radikális politikai változások idején megtörténik az ideológiai dogmák lerombolása, és lehetőség nyílik a kutatók számára korábban hozzáférhetetlen dokumentumok publikálására (sajnos csak néhányéra), valamint egyes közgazdasági, szociológiai és politológiai problémákról kvalifikált publikációknak és a nyugat-európai, amerikai tudósok könyveinek megjelenítésére.

Legnagyobb az érdeklődés a törvények és jogszabályok gyűjteményei, valamint az MSZMP belpolitikájáról, annak hatásköréről szóló okmányok<sup>10</sup> iránt; ugyancsak érdekesek az ellenzéki csoportok tevékenységéről szóló beszámolók, ennek kapcsán különös jelentőséggel bírnak Magyarország Belügyminisztériuma III/III-as ügyosztályának jelentései az ellenzék fejlődési folyamatáról és tevékenységéről.<sup>11</sup>

Az 1956-os események jellemzése szempontjából – mint az 1956-os tragikus események tudományos-politikai definíciójának meghatározása az ország politikai fejlődése sajátosságainak megértéséhez 1989 folyamán, különösen 1989 január-februárjában – fontos jelentőséggel bírnak a Minisztertanács dokumentumai, az ülések jegyzőkönyvei, a táviratok stb. (összesen 21 dokumentum)<sup>12</sup>.

Különös történelmi-ismeretterjesztő értéke van az MSZMP dokumentumai és határozatai gyűjteményének, az 1988–1990-es évek jogi dokumentumainak, amelyek a társadalmpolitikai átalakulást világítják meg a XX. század 60-80-as éveiben<sup>13</sup>.

Vitathatatlan, hogy a magyarországi szociálpolitikai átalakulások tanulmányozása kapcsán a XX. század 80-as éveiben fontos jelentősége van mind a társadalmi mozgalmak, pártformációk dokumentumainak, mind a jogi dokumentumoknak is, elsősorban a törvénytervezeteknek és a törvényeknek, amelyeket az Országgyűlés 1988–1990-es években fogadott el<sup>14</sup>. A források különös csoportját alkotják a statisztikai gyűjtemények, amelyek adatokat tartalmaznak az ország gazdasági fejlődéséről, a magyar társadalom szociális



rétégződéséről és a parlamenti választások eredményeiről<sup>15</sup>. A munka folyamán úgyszintén felhasználtunk kronológiai kiadványokat, a XX. század 60–80-as éveiben zajló fontos politikai események politikai évkönyveinek publikációit.

És végül, a kiválasztott téma tanulmányozása szempontjából figyelemre méltóak mind a Kádár János tevékenységéről szóló dokumentumgyűjtemények, mind Göncz Árpád, Marosán György, Pozsgay Imre és a XX. század 60–80-as éveinek több más politikusának visszaemlékezései is, amik lehetővé tették felidézni az általános társadalompolitikai helyzetet Magyarországon, és meghatározni a folyamat fejlődésének jellegzetes sajátosságait.

Elemelve a végbemenő radikális változások történelmi tanulmányozásának jelenlegi állapotát és távlatait, ki lehet emelni, hogy az elmúlt évek folyamán a tudósok elvégezték az értelmezés konceptuális szintjének kidolgozását Közép-Európa országainak sokoldalú realitásának bonyolult problémáját, tartalmát és értékelését tisztázva. A hazai tudósok Magyarország társadalompolitikai átalakulási folyamatára irányuló tanulmányozásának, az átmeneti időszak sajátosságaira vonatkozó elemzésének az összeurópai kontextusban jelentős hiányossága az, hogy nincsenek kidolgozva az ország átalakulási folyamatának elméleti alapjai, valamint a társadalompolitikai helyzet elemzése az adott korban.

A tudományos munkák hiányáról, a hazai politológia és a történelemtudomány jelentős lemaradásáról tanúskodik az a tény is az adott problémakör kutatását illetően, hogy Ukrajnában Magyarország mai fejlődésének kérdésére, a politikai és szociális-gazdasági változások okainak tanulmányozására vagy a XX. század 60-80-as éveinek politikai rendszere jellegének az elemzésére egyetlen monográfiát, tudományos munkát sem szenteltek.

Érthető az adott korban, hogy a politikai elfogultság és a megfelelő konceptuális hozzáállás a tudományos problémák elemzéséhez természetesen nem tudott nem kihatni a kutatások tudományos tárgyilagosságára. Hisz azokban az évtizedekben a XX. század 60-80-as éveiben az SZSZKSZ kutatói számára az ilyen megközelítés irányadónak számított (a totalitarista társadalomban megengedhetetlen volt a konceptuális alternatíva). Ám nehéz megmagyarázni, miért hiányzik Ukrajnában a XX. század második felében a Magyarországon végbemenő társadalompolitikai átalakulások különböző aspektusainak aktuális problémáit vizsgáló speciális tudományos tanulmány. Így módon az új konceptuális hozzáállás az átmeneti időszak jelenségeinek megértéséhez nemcsak Magyarországon, de Közép-Európa más országaiban is a kor sugallata lett. Gyakorlatilag ennek a problémakörnek a tanulmányozása Ukrajnában még csak kezdeti stádiumban van.

Az ún. posztkommunista társadalmak szociálpolitikai, gazdasági, geopolitikai, kulturális átalakulásainak komplex elemzésére irányuló első

próbálkozás A posztkommunizmus politológiája című könyvben található, amely Franciaország – a Posztkommunista Társadalmak Kutatási Központja – tudósainak kutatásait<sup>17</sup> tartalmazza, s amely a Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában végbemenő eseményeket vizsgálja, elsősorban a közép-európai országok egykori kommunista elitjének beilleszkedési stratégiáinak szociológiai elemzése szempontjából.

Ukrajna történelmi intézményének tudományos gyűjteményében – „A XX. sz. Ukrajnája. A nemzeti újjászületés problémái” –, kizárólag az ország történeti problémáinak tanulmányozásával egyidejűleg vizsgálják a totalitarizmus lényegének kérdését is Közép- és Kelet-Európában. Így V. Matyjicsuk és V. Tkacsenko A szovjet totalitarizmus koncepciói és összehasonlító elemzésük című munkájában nagyon tömör jellemrajzot ad a „*holisztikai elméletek*” magyar szociológiai és filozófiai iskoláiról, azok eredményeiről az adott téma kidolgozásában<sup>18</sup>. Jelentős érdeklődést váltott ki F. Rudics tanulmánya, elsősorban a közép-európai országok politikai és gazdasági struktúráinak átalakulási folyamatait összehasonlító elemzésével<sup>19</sup>.

Magyarország háború utáni időszakának eseményeit, a politikai rendszer lényegét, kialakulását és bukásának kérdéseit tudományos elemzések kontextusában Ukrajnában napjainkig egyelőre csak Közép-Európa más országainak hasonló eseményeinek összefüggésében vizsgálják, Közép- és Dél-Európa országainak történelméről szóló tankönyvekben, tansegédletekben és Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiája Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének kutatói publikációinak formájában<sup>20</sup>.

Íly módon a fent említettek arra a következtetésre juttatnak, hogy Magyarország újkori történelmének a háború utáni időszak problematikájának tanulmányozása a totalitarizmusból demokráciába való átmeneti korszak alaposabb, komplex tudományos tanulmányozását igényli.

Magyarország újkori történelmének tanulmányozása a XX. sz. közepétől az orosz tudósok által lényegében nemcsak folytatja az ország történelmét tanulmányozó szovjet iskola hagyományait, de lényegesen bővíti is azt a század második felében végbement politikai, szociális-gazdasági helyzet tudományos elemzésének kontextusában.

Az 1920–1960-ban Magyarországon, valamint a régió más országaiban zajló szociális-gazdasági és politikai folyamatok konceptuális átgondolásának és elméleti általánosításának lett az eredménye az orosz tudósok és a közép-európai országok kutatóinak kollektív munkája, melynek AZ SZSZKSZ és Kelet-Európa országainak politikai rendszere. 20-60-as évek a címe, ahol a magyarországi politikai rendszer, politikai viszonyok jellegét és lényegét az említett periódusban olyan tudósok tanulmányai világítják meg, mint T.

Voloktina a szovjet totalitarizmus hatása a háború utáni népi demokráciára a régió országaiban; A. Sztikalina publikációja (tömör karcolat az alternatív fejlődési modell eszmei kutatásáról Magyarországon az 1950-es években); J. Zuginov jelentős figyelmet szentelt a reformok szociálpolitikai aspektusú tanulmányozásának<sup>21</sup>.

Figyelemre méltó az orosz tudósok Magyarország rövid története című munkája, amelyben újszerűen értékeli az ország történelmének eseményeit<sup>22</sup>. A szociális-gazdasági és politikai válság okainak objektív elemzését tartalmazza A. Poljakov és M. Uszijevis orosz kutatók Magyarország: problémák és perspektívák című brosjúrája, amely karcolat a XX. sz. 80-as éveinek magyarországi eseményeiről<sup>23</sup>.

Ezzel kapcsolatban úgyszintén ki kell emelni az Orosz Tudományos Akadémia Nemzetközi Gazdasági és Politikai Kutatások Intézménye munkatársainak számos publikációját, köztük O. Bogomolov, Sz. Kolcsin, T. Szokolov és L. Sevcova a magyarországi átalakulási folyamatok sajátosságainak elemzését illetően figyelembe véve a mai társadalompolitikai és gazdasági helyzetet a közép-európai régióban általában<sup>24</sup>; továbbá ezen intézmény tudósainak publikációit, amelyek az ország újkori történelmének problémáit elemzik, elsősorban D. Markov, J. Monics, valamint V. Muszatov az SZSZKSZ magyarországi követségének egykori tanácsosának számos szemle-információs publikációját<sup>25</sup>.

Elemezve a tanulmányozott téma tudományos kidolgozottságának állapotát a külföldi történelmi, politológiai történelemtudományban, megvizsgálva a közgazdászok, szociológusok, politológusok tudományos munkáit, amelyek ilyen vagy olyan mértékben érintik az átalakulási folyamat egyes aspektusait Magyarországon, annak okait és következményeit, meg kell jegyezni, hogy az elmúlt években a külföldi tudósok, kutatók jelentős számú munkáját adták ki, akik tanulmányaikban megpróbálták elemezni a változások folyamatát Közép-Európa országaiban, így Magyarországon is<sup>26</sup>.

Az USA kutatói számos tudományos munkát szenteltek a közép-európai országok, köztük Magyarország társadalompolitikai átalakulásainak különböző aspektusait tanulmányozva. Az USA tudósai – Kovrig B., Stokes G., Mason D. – munkáikban megalapozzák a változás történelmi determináltságát, az ellenzéki csoportok különös szerepét az adott régióban<sup>27</sup>.

Ennek az irodalomnak az elemzése alapján leszögezhetjük, hogy az USA tudósai napjainkban kidolgoznak egy új konceptuális hozzáállást a történelmi jelenségek és folyamatok megértéséhez, ami a totalitarizmusból a demokráciába való átmeneti időszak problémáinak elemzését illeti.

Ezzel kapcsolatban ki kell emelni Z. Bzsezinszkij koncepcióját is az

átalakulási folyamat meghatározását illetően Közép-Európa országaiban, mint három egymást követő külön fázist, ahol „*Lengyelország, a Cseh Köztársaság és Magyarország jelenleg szinte a harmadik fázis küszöbén tartózkodik: a demokratikus folyamatok és a gazdasági növekedés stabilitásának megszilárdítására törekednek*”, ez az az elv, amely abban tér el Rustow A. azonos koncepciójától, hogy itt kizárólag a régió országainak átmeneti időszakát tanulmányozza<sup>28</sup>. Különös figyelmet érdemel úgyszintén Lomax B. tanulmánya, mégpedig a magyarországi átalakulási folyamat Nyugat-Európa országainak demokratikus változásaival való összehasonlító elemzése is<sup>29</sup>.

A 80-as évek végének – a 90-es évek elejének magyarországi társadalompolitikai átalakulási sajátosságainak komplex tanulmányozására tett első próbálkozás lett Nagy-Britannia és Magyarország tudósainak kollektív monográfiája: „*Magyarország: az átalakulás politikája*” (1995), ahol a politikai átalakulás kérdését olyan tudósok tanulmányozzák, mint Kox T., Lomax B., Furlong A.; a magyar kontrelit kialakulási folyamatát Panett M., Ilonszki G. kutatók világítják meg; a polgári társadalom fejlődésének sajátosságaira Kox T., Dag D. szentelte kutatásait. A tudományos munkában képviselve vannak olyan magyar kutatók publikációi, mint Ágh Attila (a magyarországi politikai átalakulás belső és külső tényezőinek elemzése), Szalai János (a szociálpolitikai konfliktusok megoldási módjainak tanulmányozása Magyarországon), Bozóki András (a magyarországi alkotmányos változások elemzése)<sup>30</sup>.

Igaz, a nyugati tudósok munkái lényegesen eltérnek egymástól a Közép-Európa országaiban zajló események interpretációját illetően, elsősorban a totalitarista rendszerek lényegének jellemzésében. Nos, az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Nyugat tudósai a régió országainak, köztük Magyarországnak a radikális eseményeit napjainkban a politológiai vélemény két irányvonalának fejlődésében értelmezik.

Az első – már klasszikus (ideológiai), de bizonyos mértékben közeli napjainkhoz – a nyugati politológia irányvonala az ideológia dogmái a régió országainak totalitarista rendszereinek belpolitikai változásainak képtelenségét illetően.

Így például Jan E., a politológia professzora (Németország) a változásokat Kelet-Európa országaiban úgy jellemzi, mint áttörést, ahol melleleg nem volt harc vagy békés szembenállás, nem volt társadalompolitikai ellenzék, nem létezett alternatív állampolgárság<sup>31</sup>. Ami a történelmi áttörés döntő tényezőjét illeti, véleménye szerint ez „*az uralkodó kommunista pártok és azok vezetőségének a legyengült és megtört akarata volt*”<sup>32</sup>.

Am annak tükrében, hogy miért történt ez meg, ami lényegében ellentmond Jan E. hipotézisének, meg lehetne vizsgálni „*mind a belső tényezőket, amelyek*

*elősegítették a kommunista rendszerek átalakulásait, mind annak tisztázását is, hogy megfelelnek vagy ellentmondanak ezek a tényezők a totalitarizmus elméletének*<sup>33</sup>, ami már Ballesztrem K., a politológia professzorának (Németország) véleménye szerint a totalitarista elmélet bizonytalanságának az elemzése, és ez lényegében a politológia második irányvonalának a példája.

Íly módon a totalitarizmus lényegének ideológiai értelmezésének az ellensúlyozására kifejtettek egy véleményt, amely szerint az adott problematika mai tudományos tanulmányozásának fő kérdésévé kell válnia a következő felvetésnek: *„A totalitarista diktatúrákon belül honnan jelentek meg erők a rendszer megdöntésére?”*<sup>34</sup>.

Ballesztrem K. ragyogó totalitarista elmélete szerint a totalitarizmus bizonytalanságai úgy működnek, mint a sajátos dialektika: *„Azt, ami kezdetben ellentmondásnak tűnik, úgy lehet interpretálni, mint egy egész sor kölcsönösen indokolt okozati kapcsolatot; a totális hatalom erőtlenséget szül elsősorban a beosztottakban, majd közvetve a hatalmon lévőkben is; a próbálkozások ennek az erőtlenségnek a leküzdésére a hatalom további elvesztéséhez vezetnek: vagy a munkásság közömbösségének erősödése miatt, vagy annak köszönhetően, hogy a szabadság kikényszerített engedményei olyan erők megjelenéséhez vezetnek, amelyek harcolnak a rendszer ellen. Hiszen ezek az erők mindig ott keletkeznek, ahol a totális uralkodás nem jutott el a fizikai megsemmisülésig*<sup>35</sup>.

És végül, ki kell emelni az ún. zárt társadalomból nyíltba való átmenet elméletét. Ennek a politikai-filozófiai koncepciónak a fejlődését vizsgálva K. Poppertől Soros György ezen elmélet egyedi interpretálójáig meg kell jegyezni, hogy jelentősen hozzájárult a nyílt társadalom tudományos koncepciójának kidolgozásához R. Darendorf is.

A nyílt társadalom lényegét Ralph Dahrendorf úgy határozta meg, mint *„mechanizmus az alternatívák tanulmányozására, hisz a gazdasági és politikai struktúrák nincsenek benne meghatározva, ezért megengedett próbálkozás és hiba”*, valamint ebben az aspektusban érdekes, ahogyan a tudósok összehasonlítják a strukturális változások saját elméletét a reális társadalompolitikai és gazdasági változások tanulmányozásával a XX. század 80-as éveinek végén Közép-Európa országaiban<sup>36</sup>.

**Előszőr** – ami a tanulmány központi tézise is – új intézményes infrastruktúra fejlesztése a polgári társadalmi alapok létrehozásának összefüggésében, mint *„a demokrácia és a hatékony piacgazdaság fő nevezője”*;

**Másodszor**: ez *„feltételek megteremtése a modern gazdaság létezéséhez, a piac, az egyéni kezdeményezés, a magántulajdon részei. Magyarország már néhány éve halad ezen az úton, de még ott is sokat kell tenni*<sup>37</sup>.

Ami a strukturális változások elemzését illeti a régió országaiban, amelyek

a tudós véleménye szerint egész sor problémából tevődnek össze, úgy jellemzi ezeket, mint „*út a szabadság felé, mint a zárt társadalomból nyíltba való átmenet, a centrum bukása következtében, mint a párt politikai monopóliumának elvesztését, a gazdasági tervezés mechanizmusa idegközpontjától való megfosztása*”<sup>38</sup>.

Nos, Karl Ballestrem és Ralph Dahrendorf koncepciói, valamint a nyugati politológia véleményének fejlődési irányvonalainak tömör jellemzése a problematikát illetően nagyon fontos az új módszer kidolgozása szempontjából mind a magyarországi, mind a régió más országainak átalakulási folyamatainak tanulmányozásához. Hisz logikus és teljesen törvényszerű, hogy bármelyik társadalomban a rendszer alsó rétegeiben mindig keletkeznek a létező rendszerrel szemben ellenzéki erők mint belső ellentmondás, amik kedvező feltételek mellett a létező állapot változásához vezetnek.

Ebben az esetben fontos kihangsúlyozni, hogy a történelemtudomány problémái, a különböző irányok, iskolák tudósai által megfogalmazott elméletek koncepcióinak alapos elemzése külön tudományos munka témája lehetne, amely mind komplex tanulmányozást, mind tudományos módszert is igényel a problematika kifejtéséhez.

Vitathatatlan, hogy a magyarországi átalakulási folyamatoknak, amelyek már a XX. század 60-as éveitől burkoltan érlelődtek, a tudományos átgondolását, komplex elemzését a magyar tudósok csak a XX. század 90-es éveiben kezdték el. Bár ebben az esetben meg kell jegyezni, hogy a XX. század 70-80-as évei folyamán a magyar (külföldi) tudósok adekvát megértést mutattak az ország szociális-gazdasági és politikai realitásait illetően, és épp tudományosan elemezték a magyarországi szociális-gazdasági, politikai jelenségek egyes aspektusait.

Ez elsősorban a magyar szociológiai és filozófiai iskolákra vonatkozik, Magyarország tudósaira és a kutatók nagy számára (szociológusok, közgazdászok, filozófusok), akik az 1960-70-es években kénytelenek voltak Nyugat-Európába és az USA-ba emigrálni. Így, ha csak az olyan ismert tudósokat említjük, mint Kornai János, az USA közgazdásza, Szelényi Iván, Kemény István, Konrád György, Charles Gathy, szociológus és politológus; Fehér Ferenc és Heller Ágnes filozófus – sőt munkáikat tanulmányozva magabiztosan állíthatjuk –, hogy terjedelmüket és elméleti-módszertani szintjüket tekintve Magyarország politikai rendszere lényegének és szociális-gazdasági fejlődésének tanulmányozását illetően teljes egészében megfelelnek a mai kor követelményeinek.

Ebben a viszonylatban Magyarország történelemtudománya képezett kivételt. Ez a tény bizonyos mértékben azzal magyarázható, hogy a társadalom-

tudományok lehetőségei Magyarországon nemcsak ideológiai doktrinák által voltak korlátozva, de az MSZMP hivatalos politikája, programja és határozatai által is. Az adott problémakört érintő ideológiai munkák túlnyomó többsége a tudományos megközelítés hiánya miatt csupán a pártállami nomenklatúrája vezetőinek „*tekintélyes nézeteinek*” a népszerűsítése volt, amelyek jellemzése nem célja ezen tudományos munkának.

A tanulmányozott problematika szociális-gazdasági aspektusának kidolgozásához jelentősen hozzájárult Kornai János, közgazdász számos munkájával, elsősorban a magyarországi gazdasági reform kérdéseivel foglalkozó monográfiáival és publikációival, valamint a magyarországi demokratikus átmenet szociális-gazdasági aspektusainak elemzéséről szóló munkájával az összeurópai kontextusban<sup>39</sup>. A magyar közgazdászok hasonló munkái közül kitűnnek Berend T. Iván tanulmányai, amelyekben a magyarországi reformpolitika fejlődésének kérdését vizsgálja meg<sup>40</sup>.

A XX. században a 80-as évek végén és a 90-es évek elején Magyarország szociális-gazdasági politikája kérdéseinek, különböző aspektusainak számos tanulmányt szenteltek a magyar tudósok, köztük Köves A., Sik Endre munkáit kell megemlítenünk az ország gazdasági politikájának kritikai elemzését illetően a XX. század 60-80-as éveiben<sup>41</sup>; Kopits György, Tardos M., Szapari György pedig a 80-as évek végén bekövetkezett gazdasági átmenet sajátosságait tanulmányozták<sup>42</sup>. A magyarországi szociális-gazdasági válság okainak alapos elemzését tartalmazzák a Csaba László kutatásait közlő publikációk, amelyekben tartalmasan ábrázolja a gazdaságban az adott korban zajló progresszív átalakulások jelentőségét<sup>43</sup>. A piac jellegű gyökeres átalakulás kérdését olyan tudósok tanulmányozzák, mint Gács Judit, Révész G., Erlich Eugen<sup>44</sup>.

Mivel a szociológiai tudomány fejlődése Magyarországon a XX. sz. 60-as éveitől szoros kölcsönhatásban van a magyar szociológiai iskola kialakulásával, ezért meg kell jegyezni, hogy a magyar társadalom szociális struktúrájának tudományos elemzése, az érdekes tényekről begyűjtött információk nagy mennyisége, és a lehetőség, hogy a szakemberek viszonylag szabadon használhassák azokat az adott kérdés új tudományos ötletekkel való gazdagítására, és a magyar tudósok egyedi munkái lehetőséget biztosítottak az utóbbiaknak, hogy tanulmányozzák azokat a társadalmi folyamatokat, amelyek a tárgyalt időszakban zajlottak az országban, valamint feltárják a magyar társadalom differenciáltságának sajátosságát, a társadalmi hierarchia különböző csoportjai, társadalmi rétegeinek érdekeit, helyét, státuszát.

Ezzel kapcsolatban ki lehet említeni az említett problematikából a meglévő gazdag és érdekes anyag magas információs szintjét és Ferge Zsuzsa, Kolosi Tamás, Hankiss Elemér, Manchin D. jelentős számú monográfiai kutatását,



gyűjteményét, tudományos munkáját a magyar társadalom rétegződése koncepciójának kidolgozásáról<sup>45</sup>; Róbert P., Miltényi K. Magyarország társadalmi mobilitásának különböző aspektusairól, jellemzéséről, irányultságáról szóló tanulmányait<sup>46</sup>; valamint Ferge Zsuzsa, Kolosi Tamás, Kemény István magyar szociológusoknak a depriváció problémájának tanulmányozását<sup>47</sup> és az értelmiség sajátos politikai státuszának vizsgálatát olyan (nyugati) tudósok által, mint Szelényi Iván, Konrád György.<sup>48</sup> A magyar társadalom fejlődésének rétegződési tendenciái a vizsgált korszakban és az átalakulási folyamat társadalmi következményei a XX. sz. 80-as éveinek a végén Kolosi Tamás, Kemény István, Róbert P. és Andorka Rudolf tanulmányaiban<sup>49</sup> lettek megvilágítva.

A 80-as évek végén és a 90-es évek elején a magyar tudósok tanulmányokat tettek közé, melyek a 60-80-as évek társadalmpolitikai életének általános problémáiról szóltak. Elsősorban Bihari Mihály, Bölöny J., Berényi S. tanulmányai keltik fel a figyelmet, amelyekben részletesen elemzik a parlamentarizmus fejlődését<sup>50</sup>, valamint Ágh A., Lengyel L. munkái, amelyben elemzik az párt-állami irányítás megfelelő aspektusait<sup>51</sup>; Ágh A. monográfiái, melyek a polgári társadalom fejlődését elemzik összehasonlítva azt a mai nyugati polgári társadalom működésével<sup>52</sup>.

Jelentősen hozzájárultak az adott problematika tanulmányozásához Kéri L., Schlett I., Kiss J., Kovács E. magyar politológusok, akiknek tudományos kutatásai a magyar társadalom politikai rétegződésének fejlődéséről szóló kérdéssel és a többpárti politikai rendszer kialakulásának problémájával kapcsolatosak, valamint a XX. sz. 80-as éveinek végén zajló társadalmpolitikai változások eredetével és tartalma különböző aspektusának elemzésével foglalkoznak<sup>53</sup>. Az ország politikai életének szociálpolitikai aspektusait, politikájának szociológiáját a XX. sz. 70-80-as éveiben olyan tudósok tanulmányozták, mint Hankiss E., Hegedűs A.<sup>54</sup>. Figyelmet érdemelnek úgyszintén Fehér F., Gellér A., Kulcsár K. és Glatcz F. történelmi-filozófiai monográfiái és tudományos-publicisztikai munkái is, amelyek a század 80-as éveinek a végén Magyarországon zajló radikális jelenségek ok-okozati kapcsolatának elemzéseiről szólnak<sup>55</sup>.

Összegezve a fent említetteket, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Magyarországon a XX. sz. 60-80-as éveiben zajló radikális változások, társadalmpolitikai átalakulások tanulmányozásának módszertana, a totalitáris időszak különböző aspektusai nem találtak megvilágításra az ukrán történelemtudományban, míg az orosz tudósok, kutatók munkáiban csak részben elemzik az említett problematika egyes szempontjait.

De a magyar statisztika mint tudomány, a szociológiai iskola fejlődése, ismert magyar tudósok működése Nyugat-Európában és az USA-ban, valamint Magyarország tudósai az adott tematikában már a XX. sz. 90-es éveitől



készítettek tudományos munkákat; ki lehet emelni a tanulmányozott téma egyes aspektusainak bizonyos mértékű tudományos feldolgozását mind külföldi, mind magyar történészek, politológusok, közgazdászok és szociológusok által.

Íly módon, ebben a kontextusban meg kell említeni azt a tényt is, hogy a tudományos irodalom elemzése az adott problematika komplex, történelmi-politológiai, szociológiai tanulmányozásának szükségességéről tanúskodik.

## II. FEJEZET

### A TOTALITARIZMUS LIBERALIZÁLT MODELLJÉNEK VÁLSÁGA MAGYARORSZÁGON A XX. SZÁZAD 60-80-AS ÉVEIBEN

A „kváziszocializmus rendszerének” gyors felbomlása, a szembenállás befejeződése a Kelet – Nyugat tengelyen, a radikális politikai változások Közép-Európa országaiban a XX. sz. végén új geopolitikai valóságot eredményeztek Európában, meghatározták a totalitarista rendszer értékeinek és eszméinek végleges bukását.

Elemezve az átalakulási folyamatokat a közép-európai régió olyan országai-ban, mint Magyarország, Lengyelország, Csehország és Szlovákia, ki kell emelni azt a tényt, hogy a belső ellentmondások súlya alatt és a kedvező nemzetközi körülmények mellett – köztük az SZSZKSZ hatásának gyengülése miatt – Közép-Európa országaiban megtörtént a kváziszocialista politikai rendszerek felbomlása.

A Közép-Európa országaiban végbement radikális politikai változásoknak nemcsak történelmi-progresszív jelentősége volt, de feltárták a mély válságjelenségeket is a régió országainak társadalmi szociális-gazdasági fejlődésének valamennyi szférájában. A totalitarista rendszer, a politikai és gazdasági hatalom túlcentralizált szervezése, amely Közép-Európa országaiban létezett, képtelennek bizonyult megoldani a megérett ellentéteket és problémákat, és úgyszintén a szociálpolitikai válság kialakulását eredményezte a régió országaiban.

#### 2.1. A gazdasági és politikai válság okai Magyarországon

A Közép-Európa országaiban bekövetkezett radikális jelenségek okozati kapcsolatait meghatározva meg kell jegyezni, hogy a politikai és gazdasági válság nem a XX. sz. 80-as éveiben keletkezett. Ennek a válságnak az okait a háború utáni első évek eseményeiben kell keresni, amikor Közép-Európa országaira ráerőltették a kváziszocialista fejlődés modelljét, amikor gyakorlatilag megsemmisítették a régió országaiban az ún. „népi-demokratikus” rendszereket, azaz megtörtént Európa mesterséges felosztása a Kelet – Nyugat vonalon. És Közép-Európa országai „szovjet hatás” alá kerültek és „szovjet érdekek övezetévé” váltak mind politikai, társadalmi, mind gazdasági, geopolitikai szempontból is.

A népi-demokratikus időszak rövidegét jellemezve Magyarország történelmében Bihari Mihály magyar politológus teljesen találóan jegyzi

meg: *„Az Ideiglenes Országgyűlés cselekedeteinek időszaka, később pedig a demokratikusan megválasztott parlamenté is a parlamentarizmus periódusa lett Magyarország történelmében (1944. december 23. – 1949) ... Ám egyre erősebben fennállt a kommunista diktatúra veszélye és kitartóbbá vált a szocializmus szovjet modelljének követelése. Ez az időszak a magyar parlamentarizmus felszámolásának ideje volt”<sup>1</sup>.*

Természetes, hogy a külső tényező mindig nagy hatással volt Közép-Európa országainak belső fejlődésére. Így, a külső tényezők kényszer dominálásáról tanúskodnak Magyarországon a háború utáni első évek eseményei, azaz az 1956-os év történései is.

Ám azok a folyamatok, amelyek 1985-től kezdődtek a Szovjetunióban, kedvező feltételeket teremtettek a társadalompolitikai és gazdasági jellegű rendszerbeni átalakulásokhoz a régió országaiban, lényegében meggyorsították ezeket a politikai változásokat. Nos, az átalakulási folyamatok determinánsai Közép-Európa országaiban elsősorban belső jelleget viseltek, a külső tényezők csak meggyorsították a radikális átalakulásokat ezekben az országokban, lényegében befejezték az ún. jaltai érárt.

Magyarországon a „*reális szocializmus*” modelljének elvszerű változásai a XX. sz. 60-as éveiben következtek be, amikor az MSZMP betartva saját fő elvét – „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”-- 1966-ban elfogadta a gazdasági reform programját. Persze a totalitarizmus körülményei között, amikor a gazdasági rendszer alárendelt, teljes egészében a politikától függött; a részleges reform kihirdetése abban az időben nagyon progresszív jelenségnek számított a totalitarizmus magyar modelljében.

Az 1966-os évi gazdasági reform minőségileg új koncepció volt, amely jellegét és tartalmát tekintve lényegesen eltért az iparosítás és a kollektivizálás előző stratégiájától, amelynek következménye a túlcentralizált direktív gazdasági rendszer létrehozása lett. A gazdálkodási mechanizmus megreformálását a párt kezdeményezte, úgyszintén elősegítették ezt az akkori idők nemzetközi viszonyainak realitásai.

Az új gazdaságpolitika megvalósítására irányuló stratégiai, de különösen a taktikai intézkedések között voltak: a népgazdaság extenzív fejlesztéséről intenzívre való átmenet, nagyobb önállóság megadása a gazdálkodói szubjektumoknak, a tudományos-technikai fejlődés meggyorsítása, a gazdasági együttműködés új formái kialakításának elősegítése stb.

A reform legfontosabb feladatának a gazdálkodási mechanizmus megváltoztatását tartották a szocialista tervgazdaság hatékonyságának emelése alapján a terv és a szabályozott piac egyesítése útján, miközben a terv maradt domináló helyzetben<sup>2</sup>. A dokumentumban kiemelték úgyszintén a reform

politikai célját: „A gazdasági reform elfogadásának szükségessége politikai okokkal is megalapozott. Politikai célja, hogy kiküszöbölje a bürokrata tendenciákat, hogy a reform alapján jobb feltételeket teremtsenek a szocialista demokrácia további fejlődéséhez”<sup>3</sup>.

A magyarországi reformpolitika következményeinek elemzéséhez alapul szolgál az az állítás, hogy a gazdasági reform végrehajtása bizonyos sikerekkel is rendelkezett, amelyeknek pozitív eredményei jobb rajtfeltételeket teremtettek Magyarország számára a „szocialista tábor” többi országa között a piacgazdaság további fejlesztéséhez és a demokratikus jogállam létrejöttéhez, de tanulságul is szolgált az új gazdaságpolitika lebonyolítását illetően szociális-gazdasági és politikai téren. Úgyszintén meg kell jegyezni, hogy épp ezeknek a tanulságoknak a figyelmen kívül hagyása lett az egyik oka a politikai és gazdasági válság kiéleződésének a XX. sz. 80-as éveinek a végén.

Reformpolitikát folytatva az MSZMP meghirdette, hogy eltávolodik az erős adminisztratív hatással bíró zárt gazdaság koncepciójától. Ez sajátos, bár nagyon korlátozott kvázi előrelépés volt a világgazdaságtól való elszigeteltségtől, de a pártállami vezetés parancs-adminisztratív modellje uralkodásának körülményei között a gazdaság irányításába való közvetlen adminisztratív beavatkozás csökkentésének meghirdetése a továbbiakban feltárta ennek a deklarációnak a szimbolikus jellegét. Ám, ahogy a szakemberek megjegyezték, a közvetlen adminisztratív beavatkozás a gazdaság irányításába csak megváltoztatta a formáját: bürokratikus koordinációra, a jövedelem újrafelosztására, az adók emelésére stb.

Az új gazdaságpolitika legfontosabb vívmánya az volt, hogy ebben a koncepcióban egyesült a gazdaság központosított tervszerű irányítása a piac aktív szerepével, az árpolitika felhasználásával, gazdasági érdekeltséggel és felelősséggel, gazdasági piaci módszerekkel (a vállalatok jövedelme és investációs eszközei szabályozásával, a külgazdasági kapcsolatok szabályozói rendszerével). Az egyszerű elszámolási feladatok helyett az árnak úgymond a piaci viszonyok összekötő láncszemévé kellett válnia, ám ezt, mint számos más határozatot is, a gyakorlatban nem valósították meg vagy csak részben, idővel pedig leállították kizárólag politikai-ideológiai okok miatt, valamint a reform koncepciója ún. védőmechanizmusainak köszönhetően.

A gazdasági reform végrehajtásának első pozitív eredményeit a szövetkezeti szektorban érték el. A fogyasztói piac élelmiszerekkel való elhalmozása következtében, valamint a magyar társadalom, különösen a parasztság jóléte jelentős növekedése miatt, kedvező szociális légkört teremtettek a reformpolitika további megvalósításához. Így módon, politikai viszonylatban a reform kedvezett mind a szociális feszültség megszüntetésének, mind a gazdasági

reform szükségessége és eredményessége megszilárdításának is a köztudatban, biztosítva ezzel Magyarország társadalmának pozitív viszonyát az új gazdasági-vállalkozói kereskedelmi struktúrákhoz. A reform jelentős eredménye volt a piaci infrastruktúra fokozatos kialakulása is.

1967-1973 folyamán a nemzeti bevétel évente 6-6,3 %-kal nőtt; a reálbér 3,1 %-kal emelkedett, úgyszintén nőtt a lakosság egy főre számított fogyasztása – 4,6-kal.

Gyakorlatilag az új gazdasági viszonyok fejlődési alapja a magánszektor létrehozása volt. Már 1966-ban 97 ezer ember dolgozott a magántermelési szférában és 10 ezer ember a magánkereskedelemben<sup>6</sup>. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni azt a tényt is, hogy Magyarországon a „*liberalizáció*” politikája következtében szélesen elterjedt az ún. „*második*” gazdaság; a szakemberek véleménye szerint a XX. sz. 70-es éveiben itt állították elő a nemzeti össztermék több mint 10%-át<sup>7</sup>.

Meghatározva az ország gazdasági fejlődésének mai prioritásait, mégpedig a magánszektor fejlődését, Kornai János ismert közgazdász úgy véli: „*Állíthatjuk, hogy a magánszektor lett a magyar gazdaság belső stabilizátora*”<sup>8</sup>.

Íly módon a gazdaság új modelljének létrehozása elsősorban a gazdaság dinamikus szövetkezeti magánszektorának a létrehozásával, a gazdálkodás alternatív állami rendszerének fejlesztésével jellemezhető; másodsor: piaci mechanizmusok kialakításával és alkalmazásával az állami szabályozás mellett; harmadszor: részleges decentralizációval a gazdaság irányításában.

Szociális viszonylatban a reform kedvezett a feltételek kialakításának mind a kis- és közepes vállalkozók megalakulásának és számuk növekedésének – lényegében fokozatosan létrehozva Magyarország középosztályát –, mind jelentős szociális rétegződést eredményezett és a magyar lakosság mobilitásának gyors ütemét is.

Nos, Magyarországon ebben az időben újrateremtődött a szocializáció folyamata, mint a polgári társadalom alapjainak létrehozása. Az MSZMP igyekezve „*racionalizálni*” a szocialista gazdaság szovjet modelljét, serkentve a párhuzamos gazdasági struktúrák létrehozását, gyakorlatilag kénytelen volt beleegyezni a XX. sz. 40-es éveinek végéig már létező egykori piaci struktúrák részleges restaurálásába. Íly módon a menedzsment hagyományai és kultúrája önkifejezésre jutottak ezekben a régi-új gazdasági struktúrákban, fokozatosan lefektetve a piacgazdaság alapjait.

Kissé bonyolultabb értékelni ennek a kornak a politikai változásait. Egyrészt, már a gazdasági reform kihirdetése jelentős politikai esemény volt. Nos, bekövetkezett a sztereotípiákról való lemondás, amelyeket a jelen téves értelmezése szült. Másrészt, még azzal a feltétellel is, hogy a vezetés mentalitása

adekvátabbá vált az akkori életkövetelményekhez, az MSZMP korlátozva volt a Magyarországi kváziszocialista rendszer által meghatározott keretek között.

A politikai átalakulás a hatalmi struktúrákban többé-kevésbé fontos változásokra irányult, amelyek következtében megtörtént a konzervatív vezetők cseréje, úgyszintén nőtt a reformpolitika aktív vagy lojális híveinek a száma, akik között vezető helyet foglaltak el Nyers Rezső, Fehér L., Vályi P., Fok Jenő és mások.

Ezzel kapcsolatban ki kell emelni épp a politikai hatalom sajátosságát Magyarországon, a politikai intézmények, az ún. „*kádárizmus*” kora hatalmi mechanizmusának sajátosságát. Bár a XX. sz. 60-as éveinek elején az ország politikai hatalma az állam demokratikus irányításának benyomását keltette, ám bizonyos ideológiai akadályok lehetetlenné tették a kompromisszumot: először az MSZMP ún. „*régi gárdájával*”; másodszer a társadalommal.

Épp ebben a kontextusban, valamint a külső tényezők figyelembevételével, amelyek kényszeresen domináltak és közvetlenül hatottak a társadalompolitika belső fejlődésére – Nyikita Hruscsov leváltása 1964-ben az SZSZKSZ-ben, ami automatikusan jelezte az ún. „*hruscsovi olvadás*” végét – kell vizsgálni a politikai eseményeket az adott periódusban. Hisz a XX. sz. 60-as éveinek közepétől Magyarországon fennállt a neosztálinizmus veszélye, „*hasonló cselekedetek végrehajtása*” a konzervatív erők győzelme esetén.

A hatalmat a XX. sz. 60-as éveiben az MSZMP Politikai és Központi Bizottsága politikusainak két nemzedéke képviselte (bár az Alkotmánya szerint a hatalom legfelső szervének az Országgyűlés volt kihirdetve), ezért is volt Kádár János fő célja az előző pártállami nomenklatura képviselőinek eltávolítása a hatalomból. Az érdekek ütközése, a rejtett és nyílt versengés – amely az MSZMP-ben folyt a nem formális vezetésért – 1966-ban dőlt el végleg a Pártkonferencián, amikor szinte teljesen „*megújították*” a hatalom legfelső pártállami szerveit, elsősorban az MSZMP PB-t és KB-t.

Az 1956-1957-ben bekövetkezett változások következtében a vezetésben csak maga Kádár János maradt<sup>9</sup>. Ám kompromisszumként kénytelen volt lemondani a kormányfői posztról. De az MSZMP első titkárának beosztása – „*primus inter pares*” – megszerezte számára a legfelső státuszt az állami párt hierarchiájában, ami lehetővé tette, hogy a 80-as évek végéig személyesen nevezze ki támogatóit a legmagasabb pártállami posztokra. Lényegében a valós és potenciális ellenfelek időben történő eltávolításával igyekezett megelőzni az eseményeket, megszemélyesítve a hatalom forrását és megvalósítását.

Ebben a kontextusban teljesen logikus volt a politikai reform további végrehajtása Kádár János által, aki ahhoz, hogy megerősítse saját hatalmát az MSZMP-n belül és megőrizze a magyar társadalom bizalmát, kénytelen volt

megváltoztatni politikai mentalitását – a gazdasági reform végrehajtásával és a külpolitika aktivizálásával igyekezett megszilárdítani legitimitását a nemzetközi arénán, mint demokratikus, a külvilág felé nyitott politikai rendszer, fokozatosan megszabadulva az SZSZKSZ szoros „gyámságától”, egyoldalú függőségétől.

Elemelve Kádár János személyiségét, aligha lehetséges nem értékelni személyiségének a hatását a társadalmi fejlődésre. Hosszasan lehetne sorolni tevékenységének különböző pozitívumait és negatívumait, az elméleti általánosításokat személyisége szerepét illetően a történelemben. De ezek meglete elsősorban az objektív (a vezér függősége a kor jellegétől, a szociális közegtől stb.) és a szubjektív jellegű tényezők (tehetsége, tulajdonságai vagy képessége a helyzet jó kihasználására) hatásával magyarázható. Persze a totalitarizmus liberalizált változatának feltételei mellett a hatalom jogi legitimitása hiányának körülményei között nő a politikai vezér kizárólagos szerepe, végbemegy ennek a „szubjektív tényezőnek” a szakralizációja.

Ebben a viszonylatban Kádár János Max Weber kifejezése szerint az „igazi karizmatikus vezér példája” – olyan politikusé, aki erkölcsi, intellektuális, akarat tulajdonságai alapján képes volt átvállalni magára 1956 után a felelősséget a nemzet sorsáért, képes volt a politikai reformirány élére állni a XX. sz. 60-80-as éveiben. Érthető, hogy azok a módszerek, amelyekkel ezt megvalósította, nem voltak mindig legitimek, például 1956 után.

Összehasonlítva a gazdasági liberalizáció folyamatait Csehszlovákiában és Magyarországon Sik O., ismert közgazdász elválasztva a vezér szerepét a reformok végrehajtásában megjegyezte, hogy „létezik egy lényeges eltérés : a magyar reformereket maga Kádár J. támogatta, mi pedig Novotnij erős ellenállását leküzdve hajtottuk végre a reformokat”<sup>10</sup>.

A manőverezés „kádári” politikáját értékelve ki lehet emelni a gazdasági változások pozitív eredményét, valamint ennek a politikának és az ország politikai vezérének a szerepét értékelve az ország történelmében, Weber M. nyomán megjegyezhetjük, hogy Kádár Jánosnak köszönhetően a politikai hatalom legitimitásának karizmatikus fajtája Magyarországon a legitimitás hagyományos és jogszerű-rationális részeivel egészült ki<sup>11</sup>. Többek közt ez is meghatározta a totalitarizmus liberalizált modelljének sajátosságát a magyar társadalomban.

Így a XX. század 70-es éveinek a végén, amikor a „kádári” rendszer a külvilág felé nyitottságot mutatott (turizmus, politikai és munkamigráció), Magyarország társadalmi már kapcsolatokat és intellektuális kapcsolathálózatot alakíthatott ki, bár a kultúra neves személyei, a tudósok túlnyomó többsége kénytelen volt egyesíteni mentalitását az ideológiai kompromisszummal, amelyet a pártállami intézmények ajánlottak fel.

A politika reformirányvonala úgyszintén megkövetelte a kulturális szféra demokratizálását, az ideológiai ellenőrzés és tiltás eltörlését. A kultúrpolitika változásait illető megfontolt intézkedések, amelyek legfontosabb elve a humanizmus kihirdetése volt, csak részben segítették elő a magyar társadalom intellektuális és szakmai követelményeinek kielégítését.

Ám az MSZMP többségében még kedvező feltételek mellett sem kívánt radikális változásokhoz folyamodni. A politikai intézmények rendszere nem változott. Az államhatalom legfelső szerve formálisan az Országgyűlés maradt, de a döntéseket nem az ország parlamentjében, hanem az MSZMP PB-ben és KB-ben hozták. A választások formális jelleget viseltek, bár ez alatt az idő alatt elfogadtak két választási törvényt, amelyek céljával a választási rendszer további demokratizálását tűzték ki. Így 1967-ben határozatot hoztak a választói körzetek rendszerére való átmenetről a Hazafias Népfrent (HNF) és más „*hagyományos*” társadalmi szervezet részvételével, amelyek az MSZMP alapos ellenőrzése alatt álltak.

Épp a „*kádárizmus*” politikájának „*filozófiája*”, annak végrehajtása, tevékenysége reális és racionális értékelése alternatívát jelentettek a más megközelítésre (karhatalmi, erőszakos) a gazdasági és társadalompolitikai problémák megoldását illetően.

Ilyen körülmények között igyekezett az MSZMP kidolgozni a szociálgazdasági politika olyan koncepcióját, amely egyesítette, konszolidálta volna a magyar társadalmat. Gyakorlatilag épp ily módon következett be a reformhagyományok újjáélesztése Magyarországon.

A „*kádárizmus*”-i politika megvalósításának a legfontosabb tanulsága az volt, hogy a radikális gazdasági változások lebonyolítása lehetetlen a politikai rendszer reformja nélkül.

Figyelembe véve az objektív körülményeket, amelyek 1956 után alakultak ki, az MSZMP csak a gazdaságban tudott változásokat és reformokat végrehajtani. Érdekes ennek kapcsán Sik O. véleménye: „*A magyar események után arra a következtetésre jutottam, hogy semmi esetben sem lehet a politika demokratizációs követeléseivel kezdeni. Ezt a folyamatot csak a gazdasági rendszer reformja gyorsíthatja meg.*”<sup>12</sup>.

Nos, a gazdasági reform következtelensége és felemás jellege Magyarországon az adekvát politikai változások hiányának a következménye volt. Ráadásul az MSZMP pontosan tudta, hogy „*ha a gazdasági reform végrehajtása következtében bekövetkezik a gazdasági élet pluralizációja, az ellenkezni fog a monolit hatalmi struktúrával, hisz a pluralista gazdaság pluralista hatalmi struktúrákat követel*”<sup>13</sup>.

Ennek ellenére bizonyos politikai iránykeresést jelent annak a dogmának a megtagadását, hogy valamely egy ideológiai doktrína igényt tarthat az igazság



monopol birtoklására; bár sok mindent abból, amit korábban megdönthetetlennek tartottak, sikerült felülvizsgálni vagy megtagadni, de az ideológia fő alapjait és normáit nem változtatták meg. A magyarországi helyzet ilyen kettős jellege azt jelentette, hogy a hagyományos pártállami intézmények továbbra is szilárdan megőrizték helyzetüket, csak felszínes változásokon estek át.

Így a XX. sz. 70-es éveiben az MSZMP próbálkozása következtében, hogy megerősítse hatalmi monopóliumát és megőrizze ellenőrzését a liberalizáció általános folyamata fellett, a párt aktívan kezdte „*rövidre fogni*” a reformok politikáját, lényegében lassította a gazdasági reform haladását. Ennek úgyszintén kedveztek a külső tényezők és az akkori kor nemzetközi viszonyainak realitásai is. Így az SZSZKSZ „*pangási*” politikája nem kedvezett semmilyen reform végrehajtásának miután 1968-ban bevonult Csehszlovákiába; lényegében ezek az események „*a szocializmus vívmányainak kollektív védelme*” jelszó alatt negatívan hatottak Magyarország szociális-gazdasági és politikai fejlődésére. Gyakorlatilag ezen események következményei megijesztették az ország konzervatív pártállami vezetőségét, és hosszú időre megszakították a liberalizáció folyamatát az országban.

Az események további alakulása az SZSZKSZ-ben, a „*korlátolt szuverenitás*” doktrínájának megvalósítása, amely a legfőbb külpolitikai irányvonal lett a „*szocialista tábor*” országait illetően, a stagnáció és Közép-Európa országainak társadalompolitikai és gazdasági fejlődésére való kihatása bebizonyították, hogy az 1968-as események következményei szintén hatottak a gazdasági és politikai válság kiéleződésére, annak egyik legfontosabb oka volt Magyarországon a XX. sz. 80-as éveinek végén.

A 70-es évek közepétől teljesen nyilvánvalóan megfigyelhetőek a magyarországi válság jelei, amelyek lavinaszerű szaporodása már a 80-as években katasztrofális jelenséggé vált.

**Először**, mivel az MSZMP szociális-gazdasági politikájának legfontosabb célja a magyar társadalom olyan életszínvonalának a megőrzése maradt, amelyet a reform megvalósítása során elértek, azért az MSZMP stratégiájának a 70-es években figyelembe kellett vennie ezt a politikai kontextust, hogy ne okozzák a társadalom jóléti szintjének romlását.

**Másodszor**, a gazdasági reform lassításának körülményei miatt és az MSZMP képtelensége, hogy adekvát utakat találjon a gazdaság strukturális átalakítása mellett, valamint képtelensége, hogy időben adaptálódjon a világgazdálkodás új feltételeihez (az 1973-as energetikai válság, a gazdasági fejlődés külső feltételeinek radikális változása), új forrásokat keresett, hogy biztosítsa az állandó gazdasági növekedést: az import növelése révén és nyugati kölcsönök felvételével.

**Harmadszor**, a rendezetlen irányítás miatt, a nehéziparba való széleskörű investálások, az import külföldi tőkéből történő finanszírozása következtében az ország külföldi adóssága 1978-ra a háromszorosára nőtt és 7,5 milliárd dollárt tett ki<sup>14</sup>.

Lényegében az MSZMP kénytelen volt teljesebben és hatékonyabban kihasználni felhalmozásai belső forrásait, valamennyi meglévő tartalékot és lehetőséget. A hirtelen változások következtében a reálbér növekedésének átlagos üteme és a lakosság egy főre számított fogyasztása hirtelen csökkent és 1978-1984 folyamán 1,4 %-ot tett ki szemben az 1973-1978-as 3,2% és 3,6%-kal<sup>15</sup>. Már 1984-ben sikerült javítani a külgazdasági egyensúlyt és csökkenteni a külső tartozást a nemzeti bevétel éves növekedése ütemeinek lassítása révén (1,8%-kal csökkent 1980-1985 folyamán) és az investálások hirtelen csökkentésének köszönhetően (-3,0% 1984-ben szemben az 1978-as 7,8%-kal)<sup>16</sup>.

Am a 80-as évek végének gazdasági reformjai kedveztek a gazdaság részleges strukturális átépítésének és a vállalkozás infrastruktúrája is tovább fejlődött. Ezek a pozitív előrelépések a pénzügyi-törvényhozói közeget, az árképzés és a tervezés folyamatának liberalizációját érintették, lényegében az új feltételek, lehetőségek létrehozására irányultak az ország magánszektorának további fejlesztéséhez és gazdaságának a bekapcsolására a világgazdasági kapcsolatokba, ami kedvezett mind a konkurenciaképes termékek előállításának, mind szilárdította a magyar gazdasági mentalitást, új kultúrát vitt a termelésbe és a vállalkozásba.

A XX. sz. 80-as éveinek elején radikálisan megváltozott a külföldi tőkebefektetésekkel kapcsolatos politika. Így 1985 végéig 50 közösvállalatot hoztak létre 50 millió dollár alaptőkével<sup>17</sup>. A szociális-gazdasági politika fő irányvonalát 1987-től a kétszintű bankrendszer működésével kapcsolatban a kormány döntései jelentették a gazdasági liberalizáció aspektusában, az adózási reform végrehajtásáról 1988-ban döntöttek – és ami különösen fontos – a veszteséges vállalatok szanálásáról szóló határozatot 1986-ban fogadták el (1985-ben 260 vállalat gazdálkodott összesen 5 milliárd forint veszteséggel)<sup>18</sup>.

A hivatalos adatok alapján 1982-1985 folyamán 40 ezer kisvállalatot hoztak létre, amelyek 450 ezer embert foglalkoztattak – és ami különösen fontos ebben az aspektusban –, az összlétszám 4/5-e a főmunkahelye után dolgozott ezeknél a vállalatoknál<sup>19</sup>.

Magyarországon a gazdasági válság kiéleződése a 80-as évek második felében jelentkezett. Ez annak a „gyorsítás”-i szociális-gazdasági politikának közvetlen következménye volt, amelyet az MSZMP XIII. kongresszusán 1985. március 25-28-án hirdettek meg. Annak következtében, hogy sikerült elérni a külgazdasági egyensúlyt és a külső adósság csökkentését, az MSZMP

KB arra a következtetésre jutott, hogy „*az utóbbi évek eredményei alapján a gazdaságpolitika változtatása nemcsak szükséges, de lehetséges is*”<sup>20</sup>.

Az új szociális-gazdasági politika gazdasági megalapozatlanságára, a stagnációs jelenségek gyors fokozódására már 1985 óta utaltak jelek, amit az 1985-1990-es évek gazdasági fejlődésének csökkenő fő makromutatói is bizonyítottak. Így a nemzeti jövedelem növekedésének üteme ebben az időszakban csupán 1%-ot tett ki, míg 1989-ben ez a mutató kiegyenlítődött (-3,5%); hasonló tendenciák voltak megfigyelhetők a mutatók abszolút csökkenését illetően az ipari és a mezőgazdasági termékek növekedésének dinamikájában is<sup>21</sup>.

Ami a tartozást illeti, amelynek a nagysága a kamatokkal együtt 1989-ben már 20,6 milliárd dollárt tett ki, meg kell jegyezni, hogy ezen a téren fontos szerepet játszott az ország fizetőképessége, 1989-ben jelentős passzívot demonstrált – a fizetési mérleg hiánya kritikus méreteket ért el és 1,4 milliárd dollárt tett ki<sup>22</sup>. Ám az IMF-fel való megállapodás alapján Magyarország beleegyezett, hogy évente 3,5-4 milliárd dollárt fog fizetni (a GDP 13%-15% -át 1989-ben)<sup>23</sup>.

A gazdasági válság kiéleződése a XX. sz. 80-as éveinek végén Magyarországon negatív szociális következményeket is okozott, amelyek között a legfőbb a munkanélküliség jelentős növekedése volt. A beregisztrált munkanélküliek száma 1987-1990 folyamán ezen mutató gyors növekedési tendenciáját mutatta (6400 emberről 24200-ra)<sup>24</sup>. Szociális jellegű negatív tendencia volt úgyszintén a lakosság életszínvonalának hirtelen romlása is. A lakosság bizonyos számának szinte azonnali földönfutóvá válása az embereknek a tehetős és szegény szintre történő jelentős rétegződéséhez vezetett. Így, a statisztikai adatok alapján 1987-től a létminimum alatt élők száma elérte az 1 milliót és fokozatosan nőtt<sup>25</sup>.

A magyar tudósok, szakemberek véleménye szerint az anyagi helyzet romlása az ország alakulóban lévő középosztályával határos alacsonyabb szinten élőknel következett be, míg a lakosság 4% -a mindig a depriváció határa alatt élt, a 80% pedig még soha nem került ilyen helyzetbe<sup>26</sup>.

Íly módon a válság elmélyülése a XX. sz. 80-as éveiben nemcsak az ország vezetőségének, elsősorban az MSZMP-nek adekvát és realista mentalitását követelte, hanem úgyszintén a szociális-gazdasági politika koncepciójának a változását is. A radikális gazdasági és politikai változások szükségessége mellett a 80-as évek második felében nyilvánvalóvá vált nemcsak a radikális gazdasági reformok szükségessége, de a pártállami hatalom reformjának elkerülhetetlensége is. Az 1988-ban elkezdett reform lényege nem annyira magának a rendszernek a megváltoztatásában rejlett, mint inkább a lemondásban a kváziszocializmus régi modelljéről, úgymond Magyarország politikai rendszerének a „*demokratizációja*”-ban.

A reformpolitika új szakaszának megvalósítását először az MSZMP KB 1987 júniusi plénumán, majd az MSZMP 1988 májusában megtartott pártkonferenciáján hirdették meg. A Grósz K. kormánya által 1987. június 27-én előterjesztett az ország népgazdaságát stabilizáló program előirányozta a gazdaság intenzív fejlesztésére és annak stabilizálására való átmenetet: meg kellett oldani a külső és belső egyensúly kérdését, az állami költségvetés hiányának csökkentését, a népgazdaságot irányító reform végrehajtását<sup>27</sup>.

A stabilizációs programban úgyszintén megpróbálták kidolgozni a társadalmi élet demokratizálásának koncepcióját is. Pozitív momentum volt az a tény, hogy felvetették a demokrácia fejlesztésének kérdését legfelső pártállami szinten, gyakorlatilag 1966 után már másodszor. A programban előirányozták a feltételek megteremtését a párt és a kormány funkcióinak elhatárolását illetően, szélesebb jogokat és lehetőségeket adtak a képviselői szervezeteknek és a társadalmi szervezeteknek, biztosították az Országgyűlés munkájának hatékonyságát<sup>28</sup>.

Lényegében ez nem a kormány válságellenes programja volt, azért, mert először is: a válság jelenléte de-facto nem volt elismerve, és a program nem tartalmazta Magyarország gazdasági válsághelyzetének elemzését és adekvát utat a radikális változásokat illetően; másodszor: a programban nem voltak meghatározva az ország gazdasági fejlesztésének prioritásai és megvalósításának valós eszközei; harmadszor: ennek a programnak a megvalósítása során 1988-ban kiderült az elméleti tézisek valótlansága. Ezért már 1988-1989-ben a gazdálkodási reformmal foglalkozó kormánybizottság kidolgozta az ország szociális-gazdasági fejlesztésének három évre szóló alternatív programját<sup>29</sup>.

Gyakorlatilag az első válságellenes program már Német Miklós kormányáé volt 1989-ben, amelynek alapját a „*Fordulat és reform*” program képezte (1987), amelyet Pozsgay Imre kezdeményezésére olyan vezető közgazdászok dolgoztak ki, mint Antal L., Bokros Lajos, Lengyel L., Tardos M. és mások. A „*Fordulat és reform*” program valóban radikális intézkedések felsorolását tartalmazta Magyarország gazdasági válságból való kilábalása, az ország piacgazdaságra történő áttérése kontextusában<sup>30</sup>.

Az „*ideológiai forradalom*” próbálkozásának lehet nevezni az MSZMP 1988 májusában megtartott pártkonferenciáján elhangzott elismerést a radikális politikai reformok szükségességét illetően; valójában csak részleges korrekció valósult meg azzal a céllal, hogy megőrizték a hatalom monopóliumát. Ez volt az első, hivatalos próbálkozás, hogy reálisan értékeljék a honi társadalmpolitikai helyzetet: „*Az ellentmondások kiéleződése az oka és következménye a gazdaságban a társadalmi viszonyok konfliktusainak, a politikai intézményrendszerek cselekményeinek*” – jegyezték meg az MSZMP határozatában<sup>31</sup>.

Elsődlegesen meg volt határozva, hogy „*a néphatalom gyakorlásának az eszköze és feltétele a szocialista pluralizmus, amelynek alapja a párt vezető szerepe*”<sup>32</sup>. Ennek a meghatározásnak megfelelően a politikai reformnak a következő irányai voltak leírva.

**Előszőr:** leszögezték, hogy az MSZMP-nek nem kell magára vállalnia az állami és társadalmi szervezetek hatáskörét, hanem csak a politikai irányvonalat kell meghatároznia az ország fejlesztési távlatait illetően. Annak ellenére, hogy a politikai reform fő céljául a magyar társadalom társadalompolitikai életének valamennyi szférájában demokratizációt hirdettek, az MSZMP határozatában csak kétszer említik a pluralizmust: „*Legalizálni kell a kezdeményező szervezetek, gyűlések jogait ... valamint a módosított választási törvény alapján feltételeket teremteni a különböző szervezetek, különböző érdekek képviselői, munkásszervezetek részvételéhez a jelöltek kiválasztásához és megismerésükhöz*”<sup>33</sup>.

**Másodsor:** egyes ideológiai dogmák és sztereotípiák megtagadása ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy a vezetőség sokoldalú demokratizálódására van szükség, amit a tanácsok szerepének emelésében irányoztak elő, a beszámolóban és a nyíltágban a gazdasági és pártszervezetek munkájában stb.

**Harmadsor:** meghatározták a gazdaság „*negatív jelenségei*” leküzdésének útjait a szervezeti struktúrák, a vezetési szervek munkaformája és stílusa gyökeres átépítése, létszámuk csökkentése és felépítésük egyszerűsítése mellett.

Am az MSZMP ideológiáját a XX. sz. 80-as éveinek a végén jelentős eklektizmus jellemezte, amit az MSZMP kívánsága indokolt: alkalmazkodni az új társadalompolitikai és gazdasági feltételekhez. Ez a program, valamint az állami vezetők felszólalásának többsége nem ment túl a nagyon megfontolt „*demokratikus*” követelmények határain, ami többek között a párt vezetőségi összetételének politikai mentalitásának szintjével volt magyarázható.

Így Kádár János nyitóbeszédében kihangsúlyozta, hogy jelenleg Magyarországon nincsenek meg a feltételek az alternatív pártok létrehozásához, mivel az MSZMP „*a továbbiakban is vezető szerepet fog betölteni az egypártrendszer történelmileg indokolt körülményei között*”<sup>34</sup>. Hasonló volt Grósz Károly kormányfő felszólalása is. Meghatározva a párt megújításának ok-okozati viszonyait, kihangsúlyozta, hogy „*a legaktuálisabb feladat ma a hatalom megszilárdítása a pártunk megújítása alapján az egypártrendszer megőrzése mellett ... és ha a párt lebénul, akkor lebénul az egész társadalom*”<sup>35</sup>.

A fórum küldötteinek nézeteiben nagy eltérések derültek ki a viták ideje alatt, ezért úgy döntöttek, hogy bizottságot hoznak létre Pozsgay Imrével az élen Magyarország társadalompolitikai fejlődésének alapos elemzése céljából és a „*negatív jelenségek*” okainak tisztázására. Ez a pártkonferencia úgyszintén

megmutatta mind a pártállami elit politikai erőinek az éles polarizálódását, mind reformszárnyának erősödését is. Hisz épp az MSZMP reformerei – Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Német Miklós és mások már a 80-as évek közepétől aktívan kiálltak a radikális reformok mellett<sup>36</sup>.

A pártkonferencián 1988-ban megújították az MSZMP PB és KB összetételét. Az MSZMP PB-be beválasztották Pozsgay Imre ismert reform-kommunistát és Nyers Rezsőt „*az 1966-os reform atyját*”, akiknek a megválasztásával a párt semlegesíteni akarta a többpártrendszer létrehozásának ötletét, és megelőzni az ellentétek felgyülemelését az MSZMP-ben az alakuló reformszárnyal való együttműködés útján a „*szocialista választás*” keretén belül.

Vitathatatlan, hogy a legfontosabb esemény a legfelső vezetés összetételének átrendezésekor Kádár János eltávolítása volt, és kizárólag az ő számára az MSZMP elnöki posztjának létrehozása. Az párt főtitkárává Grósz Károlyt választották meg. Bár 1988. június 28-án elfogadták az MSZMP 1989 végéig szóló cselekményprogramját a radikális politikai reform kontextusában, azonban 1988. július 13-14-én első ízben a tömegtájékoztató eszközök részvételével megtartották az MSZMP KB ülését a gazdasági reform kérdéséről, 1988 decemberében pedig megkezdődött az új demokratikus törvények előkészítése, de Grósz Károly tettei 1988 végén a társadalom és a hatalom közti viszony hirtelen kiéleződéséről tanúskodtak, különösen a párt reformerei és konzervatívjai között<sup>37</sup>.

Így 1988. szeptember 4-én hosszú viták után Magyarország parlamentje kénytelen volt elfogadni a Bős-Nagymaros Vízlépcső további építéséről szóló határozatot; 1988. november 15-én pedig szétverték a sztrájk áldozataira emlékező tüntetést, valamint megtiltották az MSZMP reformerei által szervezett értekezlet lebonyolítását október 10-én Teleken, ahová 200 embert hívtak meg, és elő voltak készítve Pozsgay Imre, Nyers Rezső, Szűrös Mátyás felszólalásai. Ez az értekezlet elősegítette volna az MSZMP reformszárnyának erősödését, és a tárgyalások megkezdését az ellenzékkel. Az 1988. november 24-én a Minisztertanács elnökévé kinevezett Német Miklósnak Grósz Károly nem hagyta, hogy megalakítsa a Miniszteri Kabinetet és új programot terjesszen be<sup>38</sup>.

Társadalompolitikai visszhangot váltott ki úgyszintén Grósz Károly 1988. november 29-én a pártaktíva előtt Budapesten tartott beszéde, ahol az MSZMP vezére kihangsúlyozta, hogy a párt csak az egypártrendszer keretein belül képzei el a politikai pluralizmust, és ha szükség lesz rá, akkor fegyverrel áll a szocializmus vívmányának védelmére a közelgő fehérterrorral szemben<sup>39</sup>.

Hasonló volt Grósz Károly 1988. december 16-án tett kijelentése Miskolc pártaktívája előtt<sup>40</sup>. Úgyszintén meg kell jegyezni, hogy 1988-1989 folyamán három bizottság dolgozta ki az ország további politikai fejlődésének

forгатókönyvét, többek közt a rendkívüli helyzet programját is, ahol ahogy Grósz Károly megjegyezte „*pontosan meg volt határozva a rendszer fegyveres védelme*”<sup>41</sup>. Nos, az MSZMP cselekedetei 1988 végén a konzervatív többség kényszerlépései voltak Grósz Károllyal az élen, ami mind a párton belül, mind az ország társadalmában lévő ellentétek nem adekvát értékelésének a következményei lettek. Ez jelentette az MSZMP kihasználatlan lehetőségeinek az idejét is.

Hisz épp az MSZMP ilyen cselekedetei tették lehetetlenné abban az évben a politikai párbeszéd rendezését és működését, ami Habermas J. ismert filozófus véleménye szerint az egyik feltétele a polgári társadalom létrehozásának és fejlődésének.

Az 1988-as események elemzése lehetővé teszi, hogy tisztázzuk: a párt legfőbb célja a hatalomért folytatott harc maradt. Bonyolult manőverezésre vetemedve az MSZMP fékezte a szociális- gazdasági és politikai jellegű elvszerű döntések meghozatalát. A kormányzó pártállami elit politikai tanácstalansága már 1989-ben a politikai rendszer hivatalos intézményi rendszerének széthullásához vezetett, és az MSZMP elveszítette ellenőrzését mind a rendszer korporatív viszonyai, mind a magyar társadalom demokratizációs folyamata felett, miközben a szociális-gazdasági válság hirtelen kieleződött.

Ebben az összefüggésben ki lehet emelni a magyar társadalom hatalom iránti ún. „*bizalmi válságának*” tényét is, az elégedetlenséget szült a hatalmon lévő elit politikai irányvonalával, személyi összetételével szemben. Magyarország szociuma elégedetlen volt a hatalom struktúrájával és intézményeivel. Ez úgyszintén jelentette a totalitarista rendszer legitím liberalizált modelljének a válságát.

## **2.2. A magyar társadalom szociális rétegződésének sajátosságai és tendenciái**

Elemelve az átalakulási folyamatokat, amelyek már a XX. sz. 60-as éveitől lappangva zajlottak a magyar társadalom szociális struktúrájában, ki kell emelni ezeknek a folyamatoknak a szubjektumát – a magyar társadalmat, ennek fokozatos átalakulását polgári társadalommá (bár a totalitarista rendszer körülményei között ennek liberalizált változata jelentette a társadalmi viszonyok objektumát)

Annak ellenére, hogy a „*szociális struktúra*” fogalma jelentősen deformálódott ideológiai interpretációja által, az ismert kvázielméleti képletnek megfelelően – két osztály (a munkás és a kolhozparasztság) és réteg (értelmiség) – a magyar szociológiai tudomány már a 60-as évektől demonstrálta a



társadalom szociális struktúrájának tudományos elemzésekor próbálkozásainak sokféleségét.

Ebben a kontextusban ki kell emelni, hogy már ezekben az években a „szocialista országok” között először Magyarországon tudományos-kutató intézeteket hoztak létre a problematika tanulmányozására, és úgyszintén elismerték a szociológiát mint tudományt, amely a magyar (osztrák-magyar) statisztika hagyományaira és eredményeire támaszkodhatott.

Magyarország szociális struktúrája tanulmányozásának és elemzésének különböző változatai a Ferge Zsuzsa által kidolgozott modell logikus fejlődéséhez, kiegészítéséhez vezettek. Ennek a koncepciónak megfelelően (amelyet 1972-től alapul vettek a KSH statisztikai tanulmányozásainak elvégzésekor) a társadalom rétegződésének fő tényezőjeként a munka társadalmi felosztását tartották számon<sup>42</sup>.

A XX. sz. 70-80-as éveiben ezt a koncepciót lényegesen kibővítették, új kritériumokkal egészítették ki a szociális-gazdasági tényezők figyelembe vételével olyan tudósok munkáival, mint Kolosi Tamás, Hankiss Elemér, Szelényi Endre és mások.

A magyar társadalom rétegződését meghatározva Kolosi Tamás levonta a következtetést, hogy: „*A szülőktől örökölt hely a társadalomban, kulturális szintjük és tájékozottságuk nagyobb hatással rendelkeznek, mint a foglalkozás jellege*”<sup>43</sup>. Kolosi Tamás osztályozása szerint a magyar társadalom differenciációja erősödik a „*státusz különbségek növekedése*” következtében, a társadalomnak ez alapján kidolgozott új rétegződése már teljesen megfelelően tükrözi a szociális folyamatokat<sup>44</sup>.

A magyar társadalom szociális struktúrája változása szempontjából fontos az ország lakosságának a tanulmányozása a mobilitás szempontjából olyan tudósok által, mint Robert P., Miltényi K.<sup>45</sup>. Ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy Magyarországon már a 30-as évektől folytatnak rendszeres vizsgálatokat ennek a témakörnek különböző aspektusait, jellemzését illetően<sup>46</sup>.

És végül ki kell emelni az elemzésének olyanfontos aspektusát is a magyar társadalom rétegződése szempontjából, mint Ferge Zsuzsa, Bokor Attila, Kemény István szociológusok tanulmányai a lakosság azon rétegeit illetően, amelyek a szegénység, depriváció határán túl élnek<sup>47</sup>. Ennek a problémának a tanulmányozása a „*társadalom egyenlősége*” ideológia uralmának feltételei között két ok miatt vált lehetségessé.

**Először:** a liberalizáció politikája megvalósításának kontextusában a szociológia tudományos szféráját illetően már 1962-től tanulmányozzák Magyarországon a lakosság ezen kategóriáját.



**Másodszor:** ezt a pártállami vezetés sürgős igénye indokolta, amely az 1956-os események után reális értékelést akart kapni a magyarországi szociális folyamatok fejlődési távlatairól és tudományos elemzést a helyzetről. „*A politika nem csak türelmet mutatott – állítja Ferge Zsuzsa –, de támogatta is, a szociológiai tanulmányok fejlődését, fellendítését követelte*”<sup>48</sup>.

Nos, a magyar társadalom szociális struktúrájának tudományos elemzése, a nagy mennyiségű érdekes tényszerű információ megléte – lehetőséget teremt a magyar társadalom szociális rétegződése sajátosságainak és tendenciáinak a tanulmányozásához.

Vitathatatlan, hogy a szociális differenciáltság egyik legfontosabb hagyományos struktúraalkotó alapja a tulajdonviszony. Am ez a viszony mind Magyarországon, mind Közép-Európa más országaiban a XX. sz. 40-es évei végétől fokozatosan átalakult a társadalom bizonyos csoportjainak szociális funkciójává. Ezért, mint a lakosság tényleg gazdaságilag determinált szociális rétegei, csoportjai újjáélesztését lehet vizsgálni a gazdasági reform megvalósításának következményeit, amelyek valamennyi hiányosságuk ellenére jelentősen elősegítették a „*régi-új*” rétegek újrateremtését és kialakulását, lényegében elősegítették a tulajdon alanyainak folyamatos evolúcióját.

Magyarországon a liberálisizációs politika a XX. sz. 60-80-as éveiben elősegítette a magánvállalkozás struktúrájának újjáélesztését (vállalkozók, menedzserek, szövetkezetek, kis- és közösvállalatok személyzete), valamint ez a politika kedvezett a magasanképzett szakemberekre való kereslet általános növekedésének. Vitathatatlan, hogy a valódi piaci átalakulások hiányának feltételei mellett a gazdaságban az ilyen helyzet erősítette az ún. „*második*” gazdaság növekedésének tendenciáját, a magyar lakosság jelentős részének részvételét a dualista (hivatalos, de többnyire nem hivatalos) „*második*” gazdaságban.

**Egyrészt** ez a gazdaság magánszektorának a fejlődéséhez vezetett, kedvezett a minimális létszámú bérmunkással működő kisvállalat-hálózatok fejlesztésének, a saját háztáji gazdaságban végzett munkának, ami bizonyos mértékben lehetővé tette Magyarország lakossága számára a 60-as években, hogy javítsák, a 70-esben pedig, hogy megőrizzék anyagi jólétük bizonyos szintjét.

**Másrészt** ez meghatározta a gazdasági tevékenység illegális fajtáinak a fokozatos terjedését (műhelyzárás, illegális termelés, a javak illegális felosztása, részvétel a nem formális termelésben másodállásban, idővel az illegális szektor kriminogén irányultságának erősödése is stb).

Így a szakemberek komplex vizsgálata szerint – amelyet 1993-ban végeztek – kiderült, hogy a magánszektor része az előállított GDP-ben már 1980-

ban 17%-ot tett ki (hivatalosan 10%-ot), 1993-ban pedig 60%-ra emelkedett (hivatalosan 44%). Ennek a tanulmánynak a legmeglepőbb eredménye az volt, hogy Magyarország ún. „fekete” gazdasága az 1980-1990-es időszakban jelentős növekedési tendenciát mutatott (13%-ról 20%-ra), ami túl magas szint még nemzetközi viszonylatban is<sup>49</sup>.

Felhasználva a magyar tudósok különböző rétegződési osztályozásait, valamint az 1973-1992 évek KSF statisztikai adatait, megállapíthatjuk a társadalom bizonyos rétegeinek szociális mobilitásának egyes rétegződési tendenciáit és sajátosságait.

A magyar társadalmat kormányzó réteg 1992-ben az ország lakosságának a 2,3%-át tette ki (1% 1973-ban és 2% 1983-ban). Ehhez a kiváltságos réteghez legközelebb az elit értelmiség áll, amely 1992-ben 7,7%-ot tett ki (3,9% 1973-ban és 6,9% 1983-ban)<sup>50</sup>.

Figyelembe véve a jelentős belső differenciálódást Magyarország lakosságának valamennyi szociális csoportján, rétegén belül, adott esetben a hierarchia csúcán – a legmagasabb és a középszintű vezetők –, valamint az alsó szintűeknél is végig lehet követni, mennyire függ az újrateremtődés a szülők végzettségétől, szakmai hovatartozásától, beosztásától és egészében a „rajtfeltételektől”, valamint megállapíthatjuk az általános tendenciák fejlődését.

A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy 1970-1980 folyamán a legfelső és középszintű vezetők túlnyomó többsége stabil tendenciát mutatott – 65-85%-ot – „munkás” származását illetően a szakképzett dolgozók és fizikai munkát végző mezőgazdasági dolgozók mobilitásának köszönhetően<sup>51</sup>. Az ország elitjének kialakulása domináló, ideológiai kritériumának megfosztásáról tanúskodik a szellemi munkát végzők rétegeiből származók számának növekedése (7,6% 1983-ban és 16% 1992-ben)<sup>52</sup>.

Ha nem csak a „rajt” feltételeit vesszük figyelembe, de a gazdasági reformot és a radikális politikai változásokat is a 80-as években, azok szociális implikációit is, az ország uralkodó elitjének fejlődése a következő sajátosságok tendenciáit mutatja:

**Először:** az „értelmiségi” származás fokozatos növekedése az 1970-1980-as években, különösen a legfelső és a középvezetés összetételében 9%-ról 16,1%-ra, valamint az értelmiségi elit „önújrateremtődésének” 22%-ról 27%-ra való növekedése<sup>53</sup>. A 80-as évek végén és a 90-es évek elején megfigyelhető a vezetői összetétel három szintjének a közeledése : származásuk, végzettségi szintjük, általában kialakulásuk mint a vezetők testületi rétege.

**Másodszor:** a magyar vezetés mobilitásának elemzése arról tanúskodik, hogy a szülők státuszát 1973-1992 folyamán a gyerekek 45-47%-a „örizte meg”, a többiek átkerültek az értelmiségi munkások rétegébe; 1980-as években

rohamosan nőtt a legmagasabb státuszcsoporthól származó magánkereskedők és iparosok rétegének a száma (1%-ról 1973-ban 6%-ra 1992-ben)<sup>54</sup>.

Magyarország legmagasabb vezetői státuszcsoportjának rétegződési tendenciáit általánosítva és figyelembe véve az olyan tényezőket is, mint az értelmiség bevonása a vezetésbe az 1970-80-as évek folyamán – a felsővezettség megléte a fiatalabb nemzedék többségénél, ami az idősebbekre kevésbé jellemző; a korporativizmus és a racionalizmus, a gazdasági reform megvalósításának következménye – levonható a következtetés, hogy a párt-államgazdálkodási elit sajátossága a magas szociális mobilitás.

Lehetséges, hogy ezzel magyarázható rugalmassága, képessége a gyors átalakulásokra a 80-as évek végén és a 90-es évek elején, a vállalkozók, kereskedők, pénzügyi szakemberek, magasan képzett adminisztrátorok felső vezetői összetételének a létrehozása, amiről képviseletének összehasonlító elemzése tanúskodik a gazdaság magán- és állami szektoraiban<sup>55</sup>.

Meghatározva a magyar társadalomban szellemi munkát végző következő szociális-szakmai réteg, az értelmiség struktúrájának sajátosságát, belső differenciálódásának magas fokát, elemezni kell alakulása szociális forrásait. Nemcsak Magyarország, de Közép-Európa más országainak jellemző sajátossága volt az, hogy az ideológiai tényező döntő jelentőséggel bírt az értelmiség újratermelődésének folyamatában.

Ez az „osztály” elv szerint jött létre, többnyire a fizikai munkát végzők révén, ami jelentős pozitívum volt az adott réteg „nyitottságának” aspektusában a magyar társadalom többi szociális rétege iránt. De ez a „nyitottság”, különösen ideológiai színeződése, negatív hatást gyakorolt a minőségére, elősegítette kulturális szintjének nivelációját, amikor csupán kis rétegei képviseltek magasan képzett szakmai, klasszikus elit kultúrát. Például, ha csak a kultúra szférájában a vezetői összetételt vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy 1983-ban túlnyomórészt a fizikai munkások prezentálták, mégpedig 41,6%-ra<sup>56</sup>.

Nos az értelmiség magas belső differenciálódását nézve, megfigyelhetjük rétegződési sajátosságait és fejlődésének tendenciáit.

**Előszőr:** a statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy Magyarországon az értelmiség – az intellektuális munkát végzők összetétele – számbeli növekedése a XX. sz. 70-80-as éveiben már leállt, a 80-as évek közepén stagnáló tendenciát mutatott 30%-os szinten<sup>57</sup>, ami mind a reformpolitika általános szociális implikációt, mind a magyar társadalom ezen rétege tekintélyének csökkenését is okozta.

**Másodszor:** a XX. sz. 80-as évei folyamán a magyar értelmiség száma fokozatosan fejlődött öntermelődése révén (30%-ról 34,2%-ra) 1983-1992-ben, ugyanígy vezetői elitje is (9,7%-ról 12,5%-ra), a fizikai munkát végző rétegből származók száma pedig a kétszeresére csökkent<sup>58</sup>.

**Harmadszor:** a jelentős rétegződés a szellemi munka szférájában – magas újratermelődési fok a műszaki, egészségügyi, jogi szférákban, míg a politikai, gazdasági és pedagógiai tevékenységet művelők túlnyomó részt a fizikai munkások közül kerültek ki.

A konkrét történelmi helyzetet, a magyarországi értelmiség alakulásának különös feltételeit tekintve a XX. sz. 60-80-as éveiben az értelmiség társadalompolitikai státuszának, rétegződési fejlődésének legalább két tendenciáját lehet meghatározni.

**Először:** egy részének bevonása a hatalomba, az ország pártállami vezetésébe az adott korszakban, lényegében az értelmiség mély „beolvasása” a rendszerbe, a vezetési elitbe megerősítette politikai hatását és meghatározta szociális státuszának növekedését.

**Másodszor:** a politikai rendszer szociális-politikai, erkölcsi ellenzékének a létrehozása épp az értelmiség által, ami jellemző jelenség lett nemcsak Magyarországon, de Csehszlovákiában is. Általánosítva kihangsúlyozhatjuk, hogy a magyar értelmiségi elit kialakulása, egy részének átalakulása politikai elítetté már 1989-1990-ben történelmileg törvényszerű folyamat volt, széleskörűen elterjedt jelenség Közép-Európa szinte valamennyi országában.

A magyar társadalom domináns, létszámát tekintve legnagyobb része a különböző képzettségű munkások rétege volt, akiknek a létszáma 1973-1992-ben csekély növekedési tendenciát mutatott (58,8%-ról 59,5%-ra), túlnyomórészt magasan képzett munkásokról és fizikai munkát végző mezőgazdasági dolgozókról van szó<sup>59</sup>.

A különböző képzettségű munkások rétegének differenciálása képviselői magas szociális mobilitásának a feltétele mellett történt, hisz destrukturalizálása és destratifikációja elősegítette a magyar társadalom más rétegeinek a kialakulását. Lényeges eltéréseket figyelhetünk meg ezen réteg képviselőinek a belső differenciálásában a gazdaság magán- és állami szektorában való foglalkoztatottsága szerint. Így 1973-1992-ben a magánszektor növekedése a szakképzett (11,6%-ról 26%-ra) és a betanított munkások (4,5%-ról 15,3%-ra) révén történt, míg a mezőgazdasági dolgozók fizikai munkás része jelentősen csökkent (30,7%-ról 20,7%-ra)<sup>60</sup>.

A XX. sz. 70-80-as éveiben Magyarországon a tulajdonosok új rétegének a kialakulása zajlott, amely már a 90-es évek elején 360 ezer embert tett ki, akik közül 86 ezren vállalkozók voltak, 274 ezren pedig iparosok és kereskedők. Bár az összlétszám viszonylatában ez a réteg még nem nagy, de épp a 80-as évek végén és a 90-es évek elején mutatott növekedési tendenciát (2%-ról 4%-ra); úgyszintén figyelembe véve a gazdasági fejlődés távlatait kialakult egy

tendencia ennek a rétegnek a növekedését illetően, amelynek egyik determinánsa a kialakulóban lévő „középosztályának”.

A különböző rétegződési tendenciákon kívül, amelyek csak a magyar lakosság egyes rétegeire jellemzőek – amik a 80-90-es években zajló szociális-gazdasági változások következményei – az egész közép-európai régióban az általánosan fokozódó rétegződési tendencia a társadalom éles polarizációja volt a binális struktúra mintájára: „felső-alsó”, „gazdag-szegény” rétegződése stb.

Kolosi Tamás osztályozása szerint a „felső” réteg 1980-ban Magyarország lakosságának az 5%-át tette ki. Épp a felhalmozott tőke mennyisége szerint határozva meg összetételét, a tudós arra a következtetésre jut, hogy kialakulásának legfontosabb forrásaként a pártállami nomenklátúra és a tulajdonosok „régijűj” rétege, a „fekete” gazdaság, a magánszektor cselekvő személyei jöhetnek szóba<sup>62</sup>.

A szakemberek számításai szerint az „alsó” réteg a magyar lakosság 30%-át tette ki<sup>63</sup>. Ezt az állapotot különböző jellegű tényezők okozták, amelyek az új idő feltételei mellett is tovább működtek, s ezek közül dominálóak az ország gazdaságának válságjelenségei, és mint ennek egyik következménye, a dolgozó lakossága 2/3-ának csökkent, 1/4-ének nőtt a reáljövedelme<sup>64</sup>.

Jellemezve a magyar lakosság deprivációjának eredetét, összehasonlítva ezeket a folyamatokat azokkal, amelyek Nyugat-Európa országaiban zajlottak, a problémát tanulmányozók közül az egyik első, Kemény István megjegyezte, hogy a depriváció 30%-os növekedése Magyarországon még nemzetközi viszonylatban is nagyon magas (hisz 1989-ben azoknak a részaránya, akik a létminimum alatt éltek, 10%-ot tett ki, de figyelembe véve az ún. „társadalmilag szegények” 20%-át, akiket veszélyeztetett a depriváció, ez összesen 30%-ot tett ki)<sup>65</sup>.

Bár a magyar lakoságnak a 80-as évektől fokozódó deprivációja jelentősen bonyolította a társadalmi viszonyokat, romboló hatást gyakorolt a szociális-gazdasági, politikai és szellemi életére, de a társadalmi rétegződés objektív folyamatainak sajátossága volt az is, hogy a szociális feszültség ezen folyamatai nem öltöttek radikális formájukban az elégedetlenség tömeges jellegét.

Összegezve a fent említetteket, néhány következtetést vonhatunk le az MSZMP politikájáról és a szociális rétegződést illetően a magyar társadalom átalakulásával kapcsolatban.

**Előszőr:** Magyarországon a totalitarista rendszer liberalizált modelljének strukturális hierarchiájának konzervativizmusa mellett, a reformpolitika megvalósításának feltételei mellett, az MSZMP közvetlen ellenőrzésének gyengülése mellett, a magyar lakosság szociális csoportjai, rétegei többségében

jelen voltak bizonyos gazdasági szabadságok, amelyek elősegítették differenciációját, szociális mobilitását.

**Másodszor:** az ország „középosztályának” létrehozási folyamata, fejlődése a nyugat-európai minták szerint, még most is csak kezdeti stádiumában van, hisz ez időben hosszú folyamat, amelyet a gazdaság és a társadalom dinamikus fejlődése indokol.

**Harmadszor:** bár az értelmiség nem hozott létre uralkodó osztályt, ahogyan ezt Szelényi Iván és Konrád György vélték, és ahogy a magyar demokratikus ellenzék remélte, de úri helyet foglalva el a magyar társadalmi élet politikai és gazdasági szféráiban, az értelmiségnek a nomenklatúrával, a politikai elittel való „összenövés”-i tendenciáját mutatta, és már nem tartott igényt a politikai hatalom kiharcolására.

Ezzel kapcsolatban ki kell emelni az értelmiség pozitív hatását, erőfeszítését a gazdasági és politikai élet ésszerű konstruálására, ami megtestesülését a gazdasági reform kidolgozásában lelte. Nem csak a magyar, de a lengyel pártállami vezetőség épp ezen „ésszerűsége” különböztette meg a „reakciós” csehszlovák nomenklatúrától Surek Zs. és Mink Zs. francia kutatók véleménye szerint: „*Ilyen szemszögből Lengyelország és Magyarország jelentősen eltér más egykori kommunista országtól épp abban, hogy ott viszonylag régen legalizálták a magánszektort. A politikai hatalom és a magánvállalkozási gazdálkodás kölcsönhatása viszonylag messzire jutottak ahhoz, hogy a nomenklatúra hatását ha nem is jótékonyan, akkor legalábbis kívánatosnak tartjuk*”<sup>66</sup>.

Íly módon levonhatjuk a következtetéseket Magyarország szociális-gazdasági politikájának sajátosságait, a politikai rendszer liberalizált modelljének egyediségét illetően. Az MSZMP által 1988-ban kezdeményezett politikai jellegű változások nem előzték meg a „negatív jelenségek” fokozódását a gazdaságban és a „politikai rendszer deformációját” sem, azaz lényegében a gazdasági és társadalompolitikai válságot a 80-as évek végén.

De az MSZMP szociális-gazdasági politikája, tettei sokkal rugalmasabbnak bizonyultak, mint a hasonló szervezeteké Közép-Európa más országaiban. Ezeket az eltéréseket néhány tényező hatásával lehet megmagyarázni.

A politikai rendszer liberalizált modelljének az országban – amelynek az alapját az MSZMP „sajátságos” hatalmi monopóliuma képezte Kádár Jánossal az élen –, 1956 óta legalább két arculata volt: politikai és gazdasági, amelyek néha „ellentmondtak” egymásnak. Hisz kettős jellege volt az MSZMP ún. „társadalmi szerződésének”, **először** a társadalommal – a fő irányvonal szerint „aki nincs ellenünk, az velünk van”; **másodszor** az ún. egyeztetés az irányítási apparátussal a hatalom felosztásának kérdésében a vezetés struktúrájának „kettős” (pártállami) jellege szerint.

Az MSZMP igyekezve leküzdeni a Nyugattól való elszigeteltséget és az SZSZKSZ-től való függőséget, úgy határozott, hogy módosítja saját ideológiáját az akkori kor realitásaihoz igazodva, és politikája alapvető irányvonalának a konszolidációt és a pragmatizmust hirdette meg. A párt legitimitása új útjainak keresése a kényszer pragmatizmus terén elősegítette a magyar társadalom konszolidációjának gyakorlati magvalósítását az egypártos politikai rendszer létezésének feltételei mellett. Ám ezek az intézkedések csak ideiglenes sikert hoztak, és épp jellegük miatt nem vezettek a szociális-gazdasági és politikai válság megszüntetéséhez.

A konszolidációs erőfeszítések csődje az MSZMP részéről már a XX. sz. 80-as éveiben, különösen az 1988-as pártkonferencia után teljesen nyilvánvalóan megmutatta, hogy a pártállami vezetés képtelen megoldani a gazdasági és politikai problémákat. Gyakorlatilag ez az egész totalitarista rendszer válságának a megnyilvánulása volt, amelynek kiéleződését elősegítették mind az MSZMP belsejében növekvő ellentétek a radikális reform-kommunisták és a konzervatív többség között, mind a magyar társadalom gyors politikai szocializációja is, követelményeik radikalizációja az ország gazdasági és társadalompolitikai fejlődésének megváltoztatását illetően. Nos, épp az MSZMP szociális-gazdasági politikájának módszereiben és eszközeiben nyilvánultak meg a politikai rendszer liberalizált modelljének sajátosságai.

A konszolidáció politikájának az összetevője volt az MSZMP meggyőződése is, hogy a társadalompolitikai jellegű problémákat meg lehet oldani gazdasági eszközökkel. Épp a szociálpolitikai szembenállás alternatíváinak a kutatása vált 1956 után a társadalompolitikai helyzetet szabályozó gazdasági mozgatórugó keresésének tárgya, ami 1966-ban az MSZMP-t a szociális-gazdasági fejlesztés további új koncepciójának az elfogadására kényszerítette.

### 2.3. A politikai szocializáció folyamata Magyarország társadalmában

Magyarország társadalmának politikai szocializációjának folyamatát, egyéneinek bevonását a politikai szférába és bizonyos típusú politikai kultúra kialakítását feltételesen néhány szakaszra oszthatjuk.

Az **első** szakaszt úgy lehet meghatározni, mint passzívát, hisz az 1956-os események után a politikai apátia jellemző jelenség volt a magyar társadalomra és az MSZMP politikája jelentősen elősegítette a társadalompolitikai alternatívák nivelációját.

A **második** szakasz – a 60-as évek, amelyeket a pártállami vezetés új feltételekhez való aktív alkalmazkodása jellemezett a politikai rendszer fő elve



szerint „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”, mégpedig: 1963-tól amnesztiát adva az 1956-os népi forradalom résztvevőinek; nagyobb nyitottsággal Nyugat felé a „*szocialista tábor*” más országaival együtt (turizmus, politikai és munka migráció); a politika liberalizálásával a kultúra szféráját illetően; és nem utolsó sorban a gazdasági reform végrehajtásával, a gazdasági tevékenység fejlesztésével az ún. „*fekete*” gazdaságban és még sok más liberalizált intézkedéssel.

A nem kormánysszervezetek létrejötte, alakulásuk a 70-80-as években legitimitációjuk problémájával bonyolódott mind a tömegek, mind az elit szintjén. Hisz a 70-es években „*harcoltak*” létezésük elismeréséért, a 80-as években pedig a jogért, hogy a kormánysszervezetekkel egyenrangúan reálisan részt vehessenek az aktuális társadalompolitikai problémák megoldásában.

Magyarországon viszonylag korlátozva volt a nem kormánysszervezetek tevékenysége a politikai rendszer kereteiben a társadalom bizonyos részének a legális politikából történt kiközösítésével. Ezek a tömörülések, szervezetek alakulásuk, formálódásuk stádiumában nem kerültek át kizárólag politikai síkra. Ezzel összefüggésben végigkövethető bizonyos kapcsolat ezen autonóm tömörülések kialakulásának megfelelően a hasonlókhhoz, amelyek már léteztek Lengyelországban és Csehszlovákiában, elsősorban a velük való szolidaritás formájában. Ezzel pontosan meghatározták saját politikai pozíciójukat, ami leginkább a Charta-77 és a Szolidaritás támogatásában nyilvánult meg.

A totalitarista rendszer liberalizálása mellett Magyarországon bármilyen társadalmi tevékenység politikai jelleget öltött. Úgyszintén figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a liberalizáció politikája mind gazdasági, mind társadalompolitikai összefüggésben is a politikai rendszerrel való kevésbé aktív szembenálláshoz vezetett ellentétben Közép- és Kelet-Európa más országaival, így Lengyelországgal és Csehszlovákiával, ahol a független társadalmi mozgalmak ebben az időszakban egyre tömegesebb jelleget öltöttek és nagyobb mobilitásra tettek szert.

Végül a **harmadik** szakasz, amikor már a 80-as évek végén a reformpolitika alternatív társadalompolitikai implikációi mind a demokratikus reformok követelményei terén az MSZMP reformerei részéről, mind a radikálisabb követelmények a polgári társadalom részéről – amely a fejlődés stádiumában található – megszabadultak a lappangó formától és egyre nagyobb mértékben segítették elő a társadalompolitikai átalakulások fejlődését.

Ebben az összefüggésben ki kell emelni a magyar kultúra különös szerepét, elsősorban az irodalomét, amely objektív okok miatt több évszázad folyamán kénytelen volt magára vállalni a nemzeti önmegvalósítás, öntudatosodás feladatát, fokozatosan bizonyos politikai jelentőséggel bíró tényezővé válva,



azaz önálló társadalmpolitikai erőként lépett fel, amelynek célja, jellege és tartalma időnként más társadalmi irányultságot kapott, mint a hivatalos ideológia, politika.

Nos, a XX. sz. 60-80-as éveiben épp a magyar kultúra lépett fel az ország sajátos stabilizáló tényezőjeként a társadalmi folyamatokban, egyre nagyobb nyíltságot, demokratikusságot kölcsönözve nekik. A totalitarizmus bizonyos feltételei mellett (bár kevésbé elszigetelt totalitárius társadalom Közép-Európa más országai között) a magyar kultúra mint sajátos szembenállási forma létezett, „*egyetlen hű*” mind az uralkodó ideológiához, mind a társadalom konformizmusához, politikai indifferenciáltságához.

Épp a magyar kultúra, a kialakult európai hagyományok, a jogi és politikai kultúra részei, a szellemi értékek prizmáján keresztül történt a politikai értékek, meggyőződések, viselkedési modellek elsajátítási folyamata a magyar társadalom által. Ez a sajátosság teljesen nyilvánvalóan a harmadik szakaszban mutatkozott meg, a társadalmi mozgalmak pártosodási folyamatában, az ún. „*új*” demokrácia létrehozásának feltétele mellett.

A közép-európai országok társadalmi mozgalmában evolúciójuk során sok közös vonás jött létre a szervezetek jellegét, tartalmát és formáját illetően azoknak a külső és belső feltételeknek „*köszönhetően*”, amelyekben kialakultak. De jelentős eltéréseket is megfigyelhetünk a polgári társadalom fejlődésének sajátosságában ezen országok mindegyikében a politikai és szociális differenciálás egyediségében, a lakosság szociális mobilitásában, a demokratikus hagyományok meglétében, a jogi és politikai kultúra részeiben, a reformpolitika tömeges szociális bázisának megléte vagy hiánya a „*hallgatólagos többség*” növekvő indifferenzizmusának ellensúlyaként úgyszintén tükröződtek a régió társadalmi mozgalmában vagy autonóm nem kormánysszervezeteiben.

Így az ország autonóm, nem kormánysszervezeteinek tettei mozgalmak létrehozására korlátozódtak az információszabadság, az emberi jogok védelmének követeléseivel; politikai álláspontjuk leginkább a Charta-77 és a Szolidaritás támogatásában nyilvánult meg a legélénkebben, valamint alternatív tömörülések létrehozásában a kultúra szférájában. Lényegében ez egy ún. „*második*” nyíltság – „*szamizdat*” létrehozása, valamint lengyel példára szabad egyetemek megalapítása volt.

Az ilyen társadalmpolitikai átalakulások elősegítették az ellenzék kialakulását Magyarországon, amelynek aktív tevékenysége már a 80-as években a politikai erők új felosztását eredményezte. Bár a demokratikus ellenzék nem is rendelkezett olyan széles népi támogatással, mint például Lengyelországban, de a helyzet nem csak és nem annyira a népszerűségben, ismertségben (bár ez is fontos) rejtett, mint a képességben, hogy hat, erkölcsi szembenállást gyakorol

vagy konszenzust keres, megelőzi a társadalmi közösségek konfrontációját, ami teljesen szembetűnően nyilvánult meg az 1989-es eseményekben, a demokratikus átmenet folyamatában.

Nos, Magyarországon a XX. sz. 60-as éveitől párhuzamosan az állami szinten megvalósított reformpolitikával (amely a magyar polgári társadalom evolúciójának bizonyos előfeltételeit okozta, nyilván nem a folyamat determinánsaként lépve fel, hanem csak „*demokratikusabb*” társadalmpolitikai légkört hozva létre), megkezdődött a újjászületés folyamata és új társadalmpolitikai alternatívák kialakítása, valamint az alternatívák viszonylag széles spektrumának létrehozása a kultúra szférájában, elsősorban az irodalomban és a művészetben, ellentmondva a szociális realizmusnak, mint a valóság ábrázolási módjának.

Ezen alternatíva képviselői csak a politikai rendszer kritikusaik tartották magukat a szocialista táboron belül<sup>67</sup>.

**Előszőr:** ezek az ismert magyar filozófus, Lukács György<sup>68</sup> „*iskolájának*” a követői voltak, akik a „*kvázimarxista*”, dogmatikus ideológia kritizálásában látták a lehetőséget a klasszikus marxizmushoz való visszatéréshez; ezeket a kérdéseket az etika, esztétika, a társadalmi viszonyok problémáinak összefüggésében vizsgálták.

**Másodsor:** kritikus és tudományos irányt mutattak a magyar szociológiai iskola képviselői, akik az akadémiai kutatóintézmények köré tömörültek és már legálisan tudták a reális társadalmi viszonyok tudományos tanulmányozását végezni. Az értelmiségiek ezen alternatív csoportosulásának nem volt szándékában lerombolni a politikai rendszert, csak próbálták megreformálni azt, ábrázolva a nyilvánvaló ellentéteket a valóság és az ország politikai rendszerének ideológiai alapjai között.

A 60-70-es évek folyamán a magyar ellenzék képviselte úgyszintén az értelmiségiek tiltakozási akcióját is, akik megtagadták a politikai rendszer támogatását. A társadalmi mozgalom széleskörű szociális bázisának a hiánya, a legális alkotmányos keretek közötti létrehozásának lehetetlensége, az ellenzék szervezetségének a hiánya – megindokolták társadalmpolitikai szempontból marginális helyzetét.

Ezzel kapcsolatban ki kell emelni az olyan kérdést is, mint a hatalom és az ellenzék viszonya az eszközöket illetően, amelyekkel a hatalom megoldotta ezeket az ellentéteket, mégpedig többnyire adminisztratív, nem pedig politikai úton. Erről tanúskodnak az MSZMP PB 1960. június 21-ei dokumentumai „*A belső reakcióval folytatott harc egyes kérdéseiről*”. Az 1980. december 9-i jelentés „*A belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről*”, valamint a Belügyminisztérium III/III ügyosztályának számos beszámolója a

80-as években az ország fő ellenzéki politikai erőinek fejlődési folyamatáról és tevékenységéről<sup>69</sup>.

Az első nyílt konfliktus a másképp gondolkodók és a hatalom, általában a rendszer között az 1968-as csehszlovákiai események következtében keletkezett. Gyakorlatilag ez volt az első szervezett politikai megnyilvánulás 1956 után olyan ismert értelmiségiek, szociológusok, filozófusok tiltakozó levele formájában, mint Heller Ágnes, Márkus György, Márkus M., Torday Zádor, Sas V. annak kapcsán, hogy a Varsói Szerződés hadtestei 1968 augusztusában megszállták Csehszlovákiát. Teljesen logikus, hogy ez a levél megfelelő reakciót váltott ki az MSZMP KB és PB részéről (párt és adminisztrációs repressziót kezdtek aláírók ellen)<sup>70</sup>.

Ebben az esetben ki kell emelni azokat a körülményeket is, amelyek mellett ezek a tiltakozások mind szociálisan, mind politikailag is korlátozva voltak. A 60-as évek végén és a 70-es évek elején a társadalompolitikai alternatíva kialakulása ún. „*puha diktatúra*” körülményei között történt, amikor Magyarország polgári társadalma az ismert politológus, Ágh András kifejezése szerint még „*védekezésben*” volt.

**Először:** valamennyi politikai erő konszolidációs politikája, amit az MSZMP 1956 után meghirdetett, a refompolitika, valamint a lakosság életszínvonalának jelentős emelése és jólétének javulása ebben az időszakban kedvezett, ha nem is a szociális feszültség megszűnésének, de jelentős gyengülésének.

**Másodsor:** figyelembe kell venni azt a tény, hogy ezek az események a magyar társadalom, ha nem is tömeges, de jelentős apolitikussága, politikai indifferenciáltsága mellett történtek, amit feltétlenül az 1956-os népi felkelés tragikus következményei határoztak meg.

Csak a 70-es évek közepétől történtek lényeges változások a demokratikus ellenzék szervezési struktúrájában és tevékenysége céljának és jellegének meghatározásában is. Lényegében megtörtént a rendszerrel szemben az ellenzéki erők átcsoportosítása, gyakorlatilag végbement újjászületésük és összefogásuk a független nem kormány szervezetek és más társadalompolitikai alternatívák keretén belül azzal a céllal, hogy módosítsa tevékenységét az új belpolitikai, szociális-gazdasági és nemzetközi viszonyokhoz. A magyar demokratikus ellenzék kiépítése egyrészt a gazdasági reform politikája akadályozásának feltételei között zajlott – a gazdasági, és a politikai válság első szembetűnő jeleinek megnyilvánulása az országban –, másrészt a társadalmi mozgalmak aktivizálása mellett a „*szocialista tábor*” országaiban, elsősorban Csehszlovákiában és Lengyelországban.

A 70-es évek folyamán megtörtént az ország ellenzéki vezetői összetételének változása, míg az értelmiségi elit-máskéntgondolkodók többsége (Heller

Ágnes, Fehér Ferenc, Kemény István, Szelényi Iván, Konrád György és mások) kénytelen volt emigrálni. Ezt az időszakot elsősorban a társadalmi mozgalom szervezési kiépítése jellemezte, ami bizonyos mértékben lefektette a jövő politikai pártjainak alapjait; másodsor, az ellenzék további próbálkozásai az ideológiai-politikai önmeghatározásra.

Lényegében Magyarország ellenzékének ideológiai sokszínűsége a magyar polgári társadalom sajátos integráló tényezőjévé lett. Hisz a demokratikus ellenzék egyesítette az eszmei szempontból viszonylag eklektikus szociálpolitikai közösségeket: népiek, liberálisok, radikális demokraták; úgyszintén külön ki kell emelni ezzel összefüggésben az MSZMP pozitív tevékenységét.

Az értelmiség egy része – a parasztrétegből származóak, valamint annak proletarizált csoportjai, amely a magyar társadalmpolitikai vélemény és polgári mozgalom nemzeti, nemzeti-radikális irányát képviselte – egyesítette a kultúra, az irodalom és a művészet képviselőit.

A magyar társadalom társadalmpolitikai és kulturális életére gyakorolt erős hatásának köszönhetően az értelmiség ezen része hatalmas előnyökkel rendelkezett a többiekkel szemben mind történelmi viszonylatban (hisz a társadalmpolitikai irány bizonyos szocio-történelmi gyökerekkel és nemzeti-kulturális hagyományokkal rendelkezett, amelyek különösen még a XX. sz. 20-40-es éveiben rajzolódtak ki), mind szociális viszonylatban is (az elég széles, tömeges hatásban a lakosság más rétegeire, mint eszmei nemzeti áramlat, amelyet a kultúra olyan ismert személyiségei képviseltek, mint Csoóri Sándor, Csurka István, Illés Sándor, Radnóti Sándor, Fekete Gyula, Mészelyi M. és mások).

A magyar társadalom apolitikusságán és a tömegmozgalom szervezetlenségének általános alapján ez az irányzat nemzeti-radikálisnak látszott. Épp ennek az irányzatnak a képviselői követelték az elsők között az ország függetlenségét, támasztottak követelményeket a nemzeti kisebbségek és az ország határain túl élő magyarok jogainak védelmére, mégpedig Romániában és Csehszlovákiában. Am követeléseiket nem csak a nemzeti problémákra összpontosították, úgyszintén figyelembe vették a szociális-gazdasági kérdéseket, a falvak infrastruktúrájának fejlesztését, demokratikus helyi önkormányzati szervek létrehozását, szabad szövetkezeteket stb.

Nos, amikor a „*nép orientált*” ezen mozgalma, majd később mint MDSz 1987-től átalakult politikai párttá, lényegében a tömeges viszonylatban legnagyobb, legbefolyásosabb jövőbeni politikai pártot képviselte, az MDSZ-t a 90-es évek elején.

A magyar ellenzék másik, liberális-demokratikus iránya a 70-es évektől egyre nagyobb mértékben öltött politikai jelleget. Az ellenzék új vezetői – Bence

György, Kiss János, Kenedi János – a magyar társadalmi mozgalom fő céljának tartották a politizálást, a mozgalom széles, tömeges alapokra helyezését, egészében a magyar liberalizmus átalakítását az eszmék rendszeréből a gyakorlatban működő társadalmpolitikai mozgalommá.

A rendszer másképp-gondolkodók iránti represszív politikájának megerősödése (1956-tól az országban 5700 bűntényt számláltak, amelyeket kizárólag politikainak tartottak)<sup>71</sup>, valamint Csehszlovákiában és Lengyelországban észlelt társadalmpolitikai fellendülés mellett, a magyar demokratikus ellenzék tettei az irodalom terjesztésére és a demokratikus eszmék népszerűsítésére irányult. Ebből a célból olyan „szamizdatos” kiadványokat hoztak létre mint a Napló 1977-ben, Magyar Füzetek 1978-ban, amelyeket Párizsban nyomtattak, Beszélő 1981-ben, Hírmondó 1983-ban. A „szamizdatos” irodalom és időszaki sajtótermékek a legnagyobb fejlődést 1980-ban érték el, amikor Magyarországon lengyel példára létrehoztak egy független kiadót, amelyet illegálisan Rajk László. és Demszky Gábor alapított<sup>72</sup>.

Lényegében ezek a kiadványok voltak a demokratikus eszmék népszerűsítésének szinte egyetlen alternatív közegei, amelyek már fokozatosan kezdtek növekvő érdeklődésnek örvendeni a magyar társadalom különböző szociális közösségei körében, ami jelentősen elősegítette politikai szocializációjukat.

A magyar társadalom politikai szocializációját elősegítette a „szabad” egyetemek létrehozása is, amelyek tevékenysége a Belügyminisztérium adatai alapján magánlakásokban zajlottak maximum 100-150 ember részvételével<sup>73</sup>.

Az első jelei annak, hogy a magyar demokratikus ellenzék az ország életének cselekvő tényezőjévé vált, a Charta-77 csehszlovák mozgalommal való szolidaritás, annak támogatása és aláírások gyűjtése (252), a mozgalom résztvevőinek letartóztatása ellen 1978-1979-ben tartott tiltakozások szervezésével voltak kapcsolatosak. Ez az akció azért tett szert nagy jelentőségre, mert képviselte, egyesítette szinte valamennyi alternatív közösséget az egységes cél érdekében.

A magyar ellenzék első sikere a strukturalizációja terén az első legális független szervezet a SZETA – Szegényeket Támogató Alap – létrehozása volt 1979-ben<sup>74</sup>. A SZETA aktivistái nemcsak agitációs munkát végeztek, de jogi tanácsadást, segítséget, védelmet, támogatást is nyújtottak mindazoknak, akik a hatalom részéről elnyomásnak voltak kitéve, valamint pénzt gyűjtöttek azok számára, akik a depriváció stádiumába kerültek.

Íly módon a magyar demokratikus ellenzék taktikája a lengyel példára támaszkodva elősegítette a „tetteket olyan társadalmi szférákban, amelyeket az államhatalom nem tud teljesen ellenőrizni vagy kénytelen másképp irányítani

saját tetteivel, ellentétben azokkal, akik közvetlen ellenőrzésük alatt voltak, ami kedvező feltételeket teremtett az elsők számára, olyan társadalmi akciók lebonyolításához általuk, amelyek nem mondtak ellen a törvényeknek” – jegyezték meg az MSZMP PB 1980. december 9-i jelentésében<sup>75</sup>.

A magyar demokratikus ellenzéknek épp ez a liberális iránya már a 80-as években a „Szabad Kezdeményezések Hálózata” elnevezésű mozgalommá alakult át, majd később az egyik legbefolyásosabb párttá, a Szabad Demokraták Szövetségévé (SZDSZ-szé) alakult át.

Ennek a társadalompolitikai iránynak a strukturalizációjával, fejlődésével összefüggésben érdemes kiemelni úgyszintén a radikálisabb, fiatalabb szárnyát, mint a 80-as évektől független különböző ifjúsági alakulások tömörülését, a jövő diákmozgalom szervezeti táptalajának egyesületét, később mint az ország egyik legbefolyásosabb politikai pártját, a FIDESZ-t – Fiatal Demokraták Szövetségét.

A diákközösségek sajátos alapjai lettek a magyar diákmozgalomnak egyesítve a jövő értelmiségeit; többnyire olyan szervezetek, mint a Bibó István, Rajk László stb. nevét viselő speciális kollégiumok, valamint az újonnan alakult széles spektrumú alternatív egyesületek – az undergroundtól a vitaklubokig, olyanok, mint a Rakpart, Nyilvánosság, ahol vitákat tartottak az aktuális történelmi, társadalmi-politikai témákról ismert tudósok részvételével, ami szintén elősegítette a magyar fiatalság politikai szocializációját.

Figyelembe véve a társadalmi mozgalmak, független társadalmi egyesületek, politikai pártok nemzetközi tapasztalatát, alakulásuk gyakorlatát, célszerű megjegyezni, hogy az ifjúsági szárny szinte valamennyi politikai közösségben képviseltette magát. Bár a 70-es évek végén, a 80-as évek elején Magyarországon az ifjúsági mozgalom még elég gyenge volt, s szociális bázisát a diákság és tanulóifjúság jelentette, de ebben az időben más politikai társadalmi tömörülés is fokozatosan aktivizálta munkáját a fiatalság körében.

Íly módon ezt az időszakot **elsősorban** a független szervezetek, mozgalmak aktív együttműködése jellemezte (bár a hatalom tiltotta az olyan egyesületek tevékenységét, mint a Fiatal Írók József Attila Köre, Tudományos Kutatók Szövetsége stb.); **másodsor** hatásuk erősödése a lakosság különböző rétegeiben; **harmadszor** a demokratikus ellenzék intézményesedése elősegítette az alakuló magyar polgári társadalomban a politikai öntudat, a politikai kultúra és a szociális aktivitás motivációs normáinak fejlődését.

A polgári társadalom fejlődésének dinamikája épp ezekben a politikai irányzatokban zajlottak a magyar társadalom politikai szocializációja folyamatának további aktivizálásával. Ez az az idő volt, amikor a politikai mozgalmak, pártok alapjait rakták le, s így meghatározó tendencia lett ebben

a viszonylatban; Burgye P., ismert szociológus szerint az ellenzék tettei a kettős legitimitás – tudományosság és demokratikus képviselő – biztosítására irányultak<sup>76</sup>.

Bár a demokratikus ellenzék jelenléte Magyarországon arra készítette az MSZMP-t, hogy kissé változtasson nézetein és tettein, módosítsa paternalista politikája eszközeit a nem kormánypárti polgári politikai tömörüléseket illetően, ám az MSZMP a 80-as évek végéig tiltotta bármilyen frakció, alternatíva létrehozását a párton belül. Így reformszárnyának legális létrehozása csak azután vált lehetségessé, hogy az MSZMP 1988-ban a pártkonferencián kihirdette a politikai reformot.

Az MSZMP politikájának egyik hibája volt a 80-as években az alternatívák aktív elutasítása, tudatos ellenállás a demokrácia fejlődésének. *„A politika feladata politikai eszközökkel eltaszítani és elszigetelni az ellenzéki csoportosulások hatását”* – hangsúlyozták az MSZMP PB 1980. december 9-ei határozatában<sup>77</sup>.

Gyakorlatilag a XX. sz. 80-as éveinek folyamán az MSZMP fokozatosan veszített az ország politikai vezető szerepéből, a hatalmi monopóliumból. Az ellenzék aktív próbálkozásait, hogy bevonják a magyar társadalom széles tömegeit a demokratikus mozgalomba, nehezítették az MSZMP reformkommunistái, a párt egyelőre még rejtett reformszárnyának képviselői, akik igyekeztek sajátos közvetítőkké válni a hatalom és az ellenzék között.

A politikai helyzet a 80-as években radikálisan megváltozott. Az általános polgári fellendülés hullámán épp ebben az időszakban kezdődött a polgári társadalomnak a „védelemből” a „támadásba” való átmenete. *„Ez a támadás – jegyezte meg Ágh A. politológus –, a 80-as évek folyamán történik, a gazdasági szférában is, majd fokozatosan kiterjed a társadalmi mozgalmakra és szervezetekre, a politikai nyíltság szférájára, a 80-as évek végén pedig átmege a nagy politika szférájába”*<sup>78</sup>.

A demokratikus ellenzék különböző irányzatú képviselőinek radikalizálódó nézeteiről a 80-as években a következő események tanúskodtak. Ebben a tekintetben az első jelentős esemény 1984-ben Bibó István kiemelkedő magyar tudós, gondolkodó és politikus tudományos örökségének összegyűjtése és a publikálás biztosítása volt „önkiadó” formájában. Ez a gyűjtemény, amely tartalmazta olyan magyar tudósok és írók cikkeit is, mint Konrád György, Szelényi Iván, Bence György, Radnóti Sándor, Göncz Árpád és mások, a magyar ellenzék különböző irányzatának a „sajátos alternatív gondolkodás kiáltványa” lett<sup>79</sup>.

Történelmi viszonylatban a következő fontos esemény 45 értelmiségi találkozó-értekezlete lett 1985. június 14-16-án Monoron. Ez volt az első ún.



konferencia, ahol az ellenzék különböző irányzatának képviselői – olyanok, mint Bayer Tamás, Csoóri Sándor, Demszky Gábor, Kiss János, Konrád György, Lengyel László és mások – igyekeztek együtt átgondolni az ország gazdasági és politikai problémáit<sup>80</sup>.

Ebben a tekintetben ki kell emelni a diákmozgalom képviselőinek radikalizálódó nézeteit is, akik már 1985-től rendszeresen tiltakozási akciókat szerveztek, így minden március 15-én, (a Habsburgok hatalma elleni forradalom és harc kezdete 1848-1849-ben, gyakorlatilag a mai parlamenti Magyarország születésnapja) és október 23-án (az 1956-os forradalom és szabadságharc kezdete).

Magyarország demokratikus ellenzék valamennyi irányzatának konszolidációja alapjául az 1987. szeptember 27-i lakiteleki fórum szolgált, melyen az MSZMP reformkommunistái mellett több mint 150 értelmiségi is részt vett.

A vita fő témája az ország szociálpolitikai fejlődésének kérdése volt. A fórumon elhangzott számos felszólalás, referátum, közlemény, amelyek közül a legnagyobb érdeklődést kapta többek között Pozsgay Imre felszólalása, aki kifejtette, hogy az értekezlet legfontosabb feladata, hogy kidolgozzon alternatív változatokat, koncepciókat az ország válságból történő kilábalására. Pozsgay Imre kihangsúlyozta: „*Lehetségesnek tartom nemzeti koalíció... kritikus koalíció létrehozását az együttműködés kontextusában*”<sup>81</sup>. A referátumban követeléseket is támasztottak: az elnöki intézmény bevezetését, a hatalom alkotmányos felosztását, új Alkotmány elfogadását, a választási törvény módosítását<sup>82</sup>. Szinte valamennyi felszólalás általános irányvonala a politikai és a gazdasági reform követelése lett: többpártrendszer, demokratikus parlamentarizmus létrehozása, a piacgazdaság fejlesztése, tulajdonviszonyok átvizsgálása stb. „*Ez a találkozó szükséges volt, hogy őszintén és nyíltan elemezhessük az ország mai helyzetét, valamint a jövő fejlesztését a politikai reformok útján, melynek célja a demokratikus társadalomba való átmenet*” -, szögezték le a Felhívásban (ennek a fórumnak a záródokumentuma)<sup>83</sup>.

A hatalom azért egyezett bele ennek a fórumnak a lebonyolításába, mert remélte, hogy a Lakiteleken megtartott értekezletről az információ úgy sem jut el a tömegtájékoztatási eszközökhöz, valamint azért, mert „*1987-ben már nem tudta radikális tettekre elszánni magát, ugyanakkor tartott a társadalmi robbanástól legalább annyira, mint külső megítélésének megváltozásától a Nyugat szemében*” -, jegyezte meg Horvát József, a Belügyminisztérium III/III ügyosztályának vezetője<sup>84</sup>.

Az ellenzék lakitelki tanácskozása logikus folytatása volt az 1985-ös fórumnak, de mint „*nemzeti méretű konfliktus*”, és nemzetközi jelentőséget is



szerzett ez a fórum két okból. **Először:** épp ezen a fórumon jelentették be a Magyar Demokratikus Fórum (MDF) mint társadalmi mozgalom létrehozását; **másodszor:** ezt elősegítette az esemény meghirdetése a tömegtájékoztató eszközökben. Ez csak Pozsgay Imre, az Összmagyar Nemzeti Fórum vezetője, az Országgyűlés képviselője, ismert reform-kommunista 1987. november 14-i bejelentésének „köszönhetően” vált lehetségessé. A Magyar Nemzetnek adott interjújában az ilyen fórum lebonyolításának tényéről, céljairól és tartalmáról beszélt<sup>85</sup>.

Pozsgay Imre mint államminiszter 1988-1989 folyamán tett hasonló bejelentései az aktuális történelmi és politikai témák kapcsán sajátos determinánsokká váltak a hatalom és a polgári társadalom közötti szociális-politikai konfrontációban, és jelentősen hozzájárultak az MSZMP reformszárnyának dinamikus fejlődéséhez.

1988 folyamán a magyar társadalom különböző rétegeinek már „*hagyományos*” felszólalásai mellett a demokratikus ellenzék minden fontosabb alkalommal hallatta hangját, így március 15-én (több mint 1 ezer ember) nagyobb demokráciát követelt; június 16-án (400 ember) Nagy Imre kivégzésének 30. évfordulója kapcsán és október 23-án (csak 100 ember, mert a Belügyminisztérium minden gyűlést betiltott azon a napon). A magyar társadalom gyors, erőteljes politizálódási tényezőjévé, követeléseikkel radikálisabbá lettek a tömegmozgalmak, melyek a romániai magyar falvak megsemmisítése ellen tiltakoztak június 27-én (30 ezer ember) és augusztus 22-én (200 ember), valamint a természetvédelmi ügyben való reális előrelépéseket követelő mozgalmak, köztük a legrepresentatívabbat szeptember 12-én tartották (20 ezer ember), amely az ökológiai problémák megoldását követelte, melyek a Bős-Nagymarosi vízlépcső építése (közös Szlovákiával) miatt keletkezett, hisz ez a probléma nemcsak szociális-ökológiai, de politikai, nemzetközi jellegű is öltött<sup>86</sup>.

Ezek a konfliktusos összecsapások nem korlátozódtak csak az ökológiai vagy a nemzeti jellegű követelésekre, hanem a létező politikai rendszer ellen is irányultak.

Ezzel kapcsolatban fontos esemény volt a bányászok sztrájkja 1988. augusztus 23-án a legfontosabb szénkitermelő vidéken, a Mecsekben, ami az elmúlt harminc év első munkássztrájkja lett. Így módon, a bányászok polgári tiltakozása kedvezett a munkásság élesen radikálizálódó hangulatának, bővítette a magyar demokratikus ellenzék szociális bázisát.

A demokratikus ellenzék politikai strukturalódását, hatásuk erősödését a magyar lakosság körében elősegítette a választási rendszer részleges reformja 1983-ban. Az államhatalom megreformálása bizonyos feltételeket teremtett a

demokratizálódáshoz, lerakta a jogállam alapjait. A parlamenti választásokat megelőző kampányban 1985 júniusában lehetségessé vált néhány jelölt indítása az ország választóköreibe. Lényegében ez a politikai rendszer gesztusa volt a liberalizációs politika megvalósításával összefüggésben, a legfelső pártállami nomenklatura „megújítása”, a rotáció lebonyolítása a közép- és alsó szintű regionális vezetők idősebb generációja körében és kooptáció (új tagok felvétele).

Az MSZMP jelöltjei mellett a választás előtti gyűlésen 280 független jelöltet indítottak 165 választókeretben. A párt-politikai rendszer átszervezéséről „fentről” és a „váratlan aktivitásról letről” tanúskodott az a tény is, hogy az MSZMP olyan ismert regionális vezetői, mint Hari B., Komócsin Mihály, Biszku Béla, Fock Jenő, Szurdi István fel se kerültek a választási listákra. Bár ezzel együtt, a párt nem kis erőfeszítést fektetett abba, hogy olyan ismert ellenzékiek, mint Rajk László, Bayer Tamás, Langman Ferenc, Gáspár Miklós szintén ne kerüljenek fel a választási listákra<sup>87</sup>.

Az összes független jelölt közül csak 20 ember nyert a választásokon, s ki kell emelni azt a tény is, hogy 1985-től 1990-ig az Országgyűlés 75,1%-át az MSZMP tagjai alkották<sup>88</sup>.

De ezeket a változásokat az MSZMP nem a radikális politikai reform kontextusában valósította meg. Erről tanúskodtak Aczél Görgy., az MSZMP PB és KB tagjának kijelentései 1985-ben, aki megjegyezte, hogy „a többpártrendszer nem adekvát a mi gyakorlatunkhoz”<sup>89</sup>, vagy Berec János, az MSZMP KB tagjának hasonló véleménye már 1987-ben, aki kategorikusan tagadta a többpártos politikai rendszer fejlődésének lehetőségét a hatalom néhány központjával<sup>90</sup>.

Vitathatatlan, hogy a valós szociális-gazdasági és politikai helyzet „legfontosabb” konstataciója Magyarországon Kádár János ismert beszéde volt 1988. március 17-én az ipar vezetőinek értekezletén, ahol az ország politikai vezére kijelentette: „Magyarországon nem létezik semmilyen válság. Nekünk nagy és nehéz feladataink, problémáink vannak, amelyeket meg kell oldanunk következetes, kitartó munkával, munkánk módszereinek és stílusának a megújításával”<sup>91</sup>.

Az MSZMP pártállami politikai rendszere átszervezésére való törekvéseit a 80-as évek végén rendszerbeli változások kísérték, amit a parlamenti reform is tanúsított. 1984-ben létrehozták az Alkotmány Bizottságot, amelynek vétő joga volt, amivel élt is 1984 decemberében, amikor alkotmányellenesnek titulálta a miniszeri határozatokat. Ez után az esemény után a Tanácsot „megbüntették” és már 1988 márciusáig egyetlen tiltakozás nélkül adta át a határozatokat, ami jelezte tevékenységének szimbolikus jellegét.

Íly módon a fentebb említettek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a

szociális-gazdasági és részben politikai átalakulások realitásai Magyarországon már a 60-as években két folyamat ellentmondó egyesítése volt.

Hisz a totalitarizmus liberalizált modellje feltételei mellett a pártállami intézmény bármilyen tette politikája liberalizálását illetően – így a piaci infrastruktúra újjáélesztése, kialakítása, a demokrácia részeinek meghonosítása terén – már a priori (eleve) kettős jelleget viselt. Ennek következtében csak ún. „liberalizáció”, „demokratizáció” történt.

Nos, a szociális-gazdasági és részben politikai rendszer módosítása elősegítette: **először** a részleges változásokat, új minőségek keletkezését a régi rendszer keretein belül; **másodsor** épp ennek a folyamatnak az eredményeképpen az utóbbi szintén részben változott mind politikai, mind szociális-gazdasági viszonylatban.

Gyakorlatilag a 60-80-as évek folyamán az MSZMP politikai reformjainak engedményei és a legitimitás új formáinak kutatása következtében létrehozták a totalitarizmus liberalizált modelljét, melynek jellemző vonásai a következők voltak:

**Először:** egyeztetett érdekek rendszerének létrehozása kölcsönös kompromisszumok alapján a politikai hatalom régi struktúrái mellett adekvát politikai változások hiányának körülményei között, ami a gazdasági reform megvalósítása következtetlenségében nyilvánult meg.

**Másodsor:** a gazdasági szféra liberalizálása következtében széles körű elterjedést kapott a „második” gazdaság, amelynek köszönhetően a magyar lakosság túlnyomó többsége kezdetben emelni tudta, majd megőrizni életszínvonalát. Politikai összefüggésben ez a liberalizációs politika kedvezett, ha nem is a szociális feszültség megszűnésének, de legalább jelentős gyengülésének.

**Harmadsor:** a pártállami irányítás stílusának és módszereinek részleges demokratizálódása elősegítette a társadalom szociális-gazdasági szervezeteinek tartalmilag új strukturális kialakítását.

Magyarország totalitarizmusának liberalizált modellje épp ezen sajátosság, valamint az európaiság hagyományainak szilárdsága, a magyar társadalom jogi és politikai kultúrája részeinek megléte lettek azok a determinánsok, amelyek köszönhetően a gazdasági és politikai válság következményei nem vezettek tömeges fegyveres felkeléshez, sőt lehetővé tették az ország békés átmenetét a parlamenti demokráciába.

Még annak a feltétele mellett is, amikor a pártokrácia mentalitása adekvátabbá vált vagy próbált válni az akkori kor követelményeihez, a párt korlátozva volt tetteiben a politikai rendszer által meghatározott keretek révén. Ily módon, az MSZMP képtelensége, hogy gyors, radikális politikai

és gazdasági változtatásokat hajtsen végre a 80-as években a totalitarizmus politikai intézményei általános rendszerbeli tulajdonságaival volt determinálva. Tehát, a szociális-gazdasági és politikai válság fő oka elsősorban rendszerbeli jelleget viselt, amelynek eredete politikai rendszere liberalizált modelljének létezésében rejlettek.

Magyarország és Közép-Európa más országainak társadalmpolitikai strukturalizációja folyamatában szembetűnő vonás volt annak nivelációja a „szocializmus” szovjet modelljének példájára. De az 1956-os események Budapesten és Poznányban, 1968-ban Prágában, 1970-ben és 1980-ban Gdanskban bebizonyították, hogy a külső hatás csak bizonyos időre képes megállítani az olyan objektív folyamatokat, mint a társadalom politikai szocializálásának folyamata, ami reális előfeltételeket teremt mind az adott ország lakosságának részvételét a politikai lehetőségek bővítésében, mind a hatalom hatékony, legitim, demokratikus intézményeinek létrehozásában is.

Bár a párt vezetősége tudatosította a reális demokratizálás szükségességét, tettei és hozzáállása a problémák megoldásához növekvő eltérést mutatott a magyar polgári vélemény radikalizációja, a magyar társadalom politikai szocializációja és az MSZMP „megújításának” lassú menete között.

### III. FEJEZET

#### A TOTALITARIZMUSBÓL A DEMOKRÁCIÁBA VALÓ ÁTMENETI IDŐSZAK SAJÁTÓSÁGAI MAGYARORSZÁG

Közép-Európa országai, így Magyarország bel- és külpolitikájának fejlődési stratégiai irányvonalát a XX. sz. folyamán a nagy világhatalmak, impériumok megléte indokolta, amelyeknek a harca a vezető szerepért, a hatássférőért a világban rendszeresen a közép-európai régió országainak geopolitikai átorientációját okozta.

A történelmi tapasztalat arról tanúskodik, hogy az európai kontinens számos államának a lehetősége az önálló fejlődésre nagyon korlátozott volt és maradt. A XX. sz. folyamán, a két világháború alatt és után Közép- és Dél-Európa országai rendszeresen veszítettek haladásuk fő civilizációs irányából. Hiszen függetlenségük elvesztésének kockázata miatt vagy „nyomós” külső tényezőknek alárendelve, Közép-Európa országai kénytelenek voltak új stratégiákat keresni a lehetséges konfliktusok megoldásához. Az ilyen kutatások eredményei jól ismertek, amit bizonyítanak: **először** a határok átvizsgálásának tragikus következményei, **másodszor** különböző elszíneződésű totalitarista rendszerek kialakulása a közép-európai régióban a XX. sz. 50-60-as éveiben, köztük Magyarországon is.

##### 3.1. A többpártiság kialakulása Magyarországon a XX. század 80-as éveiben

A társadalompolitikai helyzet Magyarországon 1988-1989-ben radikálisan megváltozott. Az Országgyűlés (Parlament) elfogadott 1989 folyamán több demokratikus törvényt. Többek közt az állampolgárok jogáról az egyesületek és asszociációk létrehozására, gyűlések és összejövetelek, referendumok lebonyolítására, a népi kezdeményezésről, a politikai pártok működéséről és gazdasági tevékenységéről, illetve a választásokról és sok más; ezután az országban új politikai valóság alakult ki, amelyhez megpróbált alkalmazkodni az MSZMP is<sup>1</sup>.

Elkezdődött a politikai pártok alakulása, zajlott a társadalmi szervezetek, mozgalmak, különböző alakulatok és intézmények politikai strukturalizációjának folyamata.

Magyarországon a többpártiság kialakulásának sajátossága az volt, hogy a társadalom politikai szocializációjának valós folyamata és politikai strukturalizálódása jelentősen megelőzte a demokrácia fejlődésének jogi

rendezését. Ha összehasonlítjuk a Szolidaritás lengyelországi dominálását a tömeges ellenzéki mozgalom 1991-ig tartó időszakban, valamint a mozgalmak gyors pártosodását Csehszlovákiában ugyanebben az időben<sup>2</sup>, akkor látjuk, hogy Magyarországon már 1988 végén, 1989 elején jelen volt az egész politikai spektrum, amelynek osztályozását bizonyos mértékben bonyolítja a politikai intézmények osztályozásának értelmezése a Nyugat politológusai és a hazai kutatók által<sup>3</sup>.

A nagy eltérések a közép-európai régió országainak politikai folyamatai és a nekik megfelelő nyugat-európai mozgalmak közt azt eredményezték, hogy a „baloldaliak”, „jobboldaliak”, „liberálisok”, „konzervatívok” fogalmak a közép-európai régióban nem esnek teljesen egybe nyugat-európaiaknak a politikai párbeszédéről alkotott fogalmával, így azoknak más lényege van és nem mindig felelnek meg a közép-európai országok társadalompolitikai realitásainak. Ezzel összefüggésben felmerül egy problémakomplexus, amelyek a régió országainak történelmi, szociális-kulturális sajátosságával indokoltak, de elsősorban a Közép-Európa országaiban létező totalitárius rendszer „sajátosságaival”.

Bár a jogi és politikai kultúra, az európaiság hagyományai részeinek megléte elősegítették a polgári társadalom fokozatos fejlődését Magyarországon (időben az államtól független intézmények, viszonyok, normák és értékek létrehozásának nagyon hosszú, bonyolult folyamata), amely gyakorlatilag az állam demokratikus fejlődésének a garanciája és az előfeltétele – ahogy ezt Nyugat-Európa országainak tapasztalata bizonyítja –, de a társadalom önszerveződési folyamata bonyolódott, lényegében fékezte azt az MSZMP irányítási rendszere.

A pártosodás folyamata az „ortodoxok” és a „reformerek” között zajlott az MSZMP-n belül az erők polarizálásának körülményei – amelyek idővel igyekeztek szocialista és szociáldemokrata irányt mutatni –, valamint új pártok létrehozása és politikai formációk újjáélesztésének feltételei mellett, amelyek már nagy hagyományokkal rendelkeztek Magyarországon a XIX-XX. sz. folyamán.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a demokratikus polgári mozgalmak evolúciója a politikai strukturalizációjuk irányába, a politikai rendszer szubjektumaiként való alakulásuk objektíven indokolva volt a parlamenti demokrácia kialakulásával mind Magyarországon, mind Közép-Európa más országaiban is.

Ennek a folyamatnak a sajátossága a régió országaiban az volt, hogy például Csehszlovákiában a politikai strukturalizáció szinte a nyugat-európai mintával azonosan történt, míg Magyarországon és Lengyelországban dominálókká váltak a 40-es évek végén hagyományos politikai irányzatok<sup>4</sup>.

Mégis, történelmileg felhasználva az ideológiák közismert hagyományos osztályozását balról jobbra, amely az 1789-es francia nemzeti alkotmányozó gyűlés korától elfogadott, figyelembe véve a politikai realitás sajátosságait és alkalmazva jellemzésük egész sor tulajdonságát és elvét, elvégezhetjük az ország pártjainak, társadalompolitikai intézményeinek tipológiai elemzését.

Nos ezen módszertan szerint Magyarországon 1988-1989 folyamán az ország fő politikai erői olyan politikai irányokat mutattak, mint a konzervatív-baloldali, szocialista, szociáldemokrata, szociál-liberális és radikális-demokratikus, jobbcentrikus, népi-demokrata és konzervatív-jobb, keresztény stb.

Ennek az osztályozásnak az alapján elemezve a magyar többpártrendszer, meg kell jegyezni, hogy bizonyos mértékben csak feltételesen lehet elfogadni, hisz a pártosodás folyamata az 1980-as évek végén csak fejlődése kezdeti szakaszában volt és vitathatatlan, hogy egyes pártformációk további fejlődésük során bizonyos átalakulásokat estek át, ha nem tűntek el teljesen az ország politikai palettájáról.

Úgyszintén oda kell figyelni a helyzet sajátosságára, amelyben a többpártrendszer alakulása zajlott: a parlamenti demokráciára való átmenet feltételei mellett.

A politikai erők első, konzervatív-baloldali irányát jellemezve meg kell jegyezni elsősorban a „balos” erők fejlődésének fő tendenciáit, mégpedig átalakulásuk sajátosságát **elsőzőr** is a szocialista irányból a szociáldemokrata irányba való áthajlásukat nyugat-európai példára, **másodsor** törekvésüket, hogy nemzeti-demokratikus irányt képviseljenek és **harmadszor** – ami logikus és teljesen törvényszerű jelenség nemcsak Magyarország, de Közép-Európa más országai számára is – az állami-irányítási elit egy bizonyos részének törekvése volt az „ortodoxokat” a „kommunista” választás keretein belül hagyni ideológiai doktrínájuk minimális megváltoztatásaival.

Az ún. „belső párt” egyedisége, Orwel J. szavai szerint<sup>5</sup> – amit az MSZMP vezetési elitje alkotott, s így az állami apparátus is – magas szociálpolitikai mobilitásában rejlett, képességében, hogy adaptálódjon az új gazdasági és politikai feltételekhez már 1970-ben, különösen pedig 1980-ban, ami gyakorlatilag kívánságukkal volt indokolt, hogy kettős célt érjenek el: megőrizzék a hatalmat és a tulajdont.

Az objektív okok, amelyek elősegítették ezt a folyamatot, épp Magyarország totalitarista rendszerének sajátosságában rejlettek; liberalizált modelljében a „belső párt” által meghonosított széles spektrumú intézkedések feltétele mellett a magyar társadalom társadalompolitikai élete ún. „liberalizációját” és „demokratizálását” illetően, Csehszlovákia és Lengyelország pártállami

intézményeinek tetteitől eltérően, amelyek a szociális konfliktus elmélyülése következtében végérvényesen diszkreditálva voltak.

A sajátos eltérések ellenére a politikai hatalomnak Közép-Európa valamennyi országában közös célja volt: olyan tettek kezdeményezése és támogatása, amelyek egybeestek saját érdekeikkel, s így a hatalom és a tulajdon újrafelosztásának legitimizációjával.

A különböző színű totalitarista rendszerek általános válsága Közép-Európa országaiiban természetesen az általános antikommunizmussal a háttérben, mint az új politikai struktúra létrehozásának egyik legfontosabb tényezője, megindokolta a konzervatív-baloldali irányú politikai erők hanyatlását.

Magyarország politikai spektrumának ezt az irányát túlnyomó részt a kisszámú „kommunista” csoportosulás – Münnich Ferenc Társaság, az MSZMP 1989-ben létrehozott „ortodoxok” platformja, az egységes marxista platform, Egység az MSZMP megújításáért stb. – amelyek a megújult MSZMP köré tömörültek, amely „alakuló” kongresszusát 1989. december 17-18-án tartotta. Az új MSZMP létrehozása a párt „ortodoxai”-inak sajátos tiltakozása volt élükön egykori vezérével, Grósz Károllyal. A párt elnökévé Thürmer Gyulát választották. A megújult MSZMP egyesítette az MSZMP egykori tagjainak egy részét és a Hazafias Népfront és Munkásörség kommunistáit. Míg 1989-ben 65 ezer tagot számláltak, addig 1990. január 27-én a második XIV. kongresszuson, ahol elfogadták a választásokról szóló programot és kidolgozták a stratégiát, már 82 ezer embert egyesítettek, akik túlnyomó részét nyugdíjasok – 45%, mezőgazdasági fizikai munkások – 40% és 18%-ukat az értelmiség tette ki<sup>7</sup>.

Ezeknek a politikai erőknek az általános irányultsága – egy kissé megreformált adminisztratív-csapat, egypártrendszer központosított gazdasággal és vezetéssel, ahol a demokráciát úgy tekintették, mint a vélemények szabad kinyilvánítását, de csak a párt keretein belül<sup>8</sup>. A kongresszus nyilatkozatában megjegyezték, hogy a megújult MSZMP marxista baloldali párt lesz, amely legfontosabb feladatának tartotta a párt politikai stratégiájának és történelme egyes téziseinek átvizsgálását, a párton belüli demokrácia megújítását, optimális egyesítését a demokratikus centralizmus elveivel, valamint az MSZMP tekintélyének emelését a munkások, parasztok és az értelmiségiek körében a kommunista és szociáldemokrata mozgalom hagyományaira támaszkodva<sup>9</sup>.

Íly módon a „megújított” MSZMP létrehozása de-facto Magyarország baloldali erőinek szakadását jelentette, ami bizonyos mértékben bonyolította az MSZP átalakulását szociáldemokrata orientációjú párttá épp a parlamenti választások előtt.

Visszatérve az MSZMP tetteinek elemzéséhez: törekvésére, hogy legitimizálódjon, megvédje érdekeit, s így megőrizze hatalmi monopóliumát,



status quo olyan körülmények között, amikor a politikai egyensúly azoknak a politikai erőknek a javára változott, amelyek ellenzékben voltak az MSZMP-hez képest; épp ebben a kontextusban kell kiemelni a párt taktikáját 1988-1989 folyamán.

**Előszőr:** az ő kezdeményezésére voltak létrehozva a konzervatív-baloldali formációk, amelyek közül a legrepresentatívabbat, a Münnich Ferenc Társaságot 1988. november 11-én alapították meg; valamint a reformszárnya által létrehozott tömörüléseket, amelyeknek elő kellett segíteniük a konstruktív együttműködést mind a szociáldemokrata, általában a baloldali progresszív erőkkel, mind a MDSZ népi-demokratikus mozgalmával. Ez lényegében az MSZMP taktikai lépése, bizonyos próbálkozása volt, hogy ellenőrizze a belpolitikai helyzetet épp akkor, amikor 1988 végén, 1989 elején a szociológiai elemzések arról tanúskodtak, hogy az MSZMP Magyarországon már csak 34%-35%-os ún. „politikai hatással” rendelkezett<sup>10</sup>.

**Másodszor:** épp a Magyar Szocialista Párt (MSZP) létrehozása 1989. október 6-10-én az alapító kongresszuson, gyakorlatilag az MSZMP átnevezése nyugat-európai típusú szociáldemokrata pártok irányába történő átalakulási távlatokkal. 1989. október 7-én elfogadták „Az MSZP létrehozásáról szóló határozatot”, amelyben rámutattak, hogy: „Az MSZMP korszaka véget ért az ország történelmében. A szocializmus létező koncepciója kimerítette valamennyi szociális, gazdasági, politikai és erkölcsi lehetőségeit. Ezzel véget ér az MSZMP mint állami párt története”<sup>11</sup>. A dokumentumban úgyszintén meghatározták az új párt politikai jellegét is: „Az MSZMP állami pártból átalakul mai baloldali szocialista mozgalommá, amelyet választói ellenőriznek, politikai tömegpárttá, amely kész az együttműködésre Magyarország valamennyi politikai erőjével, valamint az európai baloldali mozgalom összetevőjének tartja magát”<sup>12</sup>.

Az MSZP célja, hogy végérvényesen alátámassza átmenetét a szociáldemokrata álláspontra. „Az MSZP fő célja – hangsúlyozták a határozatban –, többpártos parlamenti rendszer létrehozása, amely a szociálisan orientált piacgazdaságon és önkormányzati rendszeren alapul”<sup>13</sup>.

Am a fő cél kihirdetése 1989-ben még bizonyos kváziideológiai elszíneződésű volt, amikor a demokratikus szocializmus építését úgy deklarálták, mint legmagasabb célt, amit bizonyos mértékben a kommunista-reformerek törekvése váltott ki, hogy ne engedjék meg a párt szakadását, és így sajátos kompromisszum volt a különböző politikai-ideológiai platformok között az MSZMP-n belül. A MSZP elnökévé Nyers Rezsőt választották meg.

Ebben az aspektusban érdekes megjegyezni, hogy 1989. október 8-án a Népszabadság című központi pártújság vasárnapi száma a „Világ proletárjai egyesüljetelek” hagyományos jelszó nélkül jelent meg, valamint közölte Pozsgay

Imre felszólalását, aki kihangsúlyozta, hogy a demokratikus szocializmus, ami az új párt célja, „*sajátos európai értékek rendszere*”<sup>14</sup>.

A fent említett célból kiindulva az MSZP programja, amely négy fejezetből állt, a következő pontokat tartalmazta. **Először**, a „*Demokratikus szocializmusért*” fejezetben felsorolták a fő követelményeket: a demokratikus szocializmus építését, a jogállam létrehozását a politikai intézmények új rendszerével széles nemzeti konszenzus alapján, ami előírányozta a demokratikus választások lebonyolítását, a hatalom központosított jellegének felszámolását, az államfő intézményének bevezetését, népszavazás indításának lehetőségét, az önkormányzat fejlesztését stb.

**Másodszor**, a piacgazdaság létrehozása, a tulajdonreform végrehajtása, reális adórendszer és igazságos jövedelem felosztás megalapozása, a szociális segélyek működő rendszerének kialakítása. A „*Helyünk a világban*” fejezetben megjegyezték, hogy az MSZP a független Magyarorszáért száll síkra, valamint azt, hogy a párt kész együttműködni a világ valamennyi demokratikus erejével az SZSZKSZ-szel való további együttműködés mellett; az MSZP a külpolitika prioritásának az általános európai integrációs folyamat elősegítését tartotta valamennyi Duna-menti nép egyesítése mellett<sup>15</sup>.

Tehát, levonhatunk néhány következtetést. **Először**: az MSZP programdokumentuma fényesen tükrözte a reform kommunisták győzelmét. De a követelések eklektikussága tanúskodott a reform kommunisták és a „*hallgatólagos többség*”, a párt ortodoxai közötti kompromisszum meglétéről. Tehát az egykori MSZMP platformjai közötti kölcsönös erőfeszítések következtében nagy politikai kompromisszumok jöttek létre. Az MSZMP radikális képviselői elérték fő céljukat – a párt jellegének megváltoztatását. Az MSZP kénytelen volt lemondani a politikai diktatúráról, a demokratikus centralizmusról és vezető szerepéről, a magyarországi progresszív demokratikus erők önkéntes szövetségének kiáltotta ki magát, akik 1989-ben közel 50 ezer embert számláltak.

**Másodszor**: maga az MSZP létrehozásának ténye nagyon fontos lett, bár megkésett társadalompolitikai esemény az ország baloldali erői számára. Pozsgay Imre és Nyers Rezső reform kommunista vezérek taktikája elég rugalmas volt, mert gyakorlatilag ettől függött az ország létszámbelileg legnagyobb baloldali pártjának megmaradása, a háttérben a magyar társadalom gyors politikai szocializációjával, valamint szerepük és helyük a politikában az új társadalompolitikai formációk éles radikalizálódási követeléseiivel, s amelyről elképzelhető, hogy a baloldali erőket fogja képviselni a jövőbeli legfelsőbb politikai struktúrákban.

A magyar politikai erők baloldali, szocialista irányát képviselte úgyszintén az 1988-ban létrehozott „*Bal alternatíva*”, mint az alkotói értelmiség egyesülése;

az Ifjúság Kommunista Szövetségéből alakult Fial Demokraták Szövetsége, számos reformplatformja, amelyeket 1989-ben alapítottak az MSZMP-n belül, valamint az „*Új Márciusi Front*”, amit Nyers Rezső kezdeményezésére még 1988 decemberében hoztak létre, mint a reformerek tömeges demokratikus mozgalmát, melynek célja a szocializmus mint rendszer reformja volt, annak demokratizálása<sup>16</sup>, ami a formáció szociális bázisának dinamikusabb bővítését okozta már 1988-ban, amelynek alapját a párt elit káderei, a pragmatikus centristák, az ún. „*pártértelmiség*” alkotta, és természetesen a reform kommunisták, akiknek célja szociális státuszuk, a hatalom megőrzése volt.

A szociáldemokrata mozgalom Magyarországon szinte a legrégebbi történelemmel rendelkezik, 1890-től jelen van Magyarország más politikai erői között. Az ún. újraegyesülés után 1948. június 12-én a XXXVII. kongresszuson az MKP-ból MSZDP lett, a szociáldemokrácia – mint Magyarországnak a 40-es évek végi legtömegesebb mozgalma (800 ezer ember)<sup>17</sup> –, a demokratikus szocializmus építésének koncepciója megszűnt létezni. Magyarország Szociáldemokrata Pártjának (MSZDP) újjáélesztése, szervezési rendezése már 1988. november 29-én megtörtént. Az MSZDP elnökévé Petrasovits Annát választották meg<sup>18</sup>. Ebben az aspektusban ki kell hangsúlyozni, hogy épp az MSZDP mint ellenzéki pártintézmény újjáélesztése a „*legfontosabb probléma volt*” az MSZDP számára az 1988-1989-es évek folyamán.

**Előszőr:** a szociáldemokrata párt újjáélesztése kétségbe vonta az MSZMP létezésének legitimitását, magát az újraegyesülés tényét és a Magyar Munkás Párt létrehozását, amivé átkeresztelték az MSZMP-t. Ez jelentette az MSZMP két pártra való szakadásának veszélyét 1988-ban.

**Másodszor:** a magyar szociáldemokrácia már a 80-as évek végén megpróbálta egyesíteni az ún. két irányt – a hagyományos és mai nyugati szociáldemokráciát<sup>19</sup>, épp a cselekvőképtelenség ezen a téren, a jelentős taktikai hibák vezettek a párt szakadásához, és saját történelme is, az 1947-1948-as évek eseményei, egy egész sor szubjektív és objektív tényező fokozatosan a diszkreditációjához vezetett a magyar társadalomban. Mindez elősegítette azt, hogy a szociáldemokrata eszméket a 80-as évek végén a megújult Magyar Szocialista Párt igyekezett képviselni.

Az ország szociáldemokrata irányú baloldali erőit az MSZDP-n kívül képviselték úgyszintén a szociáldemokrata platformok és az olyan társadalmpolitikai szervezet képviselői, mint a Szabad Demokraták Szövetsége és természetesen az újonnan létrehozott Magyar Szocialista Párt, amely egyre nagyobb mértékben alakult át szociáldemokrata párttá<sup>20</sup>.

Ezen politikai erők túlnyomó többségére, így az MSZDP-re is jellemzőek voltak a „*nyugatpárti*” orientációk a többpártos parlamenti demokrácia

létrehozására, szociálisan orientált többszintes piacgazdaság kialakítására, a hatalom demokratikus politikai intézményeinek megalapítására. A szociáldemokrácia számára már olyan hagyományos követelményeket támasztott, mint a szabadság, igazságosság és szolidaritás, és mint az MSZDP programjában kihangsúlyozták: „*A párt arra törekszik, hogy a munkások, a műszaki értelmiség, tanárok, orvosok, tisztviselők, kereskedelmi és közlekedési dolgozók, vállalkozók és parasztok pártjává váljon*”<sup>21</sup>, az ún. „*városi középosztályává*”.

Elemelve a magyar szociáldemokrácia újraalkotásával, általában a jövő fejlődésével kapcsolatos folyamatokat, meg kell jegyezni, hogy ebben az esetben K. Marx szerint a történelem „visszafordult” először 1948-ban tragédia formájában, majd 1989-ben hamisság képében, nem annyira a törvényességet és jogszerűséget határozva meg ezzel, mint a szünetet, a hagyományok megsemmisítését, amelyeket épp a 90-es években igyekezett „*megújítani*” a Magyar Szocialista Párt, akkor, amikor Magyarország szociáldemokráciája fölé „*halott nemzedékek hagyományai nehezednek, mint szellemek az élők elméje felé*”, kísért a múlt, amelytől a XX. sz. végén még képtelen megszabadulni.

Dharendorf R. kifejezése szerint a XX. sz.-ot jellemzve, mint a szociáldemokrácia századát annyira, amennyire az igazságosság, a munka, a szabadság, az állam prioritását élvező Nyugat-Európa egyik vagy másik országának társadalmában az. Figyelembe véve azt a tényt, hogy **elsősorban** a szociáldemokrácia először mutatott ún. „*tömeges pártot*”, **másodszor** a választások statisztikája szerint Nyugat-Európa országaiban az 1945-1990-es évek alatt, amikor elérte a 31,2%-ot, 1974-1990-es években pedig a 31,5%-ot<sup>22</sup> (bár melleleg a mai nyugati szociáldemokrácia egyre nagyobb mértékben húz a szociális-liberalizmus eszméi felé), nos Magyarországon a 80-90-es években épp ilyen összefüggésben lehetett megfigyelni a szociáldemokrácia hanyatlását, ami az 1990-es (3,55%) és az 1994-es (0,95%) parlamenti választások eredményében is tükröződött<sup>23</sup>.

A MSZDP nemcsak hogy nem érte el az ún. „*öt százalékot*”, de még azt a tényt is feltárta, hogy az új társadalompolitikai feltételek mellett nem sikerült neki nyomós politikai erőre szert tenni, tömeges párttá válni és elfoglalni méltó helyét az ország politikai erői között.

Magyarország szociális-liberális és radikális-demokratikus politikai irányai olyan nyugat-európai típusú köztes balcentrista, liberális pártokat hoznak létre, mint a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Magyar Liberális Párt (MLP), Fial Demokraták Szövetsége (FIDESZ), Magyar Radikális Párt (MRP), amelyek a magyar demokratikus ellenzék mozgalmának alapján jöttek létre a 70-80-as években.

Ezek a politikai formációk épp a liberális és centralista álláspontok iránti elhivatottságukat deklarálták. A széles tömegekre orientálódtak, mégpedig az ún. „*városi középosztályra*”, többnyire az értelmiségre, tisztviselőkre,

vállalkozókra és – ami különösen fontos jövőbeni fejlődése szempontjából – a tanuló és diák ifjúságra. Ennek legrepresentatívabb képviselője a FIDESZ volt és maradt mint társadalompolitikai mozgalom, amely az értelmiség különböző szociális-szakmai csoportjainak képviselőit, a fiatalság különböző kategóriáit egyesítette, aminek a sikeréről tanúskodik az 1990-es évi (8,95%) és az 1994-es évi (7,02%) választásokon aratott győzelme<sup>24</sup>, s ami vitathatatlanul sajátos precedens Közép-Európa más országainak ifjúsági társadalompolitikai formációival összehasonlítva.

A Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) alakuló kongresszusát 1988. november 13-án tartotta, és az ország legaktívabb társadalmi mozgalmát alapján jött létre, a Szabad Kezdeményezések Hálózatából. A már 1989-ben közel 20 ezer tagot számláló párt elnökévé Kiss Jánost választották meg. A többi újonnan létrehozott párttal összehasonlítva az SZDSZ-nek már volt tapasztalata az illegális működésről még a 70-80-as évekből, és legalizálódva mint SZDSZ, ez a párt valóban Magyarország értelmiségének tekintélyes pártja lett.

Az SZDSZ tevékenységének fő elveit a programjában hirdették meg, ahol többek között hangsúlyozták a többpártos politikai rendszer és a piacgazdaság létrehozását, a tulajdonreform végrehajtását a gyors privatizáció alapján, valamint a politika folytatásában az új alkotmányos koncepció kontextusában, amely magába foglalta a hatalom klasszikus felosztását, a polgári, politikai jogok sérthetlenségét, a törvények uralmát, parlamenti rendszer létrehozását, a polgári társadalom struktúrája létrehozásának elősegítését felhívva a figyelmet a liberalizmus politikájának folytatására<sup>25</sup>.

A program nyilatkozatból kiindulva az SZDSZ jellemző vonásainak kell tekintenünk – meghatározása szerint – ellenzékiességét a kommunistákkal szemben, köztük az MSZMP-vel is, európaiságát mint Magyarország integrációjának követelményét az európai politikai és gazdasági struktúrákba, valamint radikalizmusát, amint meggyőződését deklarálta a „*reális szocializmus*” megreformálásának lehetetlenségéről és célszerűtlenségéről, épp ellenkezőleg, annak azonnali megváltoztatását követelte<sup>26</sup>.

A Szabad Demokraták Szövetségével összehasonlítva a Magyar Liberális Párt, amelyet 1989. szeptember 22-én alapítottak, kifejezetten az újonnan létrehozott vállalkozói struktúrák érdekeinek a képviselésére orientálódott: „*a párt öröklő a reformkor és az európai politikai kultúra legjobb nemzeti hagyományait*”<sup>27</sup>. Az MLP épp a liberális filozófia kontextusában deklarálta törekvéseit, hogy létrehozzon olyan feltételeket, amelyek lehetőséget teremtenének az állampolgároknak a legnagyobb mértékben realizálni képességeiket az emberek szabadságának és jogainak elismerése mellett, védelmüket a hatalom megosztása és a szabad konkurencia körülményei között<sup>28</sup>.

Mégis a Magyar Liberális Párt Liberális Polgári Szövetséggé való átnevezése a választások küszöbén, valamint egyesülése a Vállalkozók Pártjával nem hoztak sikert az 1990-es választásokon (1,89%) és növekedett is a párt népszerűsége 1994-ben (0,62%)<sup>29</sup>, a távlatokban ez a párt vagy az analógja épp a piacgazdaság fejlődése és a nyugat-európai mintájú „középosztály” gyors kialakulásának feltételei mellett a támogatók számának növekedésére számíthatott. Ez a formáció kedvező feltételek és erőteljes „párt”-munka mellett a jövőben az ország egyik vezető politikai erejévé válhatott volna.

Magyarország radikális, szociális-liberális irányú politikai ereje volt többek közt a Fiatal Demokraták Szövetsége – a FIDESZ –, amely megszületésének szervezési struktúráls alapja lett a 80-as évek diákmozgalma. A magyar diákság politikai konszolidációja szervezési rendezése 1988. március 30-án történt. „*A FIDESZ célja új, önálló és független ifjúsági szervezet létrehozása, amely egyesíti a fiatalság politikailag aktív, radikális reformcsoportjait*” – jegyezték meg az alapító dokumentumban<sup>30</sup>.

De ki kell emelni a körülményeket, amelyek között a FIDESZ létrehozása megtörtént: a Magyar Szocialista Munkáspárt létező hatalmi monopóliuma mellett, az 1988 májusi pártkonferenciáig – így a politikai reform kihirdetéséig – a Kommunista Ifjúsági Szövetség létezése mellett, valamint olyan körülmények között jött létre, amikor a FIDESZ támogatói, a független társadalompolitikai szervezetek, mozgalmak, köztük az MDF is csak a „szamizdat” kiadványaiban köszönthették vagy támogathatták a FIDESZ-t<sup>31</sup>.

Az alternatív ifjúsági párt létrehozása bizonyosan elégedetlenséget váltott ki a magyar pártállami vezetéskből. Az országban széles agitációs kampány indult a FIDESZ szervezői és támogatói ellen. Így **elsőször** 1988. április 8-án kizárták a pártból kizárva Bíró Zoltán, Bihari Mihály ismert tudósokat, Király Zoltán parlamenti képviselőt, aki próbált felszólalni a FIDESZ létrehozásáról szóló bejelentéssel. A tudományos intézmények munkatársai, a rádió és a televízió tisztviselői, valamint a hatalmi szervek ún. „büntető szankciókat” alkalmaztak, figyelmeztetéseket, letartóztatásokat stb.<sup>32</sup>; **másodszor** a hivatalos pártállami sajtó nyílt harcot folytatott a FIDESZ ellen, kihangsúlyozva megalakítása „*törvénytelenységét*”, mindenféleképpen pocskondiázva programját<sup>33</sup>.

A FIDESZ programja, amely közel 6 ezer ember érdekeit képviselte, és a II. kongresszuson 1989. október 13-15-én fogadtak el, a Szabad Demokraták Szövetségének programjával volt azonos. Kezdetben a FIDESZ létrehozását úgy tekintették, mint az SZDSZ mintájára létrehozott ifjúsági pártot. Így a FIDESZ, mint a Szabad Demokraták Szövetsége is konkrétan kidolgozott rövid távú válságellenes gazdasági programmal rendelkezett<sup>34</sup>, ellentétben más politikai pártokkal, amelyeknek programjában a gazdasági fejezetek többnyire deklaratív jelleget viseltek és ismétlődtek.



De meg kell jegyezni, hogy a FIDESZ programköveteléseiben radikálisabban követelte a politikai rendszer megváltoztatását, a Varsói Szerződésből és a KGST-ből való kilépést, a szovjet csapatok kivonását az ország területéről<sup>35</sup>.

Magyarország politikai erőinek radikális irányát képviselte az Magyar Október Párt, amelyet 1989. június 9-én hoztak létre, mint a politikai foglyok, az 1956-os forradalom résztvevőinek és a magyar demokratikus ellenzék képviselőinek tömörülését<sup>36</sup>, valamint a Magyar Radikális Párt (MRP), amelyet 1989. március 3-án alapítottak, több száz tag érdekeit képviselte. Az MRP és az MOP programkövetelése nem különböztek gyökeresen a FIDESZ alapkövetelményeitől, de a különbség csak ezen politikai pártok prioritásaiban vagy más téziseiben léteztek<sup>37</sup>. Ám ezek a politikai formációk inkább voltak ún. „*politikai táborok*” vagy „*politikai mozgalmak*”, mint politikai pártok, lényegében úgy néztek ki mint azok ún. halvány másai.

Nos, más pártintézményekkel összehasonlítva épp a magyar társadalom gyors politikai szocializációjával a háttérben zajlott viszonylag nagy ütemben a szociális-liberális és a radikális-demokratikus irányú politikai pártok alakulási folyamata. Más újonnan alakult pártoktól eltérően (a Magyar Demokrata Fórumon kívül), a Szabad Demokrata Szövetség és a FIDESZ elég befolyásosaknak, ismerteknek bizonyultak, ahogy politikai vezérek is – Orbán Viktor, Kiss János, Demszky Gábor, Göncz Árpád, Deutsch Tamás, Fodor Gábor, Kövér László, Bayer Tamás, Rajk László és mások –, aminek vitathatatlanul nagy jelentősége volt épp az 1990-es évi választások küszöbén.

Magyarország politikai életében különös helyet foglalt el már 1987. szeptember 27-én a Magyar Demokrata Fórum (MDF), mint alternatív népi-demokratikus mozgalom, amelyet aktívan támogattak a reform kommunisták, az egykori MSZMP nacionális-demokratái. 1989. március 11-én átalakult centrista nacionális-demokrata párttá, az MDF a gyakorlatban mégis a nemzeti-radikálisokhoz húzott. A Magyar Demokratikus Fórumon belül, amely 1989-ben közel 24 ezer embert számlált<sup>38</sup>, néhány platform létezett: kereszténydemokrata, neoliberális ún. „*harmadik úti*” (kizárólag a társadalmi-történelmi fejlődés magyar modellje), amelynek radikalizmusa „*jelentősen elősegítette*” már a 90-es években a Magyar Demokrata Fórum szakadását.

A Fórumnak és vezetőjüknél, Antal Józsefnek a parlamenti választások előtt volt elegendő következetessége és elvszerűsége a szintetikus nemzeti ideológia kidolgozásában, amelyet 1989-1990-ben különböző politikai áramlatok képviseltek a Magyar Demokrata Fórumon belül, és egységes választási platformot hoztak létre, ami szintén elősegítette győzelmüket az 1990-es évi parlamenti választásokon.

A Magyar Demokrata Fórum alapító okmányában többek közt meghatározták a párt jellegét, mint az egész (állampolgárságtól függetlenül) magyar nemzet centrista független szellemi-politikai mozgalmát, amelynek célja a szabad és független Magyarország létrehozása erkölcsi-szellemi és politikai hagyományok és értékek alapján<sup>39</sup>. A már „*hagyományos*” politikai jellegű fő követelmények mellett – demokratikus jogállam, többpártiság, a hatalom politikai intézményeinek új rendszerű kialakítása stb. – nagy figyelmet szenteltek a programban a helyi önkormányzati rendszer kialakításának, a közvetlen demokráciának, a független állandó népi ellenőrzés létrehozásának a politikai hatalom szervei felett, valamint jelentős helyet szenteltek a nemzetiségi kérdés szociális aspektusainak is.

Érdeemes megjegyezni, hogy a nemzetiségi kérdés prioritása, a szellemiség, a magyarok nemzeti mentalitásának nemzeti-kulturális újjászületésére való felhívás, a a határon túl kisebbségben élő magyarok garantált jogainak rendszerszerű létrehozásának követelése a politikai erők ezen népi-demokratikus irányához tartozó szinte valamennyi politikai intézményének jellemző vonása volt. Adott esetben ezeknek a követeléseknek a képviselője megfontolt álláspontra helyeződött, hisz a Magyar Demokrata Fórum a nemzetek egyenjogúsága elvének védelme mellett szállt síkra, kihangsúlyozva azt, hogy a Magyar Demokratikus Fórum célja „*olyan Magyarország felépítése, ahol senki sem fogja magát etnikailag vagy vallásilag lealacsonyítva érezni*”<sup>40</sup>.

A Magyar Demokratikus Fórum, mint nyugat-európai típusú jobbcrista párt úgyszintén kiállt a radikális gazdasági reform végrehajtása, a piacgazdaság létrehozása mellett a fokozatos privatizáció alapján. A program előírta a közép- és kisvállalkozás érdekeinek védelmét, új agrárpolitika megvalósítását, a falvak infrastruktúrájának fejlesztését stb.<sup>41</sup>

Nos, elemezve a Magyar Demokrata Fórum programdokumentumait és tetteit, a alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

**Előszőr:** szociális aspektusban az MDF törekedett valamennyi magyar egyesítésére függetlenül szociális státuszától, a priori össznépi pártnak nevezve magát, centrista típusú „*mindenki pártjának*”, amelynek alapítói – az értelmiség különböző szociális-szakmai csoportjaiból, kis- és középvállalkozók közül, városi és falusi középosztályból, köztük az alsó rétegekből is –, kerültek ki, akiket nagyobb politikai és gazdasági izoláltság és a társadalomtól való elidegenedés jellemzett, nyitottabbak voltak a nemzeti eszmék iránt, ami végeredményben tükrözta az MDF-ben és a tömegmozgalmakban általában való hajlandóságukat a részvételre.

„*Hozzáadva a kisvállalkozók és a parasztek rosszabb piaci feltételeinek gazdasági tényezőjéhez az általuk elveszített szociális kapcsolatokat és*



a társadalmi státusz szociális tényezőjét<sup>42</sup> – jegyezte meg Kornhauser V., politológus –, ezzel meg is lehet magyarázni a totalitarista társadalom demokratikusabb társadalomba való átalakulásának kontextusában, azt a tényt, amikor a tömegmozgalom össznemzeti pártba fejlődik és a szavazatok közel egyharmadát szerzi meg a választásokon.

**Másodsor:** a Magyar Demokrata Fórum keretén belül a népiség és a neoliberalizmus keveréke egyesült a nemzeti radikalizmussal, ami a továbbiakban előrevetítette a párt teljesen lehetséges szakadását, bár meg kell jegyezni, hogy a Magyar Demokratikus Fórum elméleti alapjának épp ez a szintetikussága, bármennyire is paradox, lett az az integráló tényező, amelynek köszönhetően az MDF a választók nagy mennyiségű szavazatát tudta bevonni a választási kampányba és átalakítani saját szociális többségét össznemzeti többségre.

Az ország politikai palettáján a Magyar Demokrata Fórumtól balra azok a politikai pártok foglaltak helyet, amelyek népi-demokrata és nemzeti-radikális irányzatokat egyaránt képviseltek. Ez vonatkozott a Független Kisgazdapártra (FKgP), a Magyar Néppártra (MNP) és a Bajcsy-Zsilinszky Társaságra.

Az FKgP újjáélesztése 1989. november 29-én történt, többnyire a falusi középosztályra, a kispolgárságra, a falusi értelmiségre orientálódott, ami Magyarország népi-demokratikus irányú politikai erők szociális bázisának jelentős bővítését eredményezte, az FKgP szociális alapjának növekedését, ami 1989-ben már közel 35 ezer embert számlált. Az FKgP programtervezete az MDF-ével azonos követelményeket tartalmazott, és a népi-radikális ellenzék iránti elhivatottság deklarálásával tért el tőle, különösen a föld gyors privatizálásának, a kártérítés megadásának kérdéséről<sup>43</sup>.

Elemelve az FKgP alakulását, tevékenységét, programját, meg kell jegyezni, **először** azt a tényt, hogy a pártban szinte létrehozásától kezdve éles belpolitikai harc folyt a centristák és a radikálisok között. Torgyán József pártelnökké való megválasztása (Veres V. helyett), aki kiváló szónok volt, a „kommunisták” és a „kommunista rezsim következményei” elleni kompromisszum nélküli harc híve, jelentős mértékben hozzájárult a pártszakadáshoz a 90-es években és a feltételek megteremtéséhez az ún. rendszeres válságelőtti helyzet kormányának létrehozásával (hisz az FKgP az MDF-fel és a KDNP-val együtt 1990-ben kormánykoalíciót hozott létre).

**Másodsor:** a magyar parasztság elidegenítése az elmúlt negyven év alatt a reális és legális politikától, szociális védtelensége, a falu és a város, a narodnyikok és az urbanisták közötti örök problémák, jelentősen kihatottak a politikai szocializációjának formáira, a demagógok felhívásaira való fogékonyságát eredményezte a 80-as évek végén.

A csekély számú Magyar Néppárt (MNP) programja, amelynek újjászületése 1988. november 29-én történt, előirányozta a szociális-gazdasági politika végrehajtását az ún. „*harmadik út*” elméletének szemszögéből, kizárólag a történelmi fejlődés magyar modellje és – ahogy hangsúlyozták a programban – az MNP „*nemzeti érdekeket, eszméket és hagyományokat szolgálni, szabad társadalmat létrehozni a polgári jogok és szabadságok alapján, a magyar vidék újjáélesztésére volt hivatott*”<sup>44</sup>. Azonos követeléseket tartalmazott a kis létszámú Bajcsy-Zsilinszky Társaság programja is, ennek újjászületése 1989. december 1-jén történt<sup>45</sup>.

Magyarország politikai erőinek konzervatív-jobb, kereszténydemokrata irányait képviselték elsősorban az MDF és a FKgP jobbcentrikus irányai; a kisszámú társadalompolitikai egyesülések, egyházi szervezetek, amelyeknek többsége az 1989-ben létrehozott Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) köré tömörültek, amely 1989 végén már több mint 3 ezer embert számlált.

Elemézve ezeknek az újonnan alakult politikai formációknak a szociális összetételét, programjaikat, az *első*, ami felkelti a figyelmet: tagjaik kora és lakhelye, többnyire idős emberek a falvakból, provinciákból. *Másodszor*: a KDNP a Magyar Demokrata Fórum „*csendes partnere*” szerepében lépett fel, amiről mind programja, mind tettei tanúskodnak.

Viszonylag nem nagyok az eltérések a Kereszténydemokrata Néppárt és a Magyar Demokrata Fórum programkövetelményei közt, ami alapot ad annak az állításnak, hogy ennek a politikai pártnak és az ilyen politikai irányú pártformációk többségének csekély az önálló társadalompolitikai fejlődése. Lényeges eltérések csak alapkövetelményeik vagy az egyes tézisek prioritásaiban léteztek<sup>46</sup>. Nos, politikai –szervezési téren az MDF és a KDNP sajátos központú politikai tömböt képeztek, amelyben a Kereszténydemokrata Néppárt igyekezett úgymond ellenállni a Magyar Demokratikus Fórumon belül növekvő nacionális-radikalizmusnak.

A KDNP programjában többek között hangsúlyozták, hogy a párt az egész magyar nép érdekeinek kifejezője és a hagyományos, a keresztény erkölcsi értékrendszer erkölcsi-vallási alapjain volt létrehozva a szentháromság – isten, család, haza – alapján<sup>47</sup>. Az idő távlatából megjegyezhetjük, hogy a jövőben ez a centrista konzervatív-keresztény tömb vagy a belőle alakult pártformációk képződménye valóban tömeges össznemzeti centralista típusú párt, amely mindig rendelkezni fog Magyarországon széles szociális tömegével, és az ország egyik legfontosabb politikai ereje lesz, amiről úgyszintén tanúskodnak győzelmei is az 1990-es választásokon 45,41 %. Valamint az 1994-ben megtartott pozíciói (27,69%) ellenfelei, mégpedig a liberálisok (26,76 %) és a szocialisták (32,99 %) között<sup>48</sup>.

A 80-as évek végének társadalmpolitikai jellegű radikális változásai a gazdasági válság feltételei mellett megteremtették az alapot a tömeges méretű környezetvédelmi mozgalom létrehozására, amely soraiban egyesítette a Bős –Nagymarosi Vízlépcső építését ellenzőket, a pacifista típusú tiltakozási akció résztvevőit. Ennek kapcsán ki kell emelni azt a tény is, hogy a „zöldek” különböző csoportjai, tömörülései, pártja létrejöttét indokolta a magyar társadalom követeléseinek radikalizálódása is a 80-as évek végén. Az ökológiai mozgalom gyorsan politikai jelleget öltött, és ily módon a magyar társadalom gyors politikizálódásának erőteljes tényezőjévé vált.

A magyar természetvédelmi mozgalom legrepresentatívabb képviselője két politikai formáció volt: az 1989. november 19-én megalapított Magyarországi Zöld Párt és a Vox Humana (emberi hang) társadalmpolitikai szervezet, amelyet 1989. június 1-jén hozott létre Sebők János, ismert magyar író. Az általános demokratikus követelések mellett ezek a társadalmpolitikai formációk – amelyek melleleg nagyon hasonlóak voltak – programjai túlnyomó részt a következő követeléseket tartalmazták: szociális fejlődés az ökológiai kérdésének megoldásával, az emberek környezethez való viszonyának megváltoztatása saját egészségük érdekében, komplex tudományos program kidolgozására a vízgyűjtő, a környezet védelméről, a gazdasági projektek, tervek sokoldalú ökológiai megindoklása, a tartalékok hatékony felhasználása a felnövekvő nemzedék, valamint javítani a lakosság széles rétegeinek ökológiai nevelését, a természetvédelmi tevékenység általános emberi és szellemi jelentőségének tudatosulását<sup>49</sup>.

Íly módon, a többpártiság kialakulásának legitim folyamata Magyarországon a XX. sz. 80-as éveiben a közép-európai országok radikális társadalmpolitikai változásai között zajlott. Ennek a folyamatnak a gyorsaságát az a körülmény is indokolta, hogy az ország kormánya nem tudta véghez vinni a fokozatos változásokat és megőrizni hatalmát, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt a 80-as években fokozatosan veszített hatalmi monopóliumából. Lényegében a társadalmi mozgalmak gyors pártosodási folyamata az említett időben arról tanúskodott, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt kimerítette valamennyi lehetőségét a „szocialista” tábor keretén belül.

Gyakorlatilag az új társadalmpolitikai formációk a 80-as évek végén reális legitim alternatívát jelentettek az ún. „kádári” politikai rendszert illetően.

Összehasonlítva Magyarországot és az egykori „szocialista” tömb országainak a társadalmpolitikai helyzetet a 80-as évek realitásaival két fő tényezőt kell kiemelni:

Az **első**: a kezdetleges szociális-gazdasági feltételek, az ún. „második” gazdaság fejlődése, különösen a gazdasági tényezők hatásának jellege a

magyar szocium növekvő analitikusságára. Ez a tényező meghatározta, milyen hozzáállás lehetett volna a legpragmatikusabb és politikailag legrealisabb a politikai átalakulásokat és radikális gazdasági változásokat illetően.

A **második**: az előző politikai rendszertől örökölt társadalmpolitikai struktúrák voltak. A magyar szocium politikai strukturalizálása a XIX-XX. sz. folyamán zajlott, és csak a XX. sz. 40-es éveinek végén kezdődött el az ország társadalmi nivelációja az SZSZKSZ mintájára, az ideológiai doktrinák mintájára.

Természetes, hogy Magyarország jobb ún. lehetőségekkel rendelkezett szociális-gazdasági szempontból, amelyek már a priori a középosztály és a társadalom szociális rétegződésének fejlődését eredményezték. Emellett a XIX-XX. sz. politikaalkotó hagyományai európai formáiban és kategóriáiban már a XX. sz. 80-as éveiben elősegítették az ország gyors politikai szocializációját, ami végeredményben kihatott a politikai pártok kialakulására vagy újjáélesztésére komoly politikai és társadalmpolitikai programokkal. A politikai és gazdasági fejlődés alternatíváinak választása lényegében szintén különös hatással volt Magyarországon átmeneti időszakának lényegi meghatározására, a totalitarizmusból a demokráciába való átmenet sajátosságára.

### 3.2. A politikai párbeszéd fejlődése az országban 1989-ben

Magyarország parlamenti demokráciába történő átmenete az ország politikai struktúrája átalakulásának sajátosságai révén mutatkozott meg. Figyelembe véve az átmeneti időszak eltéréseit Közép-Európa országaiban a 80-as évek végén, valamint Spanyolországnak a 70-es évekből már klasszikus példáját, ki kell emelni, hogy Magyarországon az ország politikai erői közötti konszenzus elérése alapján történt a demokrácia felé való elmozdulás.

A radikális politikai változások következtében 1988-1989-ben felmerült a politikai ellenfelek közötti társadalmi érdekek egyeztetésének a szükségessége. A hatalmi struktúrák és az ellenzék közötti együttműködés új formáinak, konkrét mechanizmusának a létrehozása meggyorsította az intézményes válságot. A vezetési pártállami elit politikai tanácsalansága 1989-ben a politikai rezsim hivatalos intézményi rendszerének felbomlásához, a Magyar Szocialista Munkáspárt ellenőrzésének elvesztéséhez vezetett a korporatív viszonyok és a demokratizációs folyamatok fölött a szociális-gazdasági válság hirtelen kiéleződése mellett.

A Magyar Szocialista Munkáspárt, mint „állampárt” igyekezett mérsékelni, majd később „radikálisabb” reformokat megvalósítani a 80-as évek végén, de már nem tudta szociális kompromisszumra rávenni a különböző, lényegében

poláris társadalmpolitikai erőket, az egypártos liberalizált totalitárius rendszer keretén belül.

Ha a XX. század 50-es évei végén a politikai rendszer hanyatlásának időszakában a Magyar Szocialista Munkáspárt megőrizte hatalmát politikai orientációja módosításának köszönhetően a szociális és politikai kompromisszum érdekében, valamint a kényszerítés segítségével, akkor a 80-as évek végén ez már kevés volt ahhoz, hogy megtartsák a hatalmat a „*reális szocializmus*” rendszerének keretén belül.

A konszolidációs erőfeszítések csődje a Magyar Szocialista Munkáspárt képviselői részéről 1988-ban a pártkonferencia lebonyolítása után teljesen nyilvánvalóan megmutatta, hogy a pártállami intézmények képtelenek megoldani az ország gazdasági és politikai életének problémáit. Lényegében ez az ország politikai rendszerének legitimitási válságának a megnyilvánulása volt az elit szintjén (a harc fokozódása a hatalomért a reformerek és a konzervatívok között a Magyar Szocialista Munkáspártban) és a tömegek szintjén (mivel a magyar társadalom gyors politizációja, a demokratikus ellenzék kialakulása, amely legitimitásra tett szert, lehetővé tették az ellenzék nagyobb részvételét a reális politika kialakításában).

Mivel a demokráciára való átmenet magyar változata példaértékű a politikai struktúrák átalakulási folyamatának konceptuális szempontjából, Magyarország útját a párbeszéd demokratia felé úgy lehet meghatározni, mint kölcsönhatást és együttműködést politikai rendszerek részei között: intézményes, funkcionális és kommunikatív. Az átmeneti időszak fontos jellemzője a szocium képessége a demokratikus diszkurzusra. A 60-70-es évek eszmecseréjével összehasonlítva a kulturális és értelmiségi szintek szempontjából az információs térség „*feltárása*” körülményei között a 80-as években ebben az összefüggésben jelentős előremozdulások történtek.

Ez elsősorban a kialakulóban lévő polgári társadalom kommunikatív aktivitásában nyilvánult meg mint a magyar demokratikus ellenzék képviselői részéről, mind az átlagpolgárok részéről is, akiknek a történelem (elsősorban az 1956-os tragikus események társadalmpolitikai meghatározása), az ország jelenlegi és jövőbeli politikai rendszerének (ami a történelmi paradigma fejlődését illeti a „*visszatérés Európába*” összefüggésben) kérdései Magyarország újkori történelmének legaktuálisabb kérdéseivé váltak.

Ezen kívül a párbeszéd mint közlési folyamat és a polgári társadalom fejlődése azt eredményezte, hogy egyik vagy másik gazdasági és politikai probléma kompromisszumainak és megoldásainak keresésébe megpróbálták bevonni a lakossága legszélesebb rétegeit. Lényegében 1989-ben a párbeszéd a szociális szubjektumok között létrehozta a lehetőséget, hogy megértsék a

társadalmpolitikai és gazdasági jellegű problémák fontosságát mind az elit, mind a tömegek szintjén is.

A politikai demokratikus párbeszéd fejlődésének fontos része volt az ún. reform-kommunisták felkészültsége a hasonlóságok keresésére saját álláspontjuk és más szociális, politikai szubjektumok álláspontjai között. Ebben az aspektusban ki kell emelni az úgynevezett „reform-egyesületek”-i vezetők saját reprezentációjának a tényét is, ami megerősítette a reform-kommunisták helyzetét, megnövelte létszámukat, valamint elősegítette a baloldali politikai erőknek a szakadását.

Közép-Európa más országaival összehasonlítva Magyarország szociális-gazdasági és politikai átalakulásának, átmenetének folyamata, valamint Lengyelország parlamenti demokráciára való áttérése a különböző politikai erők konszenzusa alapján történt. Elemezve ezt az átalakulást alapul véve D. Rosztow ismert elméletét, mely szerint visszafordíthatatlan szociális-politikai folyamat, amely három egymást követő fázisból tevődik össze – az előkészítés, a döntések meghozatala és a társadalom adaptációja az új politikai és gazdasági mechanizmusokhoz<sup>50</sup>, épp történelmi-összehasonlítási viszonylatában figyelhetjük meg a demokratikus átmenet magyar modelljének eltéréseit, sajátosságait és törvényszerűségeit is.

Ezzel egyidejűleg meg kell jegyeznünk, hogy a politikai konszenzus megléte az adott átmenetre való felkészültség összefüggésében döntő jelentőségű; D. Rosztow szerint úgynevezett előzetes feltételekkel is rendelkeznek, mégpedig a nemzeti egység, a gazdasági fejlődés minimális szintje és a szociális differenciáció feltételeivel<sup>51</sup>.

Jellemezve annak a folyamatnak az első fázisát Magyarországon, meg kell jegyezni, hogy az MSZMP gazdaságpolitikai és részben politikai liberalizációja általában a 60-80-as évek reformpolitikája volt:

**először:** tanúskodott a magyar társadalom nyíltságának bizonyos szintjéről, a gazdasága sajátos, bár nagyon korlátolt, kvázi kiszakadásáról a világ gazdaságtól való elszigeteltségéből és az erős adminisztratív hatással bíró zárt gazdaság koncepciójától való elhajlásáról;

**másodszor:** a gazdasági reform végrehajtásával és külpolitikai aktivizálásával az ország megpróbálta megszilárdítani legitimitását a nemzetközi arénán mint demokratikus, a külvilág iránt nyitott politikai rendszer;

**harmadszor:** a gazdasági reform lebonyolítása a 60-as évektől elősegítette a tulajdonosok, a kis- és középvállalatok szociális rétegének kialakulását és számának növekedését, gyakorlatilag az ország középosztályának létrejöttét eredményezte, és meghatározta Magyarország szociális struktúrájának sajátosságait a régió más országai között.

És végül, külön ki kell emelni azt is, hogy a magyar társadalom gyors politikai szocializációja a 80-as évek végén, az ország alternatív társadalompolitikai formációinak bizonyos állandósága, önrendelkezése, valamint a jogi és politikai kultúra részeinek megléte, a politika alakításának demokratikus hagyományai jelentősen elősegítették a társadalom által az átalakulási folyamat első fázisának gyors átmenetét. Az első stádium sikeres átmenete indokolta Magyarország felkészültségét a második szakaszra, konszenzus keresésére az ország politikai erői között 1989 folyamán.

A politikai szocializáció demokratikus infrastruktúrájának létrehozása a XX. század folyamán úgyszintén az átalakulási folyamat második stádiumának sajátosságait okozta.

Az átalakulási folyamat második szakaszának elemzése arról tanúskodik, hogy az ország társadalompolitikai életének demokratizálása a 80-as évek végén elősegítette a magyar demokratikus ellenzék tetteinek aktivizálódását, és azt, hogy az MSZMP legitimitásának új formákat keressen, a párt reformkommunistái által is.

Az MSZMP képviselőinek megjelenése a tárgyalóasztalnál nem csupán az ő jó akaratuk következménye volt, de Német Miklós kormányáé is (1988.11.24 – 1990.05.23.)<sup>52</sup>, melynek tettei 1989-ben az MSZMP-től való bizonyos eltávolodásról tanúskodtak, de elsősorban a demokratikus ellenzék hosszú és kitaró harcának eredményeit ábrázolta.

Am, a politikai pluralizmus általános demokratikus fejlődése lehetetlen lett volna, a polgári társadalom fejlődése nélkül, ami bizonyos mértékben biztosította a szociális egyetértést, lehetőséget adott az alakulóban lévő politikai intézmények és mechanizmusok számára, hogy megelőzzék a szociális feszültség növekedését, és konstruktívan oldják meg a társadalompolitikai ellentmondásokat.

Kölcsönös egyetértés csak a társadalmi párbeszéd feltételei között lehetséges, melynek előfeltételei a jogi és politikai kultúra hagyományai, általában a demokrácia értékei. A politikai párbeszéd kialakításának és működésének fontosságát 1989-ben épp az átmeneti időszak körülményei eredményezték. Hisz Jürgen Habermas elmélete szerint épp a párbeszédes demokrácia, a nyilvános szféra mint a párbeszéd intézményes alakítása a forrása az intézményesen szervezett hatalom legitimitásának és az egyik előfeltétele a polgári társadalom a demokratikus intézmények kialakulásának<sup>53</sup>.

A politikai párbeszéd újjászületésének intézményes szintje a 80-as évek végén általában a nyilvános szféra, amelynek a célja *„kiegyensúlyozni az érdekeket, melyeknek a parlamenti egyetértés klasszikus formái túllépjék határait, abban az időben, amikor az alap csak egy nagyon labilis hatalmi egyensúly*



*konstellációja az állami apparátus és a szociális érdekek struktúrája között*<sup>54</sup>, s amely pozitív szerepet játszott a politikai párbeszéd mechanizmusának kialakításában meghatározva ezzel az átalakulási folyamat békés jellegét.

A politikai párbeszéd első hivatalos próbálkozására a pártállami vezetés és a magyar demokratikus ellenzék képviselői között – Magyar Demokrata Fórum (MDF) – 1989. január 20-án került sor. Ezen a fórumon megvizsgálták és megvitatták az intézményes demokrácia aktuális társadalmpolitikai problémáinak kérdéseit, felvázolták a politikai vélemények fejlődésének két irányvonalát és azok további megvalósítását.

**Első:** konzervatív irányvonal, amelyet az MSZMP képviselőinek többsége követett, jól megfigyelhető többek között Katona Béla felszólalásaiban – „*az MSZMP a változások híve, de a párt nem kar lemondani a hatalomról, csak igyekszik új politikával szilárdítani pozícióját*”<sup>55</sup> – és Szaboszlai Györgyében, aki a pluralizmus távlatait vizsgálva, kihangsúlyozta: „*a pluralizmus számos formája létezik, de ezek közül egyik sem jellemző a magyar társadalomra*”<sup>56</sup>.

**Másik:** a mérsékelt reform irányt az MDF, valamint az MSZMP reform szárnyának tagjai képviselték. Így Szabad György és Csengei Dénes (MDF) felszólította a reform-kommunistákat a politikai reform végrehajtására a hatalom elhatárolódását és a politikai szabadság létrehozását illetően. Fontos volt Smith Pál (MSZMP) felszólalása, aki a választások azonnali lebonyolítását követelte, amelyek – ahogyan ő kihangsúlyozta – az Országgyűlés alternatív mozgalmainak és pártformációinak reprezentációs alapjai, valamint kiemelte az egypártrendszer létezésének fő forrásait, kijelentette, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt saját magát büntette megsemmisítve az ellenzékkel.

De a tárgyalások résztvevőinek szinte valamennyi felszólalása tartalmazta a „*népi demokrácia békés kialakításának*” szükségességére vonatkozó követelést (Madarász Tibor, MSZMP), „*konszenzus elérését a demokratizálódás békés folyamatának feltételei között az országban*” (Csurka István, MDF).

Az MSZMP célja volt, hogy megőrizze a rendszer alapjainak sérthetlenségét, ellenezte az elkülönítését a törvényhozói és végrehajtói hatalmi szervek feladatainak és hatáskörének, a választások lebonyolítását, valamint a koalíció létrehozását is egyenlőségi elven az alternatív társadalmpolitikai formációkból.

Ezek a „kerekasztal-beszélgetések” az MSZMP tetteinek kikényszerítettségéről tanúskodtak, megfontolt próbálkozásairól, hogy kivezesse a rendszert a politikai és gazdasági válságból, valamint a Magyar Szocialista Munkáspárt reform-kommunistáinak bizonyos labilis státuszáról.

Elemezve ezeknek a „kerekasztal”-tárgyalásoknak a szerepét és jelentőségét a párbeszédes demokrácia fejlődésének összefüggésében, intézményes kialakítását, meg kell jegyezni, hogy ezek a tárgyalások okozták azt, hogy az



ellenzék radikális követelményeket támasztott az ország demokratikus kiépítését illetően és radikális lépéseket váltott ki az MSZMP reform-kommunistáiból is. 1989 elején megkezdődött a harc a hatalomért, amelynek megvalósítási formái indokolták az átalakulási folyamat sajátosságait, átmenetét a parlamenti demokráciára.

A társadalompolitikai átalakulás menetét Magyarországon 1989 elején elsősorban a „nemzeti jelentőségű” esemény okozta, mégpedig Pozsgay Imre államminiszter nyilatkozata 1989. január 28-án az 1956-os események jellegét illetően. Mint az MSZMP KB 1988 júliusában létrehozott tudományos-politikai bizottságának elnöke kihasználva a kedvező belpolitikai körülményeket, Pozsgay Imre közzétette a bizottság szakvéleményét, amelyeket a „Történelmi utunk tanulságai” okmány – az MSZMP programbeadványának tervezete tartalmazott, amelyet még nem fogadott el az MSZMP KB<sup>57</sup>.

„Az 1956-os események – állította Pozsgay Imre –, népi felkelések voltak az oligarchikus, nemzetgyalázó irányítási formák ellen”<sup>58</sup>. Meghatározva ennek a jelenségnek az ok-okozati kapcsolatát meg kell jegyezni, hogy a beadvány nagyon jó alkalom volt, úgymond „lakmuspapír”, amelynek segítségével pontosan meg lehetett határozni a politikai alanyok tényleges radikális reformok iránti elkötelezettségét. Hisz a fő kérdés még 1956-ban az ország függetlenségének követelése után a többpárti politikai rendszer létrehozása volt<sup>59</sup>.

Az 1956-os események jellegének meghatározását, az olyan definíciók alkalmazását, mint „népfelkelés”, „népi forradalom”, az „ellenforradalom” meghatározással szemben elsősorban a többpártos politikai rendszer létrehozásának az összefüggésében vizsgálták. Ily módon, megvizsgálva ezt a beadványt épp ilyen szempontból, arra a következtetésre lehet jutni, hogy a beadvány fő célja a többpártiság követelése volt, ami már 1988-ban de-facto létezett, de létezésének legális kereteit még nem határozták meg, sőt nem volt lehetősége semelyik platformnak a legális tevékenységhez az MSZMP-n belül.

1989 elején kizárólag eszmei és egzisztenciális megfontolásból a politikai rendszer ellentmondott a magyar társadalompolitikai élet radikális megújításának és igyekezett továbbra is megragadni a hatalom maradványait. Így 1989. január 31-én az MSZMP vezetői rövid vita után ahhoz, hogy kielégítsék az MSZMP radikális részének követeléseit és ne provokáljanak nemzeti konfliktust, elég ingatag kompromisszumot kötöttek az 1956-os események jellegének meghatározását illetően. „Remélem, hogy Pozsgay Imre és a bizottság rendelkezik megfelelő okmányokkal, amelyek alátámasztják ezt a kijelentést – mondta Grósz Károly –, mert én ilyen okmányokkal még nem találkoztam. Szeretném kihangsúlyozni, hogy elméletileg én nem ellenzem az események új tudományos, politikai jellemzésének kidolgozását új tények feltételei mellett”<sup>60</sup>.

De már 1989. február 11-én az MSZMP KB közleményében megjegyezték, hogy „*az 1956-os események valóban felkelés, népi felkelés volt, amelyben a demokratikus szocializmus erői vettek részt, deklasszált és lumpen erők jelenlétében, kiknek célja az október végi ellenforradalmi cselekedetek restaurálása, megszilárdítása volt*”<sup>61</sup>.

De az MSZMP már kénytelen volt elismerni a többpártiság tényét is. Így az MSZMP KB 1989. február 10-11-én kelt tájékoztatójában megjegyezték, hogy „*az MSZMP célja a politikai intézményes rendszer radikális reformjának folytatása. A párt meg van győződve, hogy a politikai rendszer pluralizálását a jelenlegi körülmények között csak a többpárti rendszer keretén belül lehet megvalósítani*”<sup>62</sup>.

Nos, az 1989. január 28-i és február 10-11-i események meghatározták nemcsak a társadalom éles felosztását, hanem a Magyar Szocialista Munkáspártét is, ez azt a tényt támasztotta alá, hogy az MSZMP monopóliumának a társadalompolitikai szférában vége szakad.

Ebben az összefüggésben ki kell emelni, hogy az 1956-os események definíciójának problémája az MSZMP számára elsősorban hatalma legitimitásának problémájában, az 1956 óta működő politikai rendszer létezésének törvényességében rejlett, amire tényleg számítottak a reform-kommunisták és a magyar demokratikus ellenzék képviselői is, akik az 1956-os eseményekre összpontosították a magyar társadalom figyelmét.

A latens szembenállás, amely 1989-ig létezett, már jelentős mértékben kirajzolódott az MSZMP-n belül, ugyanígy megfigyelhető a demokratikus ellenzék aktív ellenállása a politikai rendszerrel szemben már 1988-ban; mindez az utóbbi radikális követeléseinek kedvezett a magyar társadalom gyors politikai szocializációjának kontextusában. Magyarország társadalompolitikai életének „*fentről*” irányították demokratizálását, a kezdeményezés 1989-ben már fokozatosan átkerült az ellenzékhez, ami arról tanúskodott, hogy a hatalom egyre jobban lemarad az események alakulásáról, a pártállami hivatalos struktúrákról.

Ily módon az 1989 január-februári események élesen megváltoztatták a belpolitikai helyzetet Magyarországon, valamint a további események is. 1989-ben konkrétan meghatározták a demokrácia fejlődésének két lényeges rétegződési társadalompolitikai tendenciáját.

**Előszőr:** ez politikai harc a hatalomért az MSZMP reformerei és az ellenzék között, sajátos „*versengésük*” közös céllal – minél gyorsabban elérni a társadalmi legitimitációt, megszilárdítani saját politikai státuszukat az általános állami szinten. Ebben az aspektusban az MSZMP reformerei számára bonyolultabbá vált a helyzet az által, hogy az MSZMP PB és KB szintjén jóvá

kellett hagyatni legitimációjukat, akik a konzervatív párti irányultságuk miatt minden alkalommal a radikális reformok megvalósításának ellenhatását váltotta ki az országban. **Másodszor:** az MSZMP tettei a kikényszerített pragmatizmus terén, olyan céllal, hogy utolérjék az eseményeket, megtartsák a hatalmat, bár a számukra új és veszélyes engedmények csökkentették hatáskörüket.

Az események további alakulása attól függött, hogyan értékeli a politikusok az Új Márciusi Front 1989. február 3-i felhívását az állami-nemzeti bizottság létrehozásáról. „*A tárgyalóasztalhoz az MSZMP különböző áramlatainak és az alternatív intézmények képviselőit kell ültetni. A bizottság célja nem a politikai koalíció létrehozása, hanem a nemzetfejlesztési program kidolgozása, így az MSZMP-nek kellett ezeknek az eseményeknek a kezdeményezőjévé válnia*”<sup>63</sup> – olvashatjuk a felhívásban.

Gyakorlatilag az ilyen bizottság létrehozása jogi-rationális legitimitás alapjain, az Országgyűlés azonnali feloszlását jelentette, amit az MSZMP nem akart; az ellenzék részéről, akik többsége pozitívan értékelte ezt az ötletet, „*közép-európai kiterjedésű precedens*” eredményeinek elvárása volt megfigyelhető – „*kerekasztal-beszélgetések*” Lengyelországban, ami 1989. február 6-án kezdődött.

A radikális tettek határozott meggyorsítása az MSZMP reformerei részéről lehetővé tette az MSZMP elég korlátozott tetteit a minőségileg megújult belpolitikai körülmények mellett. Így 1989. február 21-én az MSZMP KB ülésén, amelynek célja volt többek között Magyarország Alkotmánya új koncepciójának a megvitatása is, az MSZMP bejelentette: „*A párt lemond a vezetői szerep alkotmányos deklarációjáról, de a társadalom irányításában az MSZMP politikai alapon vezető szerepet kíván elfoglalni*”<sup>64</sup>. A saját koncepció elég korlátozott politikai és gazdasági jellegű tetteket tartalmazott, amelyek már nem feleltek meg az ország gyorsan változó társadalmpolitikai realitásainak<sup>65</sup>.

A radikális átalakulások iránti elhivatottságot bemutató kényszerpragmatizmus terén az MSZMP 1989. március 2-6-án kétoldali tárgyalássorozat tartott az ellenzéki pártok képviselőivel (SZDSZ, MDF, MSZDP) a választások lehetséges lebonyolításának, az alkotmányos folyamatban történő együttműködés és szociális-gazdasági program kidolgozásának kérdéseit illetően, aminek célja „*biztosítani a konfliktusmentes átmenetet a többpártrendszerre és a szociális megújítás végrehajtására*” – jegyezte meg Fejti György, az MSZMP KB titkára<sup>66</sup>.

Az MSZMP hajlamát a társadalmpolitikai újításokhoz igazolta az 1989. március 17-én kelt okmány is a platformok létrehozásának engedélyezéséről az MSZMP-n belül. „*A platformszabadságról a párton belüli politikai kezdeményezés szabadságának, a kritika, a nézet-, a vélemény- és a vitaszabadság érvényesítésének elvi és gyakorlati kérdéseiről*” szóló okmány

tükrözte az MSZMP próbálkozását, hogy a demokratizációs folyamat „*élére álljon*” a párton belül, a maga oldalára állítsa a magyar lakosság széles tömegeit, a platformok legalizált tevékenysége útján az MSZMP-n belül, amelyek már 1988. november 28-tól aktívan működtek a párton belül<sup>67</sup>.

„*A mechanizmusok rendszerének összetevője – amelyek garantálják a párton belüli demokrácia betartását – a platformszabadság is, ami a párttagok jogainak bővítését jelenti és ezen jogok gyakorlásának garanciájaként lép fel*”, – emelték ki az okmányban<sup>68</sup>. Ám, a következő 10 pont az alternatív vélemények realizálása, a platformszabadság gyakorlása mechanizmusainak meghatározását illetően a pártnak szinte cáfolta a fent említetteket.

Az MSZMP álláspontjának egyik legélenkebb bizonyítéka az egyik kulcsfontosságú kérdést illetően – a platform létrehozásának a reális lehetőségéről az MSZMP megújításának összefüggésében – a tizedik pont volt (a „*platform*”, a „*frakció*” definíciók meghatározása), ami a párt deklarált és valós érdekeinek a mutatója lett.

„*A platform szabadság indokolta úgyszintén a frakció kialakulásának lehetőségét is. A frakció – hangsúlyozzák az okmányban –, olyan cselekedetek, amelyek diszkreditálják a platform szabadságának jogát. A párt egyes tagjainak cselekedetei nem sérthetik mások jogait, nem béníthatják le a vezető szervek cselekedeteit, nem irányulhatnak a párt egységes cselekedetei ellen és nem válthatják ki a csoportosulások harcát a vezető pozíciókért a pártnak*”<sup>69</sup>.

Ennek az okmányban az elemzése igazolja, hogy az MSZMP ismét csak viszonylag korlátozott tetteket mutatott, nem pedig radikális döntéseket saját tevékenységük megújítását illetően, ami a párt reformszárnyának radikalizációja visszatartásának törekvéséről tanúskodott.

Az MSZMP ortodoxainak ilyen manőverei Grósz Károllyal az élen dinamikusabban növelték a radikális reformok híveinek szociális bázisát, és így az MSZMP reformszárnyáét is, támogatását a társadalom szintjén (hisz az MSZMP reformerei és ortodoxai közötti harc azért folyt, hogy minél több embert toborozzanak a 800 ezer tag közül saját oldalukra). A reformerek célja nem az MSZMP szakadása volt, hanem megreformálása belülről a radikálisan megreformált „*szocialista választás*” keretén belül, erről tanúskodtak az MSZMP reformátorainak gyűlései 1989. február 18-án és április 15-én.

Jelentős esemény volt mind az ország, mind az MSZMP-n belül is a reformerek értekezlete 1989. május 20-21-én Szegeden, ami lényegesen kihatott a politikai erők helyzetére az országban. A fórum 440 küldöttjének radikalizált követelményei, akik már az ország 110 reformszervezetét képviselték, abban nyilvánultak meg, hogy az értekezlet résztvevői felhívás formájában elfogadtak egy határozatot, amelyben leszögezték, hogy a gyűlések felszólítják az orszá-

valamennyi reformmegyesületét, hogy támogatási akciót bonyolítsanak le aláírásgyűjtés formájában a pártkongresszus azonnali összehívására<sup>70</sup>.

A reformerek aktív cselekedetei következtében az MSZMP KB kénytelen volt hosszú gondolkodás után beleegyezni ebbe a határozatba és az MSZMP KB ülésén 1989. június 23-24-én bejelenteni a párt kongresszusának összehívását 1989. október 7-re<sup>71</sup>. A reformerek győzelmének létező jelei megnyilvánultak az MSZMP vezetői összetételének változásában is. Így elnökévé Nyers Rezsőt választották meg, 1989. június 23-24-én megalakították az elnökséget is, melynek összetétele: Nyers Rezső, Grósz Károly, Németh Miklós és Pozsgay Imre<sup>72</sup>.

Ezen események elemzése lehetővé teszi annak a következtetésnek a levonását, hogy ezek az MSZMP reformszárnya keletkezésének, meghonosodásának és győzelmének a törvényszerű eredményei voltak, melynek döntő hatása garanciává vált az MSZMP megújulására és az ország békés átmenetére a parlamenti demokráciába.

Nos, valós lehetőség nyílt arra, hogy felhasználják ezeket az ellentmondásos belpolitikai körülményeket a Németh Miklós vezette kormány érdekében, amely egyre nagyobb mértékben próbált elhatárolódni az MSZMP tetteitől és annak „gyámságától”.

A saját határozatok és törvénytervezetek, új szociális-gazdasági program kidolgozása céljából 1989. május 9-én az Országgyűlés ülésén Németh Miklós beterjesztett egy javaslatot a Miniszteri Kabinet összetételének megújításáról, kihangsúlyozta felszólalásában, hogy az egyik legfontosabb feladat a hatalom szétesztása a párt és az állam között az új kormány, mint a valódi hatalmi központ létrehozásának kontextusában<sup>73</sup>.

Az elvszerűen új szociális-gazdasági politika megvalósításáról tanúskodott Németh Miklós kormányának új összetételében az új három éves társadalmi-gazdasági fejlesztési program, amelynek tervcsomagját 1989. június 1-jén terjesztették be az Országgyűlés ülésén. Elemezve nemcsak a gazdasági, de a politikai helyzetet is az országban, a miniszterelnök megjegyezte, hogy „*a mai események Magyarországon az elmúlt évtizedek kelet-európai struktúráinak felbomlása, a pártállam felszámolása és pluralisztikus politikai rendszer kialakítása*”<sup>74</sup>.

Az ország szociális-gazdasági fejlesztésének új koncepciója a gazdaság radikális strukturális átépítésének olyan alapjaira támaszkodott, mint a piaci infrastruktúra fejlesztése; a tulajdonviszonyok reformja; a magántevékenység serkentése és támogatása; az ország gazdasági nyitottsága; az import liberalizálása 40 százalékra, valamint meghatározta a kormány tetteit a valuta-pénzügyi válság leküzdésére, az adóság csökkentésére, amelynek kamata 1989-ben nettó

14,5 milliárd dollárt tett ki. A program előirányozta szigorú inflációellenes intézkedések komplexumának a végrehajtását, az állami költségvetés hiányának a felszámolását és szilárd valuta-pénzügyi rendszer további kialakítását<sup>75</sup>.

De a szakemberek véleménye szerint épp a három fő tényező hatása segítette elő a gazdasági válság további kieleződésének megakadályozását az országban 1989-ben és általában a gazdasági csőd elkerülését.

**Először:** Magyarország hatalmi struktúrái és ellenzéke legitimált formáinak vonzereje elősegítette azt, hogy az IMF és más nemzetközi pénzügyi intézmények szakemberei csak 1989 végén kezdték vizsgálni az ország tartozásának problémáját, sőt döntést hoztak a szociális-gazdasági átalakulások további pénzügyi támogatásának kérdésében, meghatározták a radikális piaci átalakulásokra fordítandó hitelek terjedelmét.

**Másodszor:** a kormány programtervezetének csomagja tartalmazott szigorú inflációellenes intézkedéseket, köztük az állami költségvetés hiányának 30-35 milliárd forintba történő csökkentését, ami bizonyos mértékben kielégítette az IMF-et és úgyszintén tartalmazott intézkedéseket a külkereskedelem liberalizálását és a külföldi befektetések ösztönzését illetően.

**Harmadszor:** a szociális-gazdasági politika ideiglenes kvázi sikerét 1989 végén a szakemberek bizonyos az ország lakosságánál meglévő valutataralékban vélték megtalálni (3–3,5 milliárd dollár)<sup>76</sup>.

A kormány tettei 1989-ben a hatalmi struktúrák bizonyos kompromisszumáról tanúskodtak, mind a reform-kommunistákkal, mind Magyarország demokratikus ellenzékével, akik egyre nagyobb mértékben váltak a hatalom valós politikai szubjektumaivá. Az állami struktúrák legitimitásának formái, azok kialakítása a törvényhozói, végrehajtói, bírósági hatalom pontos felosztásával, valamint Németh Miklós kormányának tettei hatékony, szakmai politikai központ kialakítását tükrözték.

Ki kell emelni azt a tényt is, hogy az elmúlt több mint 40 évben először tájékoztatta hivatalosan a társadalmat az ország miniszterelnöke a reális gazdasági problémákról az ország adósságát illetően és a fizetési mérleg hiányáról, ami egy újabb bizonyítéka a hatalmi struktúrák új, a társadalompolitikai és a gazdasági realitásokhoz való alkalmazkodás objektív szükségességének a magyar lakosság életfeltételeinek általános romlása, a növekvő munkanélküliség és infláció mellett.

Am, az átalakulási folyamat lényege 1989-ben a konszenzus keresésében és elérésében rejlett a politikai erők által, mint a társadalompolitikai folyamat demokratizálásának tényezője, átmenet a parlamenti demokráciára. Párbeszéd gyakorlati meghonosítása az MSZMP és az ellenzék között, a problémák demokratikus megoldásának keresése a hatalom alanyai által már a priori demokratikus, békés, átalakulási folyamatot jelzett.

Épp ebben az összefüggésben elemezve az 1989-es eseményeket levonhatjuk a következtetést, hogy Magyarország társadalompolitikai élete radikális demokratizálásának fő erőteljes tényezője az ország polgári társadalmi önszerveződésének kontextusában a következő volt: a magyar demokratikus ellenzék tettei, valamint a reformpolitika támogatására irányuló széles szociális alap létrehozására való próbálkozások az MSZMP reformszárnya részéről.

A magyar ellenzék számára sajátos Rubikonná váltak az 1989. március 15-i események, hiszen először volt lehetőség hivatalosan megünnepelni a nemzeti ünnepet, ami a maga nemében lehetőséget teremtett nagy kiterjedésű tüntetések és gyűlések lebonyolításához, amelyek élére az ellenzék állt. A magyar demokratikus ellenzék mérsékelt és radikális részének képviselői kihasználták ezt a kedvező körülményt, elsősorban saját legitimitásuk megszilárdítására általános állami társadalompolitikai szinten.

Március 15-e „hivatalos-állami” ünneplésétől eltérően a magyar demokratikus ellenzék bejelentette a független megemlékezések, békés tüntetések lebonyolítását ezen a napon<sup>77</sup>. Az ellenzék által siker koronázta a politikai rendszerrel ellenzékben lévő különböző politikai erők egyesítési útjainak kutatását a követelmények közös betérjesztése terén és jellegét tekintve a tömeges alternatív ünneplés szervezését illetően.

Így csak Budapesten a 31 független szervezet kezdeményezésére több mint 100 ezer ember vett részt a békés tüntetéseken, míg az MSZMP rendezvényein a résztvevők száma csak a 20 ezer embert érte el<sup>78</sup>. A demokratikus ellenzék (23 társadalompolitikai szervezet, mozgalom) fő követelményeit a „*Mit kíván a magyar nemzet?*” felhívás tartalmazta, amelyben az ország demokratikus ellenzéke 12 pontban radikális változásokat követelt a politikai rendszer minőségi megváltoztatásának összefüggésében<sup>79</sup>.

1989 elején az ellenzék és a reform-kommunisták rákényszerítették a pártállami vezetést, hogy vegyenek részt a hatalomért folytatott harcban, s így megváltoztak a hangsúlyok az ellenzék követeléseiben. Megelőzve az eseményeket a demokratikus ellenzék a radikális reformokra helyezte a hangsúlyt a társadalompolitikai problémák megoldásában, követelte a tényleg többpárti rendszer létrehozását, a választások lebonyolítását, jogállam létrehozását, az egyén, a szólás, a vallás és az általános demokratikus szabadság elveinek meghonosítását; szó volt úgyszintén a Munkásőrség (a Magyar Szocialista Munkáspárt fegyveres osztagai) és az Ifjúsági Gárda felszámolásának szükségességéről stb.<sup>80</sup> De lényeges követelés volt a független Magyarország létrehozása, a szovjet hadsereg kivonulásával az ország területéről, ami széleskörű nemzetközi és belpolitikai visszhangra tett szert<sup>81</sup>.



Ily módon a konzervatív-baloldal, a baloldali irányultságú pártintézményektől eltérően, amelyek fő jelszava a demokratikus szocializmus követelése volt<sup>82</sup>, a magyar demokratikus ellenzék 1989. március 15-én őszintén kiállt a radikális átalakulások szükségessége mellett, ami pozitív értelemben megkülönböztette őket az MSZMP reformereitől. Az ellenzék konszolidációja 1989. március 15-én politikai érettséget és új politikai státuszt is kijelölt az ország társadalompolitikai életében.

Így a magyar demokratikus ellenzék „*rajtfeltételei*” az MSZMP-vel folytatott tárgyalások küszöbén eléggé kedvezőek voltak egyesülésük terén, hisz a magyar demokratikus ellenzék elsősorban a független társadalmi mozgalmak, a „*történelmi*” pártok újjáélesztésének és az újonnan létrehozott pártformációk formájában pluralisztikus alapon jött létre. Az ellenzék egyesülése lett az az erőteljes tényező, amely elősegítette pozíciói megszilárdítását az MSZMP monopóliumával szemben, és határozottságot adott neki a politikai ellenfelekkel folytatott harcban.

A magyar demokratikus ellenzék egyesülési folyamata, amelynek élén a Független Jogász Fórum állt, 1989. március 22-én történt meg. Nos, létrehoztak egy úgynevezett ellenzéki „*kerekasztalt*” (EKA), melynek összetételébe bekerült a Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST), a Fiala Demokraták Szövetsége (FIDESZ), a Független Kisgazdapárt (FKgP), a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Magyar Néppárt (MNP), a Magyar Szociáldemokrata Párt (MSZDP), a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) és megfigyelőként a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, valamint 1989. június 7-én az EKA-hoz csatlakozott a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)<sup>83</sup> is.

Az MSZMP-vel folytatott politikai tárgyalásokra való készenlétét az EKA levél formájában bizonyította – 1989. március 30-án és április 20-án, amelyek tartalmazták az EKA javaslatait a tárgyalások azonnali lebonyolítását és legitimizációjukat illetően, hisz ahogy az okmányokban megjegyezték: „*Az EKA célja demokratikus átalakításokat megvalósítani a törvények betartása mellett*”<sup>84</sup>.

Értékelve az EKA politikai irányultságát meg kell jegyezni az ellenzék követelményeinek következetességét és megalapozottságát, a politikai kétoldalú tárgyalások lebonyolításának szükségességét, a problémák alkotmányos úton történő megoldását illetően, az előfeltételek megteremtését Magyarországnak a demokráciára való békés átmenetéhez<sup>85</sup>.

Ennek a felhívásnak lényeges pontja volt az EKA követelése csak a politikai jellegű problémák megvitatását illetően: a párt létrehozásáról és tevékenységéről szóló törvény megvitatása; a tömegtájékoztatásról szóló törvény; a Büntető Törvénykönyv módosítása; a választási jog átvizsgálása; a népszavazásról szóló ügy megvitatása; a demokratikus átmenet akadályozó határozatok

felszámolása; garanciák kidolgozása a politikai problémák békés úton történő megoldását illetően<sup>86</sup>.

A hivatalos hatalom és az ellenzék közötti politikai párbeszéd fő jelentősége (ahogy Lengyelországban is) az ilyen szintű társadalmpolitikai párbeszéd lebonyolításának lehetőségében rejlett. A bizonyos hasonlóság ellenére ezekben az országokban a politikai párbeszédekről teljesen különböző koncepcióval rendelkeztek a tárgyalások végcéljának meghatározását illetően. Eltérő volt a tárgyalások jellege is, amit nagyon találóan határozott meg Lengyelország egykori politikai vezére, M. Rakowski: „*A kerekasztal Lengyelországban az utolsó próbálkozás volt beékelni az ellenzék a szocialista rendszer politikai struktúrájába*”<sup>87</sup>.

A nyilvánvaló eltérés abban rejlett, hogy Lengyelországban a politikai párbeszédet kormány-ellenzék síkban zajlott (az ellenzék legtekintélyesebb képviselője a Szolidaritás mozgalom volt); Magyarországon pedig az egyesített ellenzék (amelyet 9 politikai formáció képviselt) nem kevés erőfeszítést tett első sorban az MSZMP-vel folytatott párbeszéd érdekében egyenlőségi elveken, nem pedig a különböző politikai pártok és a hatalom intézményei közötti tájékoztatási fórum mintájára létrehozott valami, ahogy ezt az MSZMP kívánta volna; az ellenzék cselekedetei 1989 március-májusában az egység megőrzésében rejlettek konszenzus kidolgozása formájában az ellenzéki pártok között, valamint hatékony formák és módszerek keresésében a kritikus zsákutcából való kilábaláshoz, amelyben ebben az időben az előkészítési tárgyalások megkezdtek az EKA és az MSZMP között.

Az MSZMP ismét alkalmazni kezdte a már ismert „*megosztási*” taktikát egyes ellenzéki pártokkal folytatott párbeszéd formájában az EKA szakadása céljából<sup>88</sup>, valamint elhalasztva a döntést az EKA-val a tárgyalások kezdeti dátumát illetően. De Német M. kormányának tettei, a miniszterelnök bejelentései 1989 elején arról tanúskodtak, hogy a kormány támogatja Magyarország békés átmenetét a demokráciára az MSZMP és az EKA közötti politikai párbeszéd keretén belül<sup>89</sup>, ami szintén arra kényszerítette az MSZMP-t, hogy tárgyalásokat kezdjen az EKA-val.

Ebből a szempontból érdemes megjegyezni, hogy az adott kérdés pozitív elbírálására az MSZMP részéről jelentős hatással voltak a külpolitikai tényezők is. **Előszőr:** közeledett G. Bush az USA elnökének látogatása Magyarországra, melynek célja „*a demokrácia fejlődésének támogatása*”<sup>90</sup> volt, jegyezték meg az állami minisztérium hivatalos tájékoztatójában; **másodsor:** Lengyelországban 1989. április 5-én befejeződtek a kerekasztal-beszélgetések, és már 1989. április 7-én a Szejm politikai egyezményt fogadott el a törvények és az alkotmány módosításáról.

Nos, **egyrésztől** ez valamennyi formális akadály megsemmisítését jelentette Lengyelország politikai pártjai és a társadalmi mozgalmak ellenzéki rendszerének legalizálását illetően, **másrészt** a kerekasztal határozata előirányozta a mandátumok szétosztását a Szejmben, amiből 38 %-ot kapott a Lengyel Egyesült Munkáspárt, 22 %-ot az Egyesült Paraszt és Demokrata Párt, 35 % jutott az ellenzéknek a Szolidaritással az élen és 5 %-ot kaptak az egyházi egyesületek<sup>91</sup>, ami bővítette a hatalom koalíciós gyakorlatát, de a demokratikus átmenet problémáinak ilyen megoldása nem elégítette ki a magyar ellenzékét.

Döntő esemény volt az úgynevezett „*félelemérzet*” az 1989. június 16-ának a közeledésétől, Nagy Imre, Magyarország egykori miniszterelnöke újratemetésének napjától, akit 1958-ban ítélték halálra a megtorlások idején; a naptól, amely az „*MSZMP temetésének napja*” lett volna, s mely végérvényesen a tárgyalás elkezdésére kényszerítette az MSZMP-t az EKA-val.

Az 1989. június 16-i események lehetséges negatív következményeit megelőzve és igyekezve mutatni a világnak a reformpárt arculatát, az MSZMP már 1989. június 10-én aláírt egy egyezményt a háromoldalú tárgyalásokról az EKA és a „*hagyományos*” társadalmi szervezetek képviselőivel – a Hazafias Népfronttal, a Szakszervezetek Országos Tanácsával, a Baloldali Alternatívával, a FIDESZ-szel, a Partizánok és Antifasiszták Magyar Szövetségével, a Magyar Nők Tanácsával és a Münnich Ferenc Társasággal<sup>92</sup>.

Az MSZMP és az EKA közötti kompromisszumot olyan kérdésekben érték el **először**, mint a harmadik fél bevonása a tárgyalásokba, amelynek képviseletét az MSZMP kívánta, amivel az EKA egyetértett azzal a feltétellel, ha tevékenységét egységes platformon végezheti tanácsadói szavazattal; **másodszor** az EKA beleegyezett egy sor politikai és gazdasági kérdés megvitatásába – ami úgyszintén az MSZMP javaslata volt – azzal a céllal, hogy minél gyorsabban lebonyolítsák ezeket a tárgyalásokat<sup>93</sup>. Ily módon érték el a kompromisszumot a hatalom és a társadalom közötti tárgyalás megtartása kapcsán 1989. június 13-án a politikai és gazdasági kérdéseket illetően.

Kölcsönös türelmet mutattak az MSZMP és az EKA képviselői is a tárgyalások lebonyolításának kérdését illetően – a résztvevők, a tárgyalás jellege és tartalma meghatározása kapcsán –, a felek egyaránt 1989. június 16-át jelölték ki, Nagy Imre és elvtársai temetésének napját. Ez az esemény a nemzeti gyász napja lett, bár nem lett a nemzeti megbékélésé, ahogy ezt az MSZMP remélte.

Ennek az eseménynek a kizárólagos fontosságát meghatározta Magyarország parlamenti demokráciára való békés átmenetének kontextusa, a nemzetközi tömegtájékoztatási eszközök részvétele, az ellenzék vezéreinek beszédei Budapesten a Hősök terén több mint 250 ember részvételével, mindez arról tanúskodott, hogy: „*Magyarország épp ma zárta le a sztálinizmus*

*történelmének legszörnyűbb fejezetét. Nagy Imre rehabilitációja, a tiszteletteljes temetés lebonyolítása, a történelmi igazságosság visszaállítása, a tisztelet kifejezése ennek az embernek a bátorsága előtt, valamint bizonyítéka annak, hogy az állami párt és az ellenzék a megbékélés útjára lépett*” – jegyezte meg beszédében Helmut Kohl, Németország szövetségi kancellárja<sup>94</sup>.

Ebben az összefüggésben az általános társadalompolitikai légkör még egy tragikus eseménnyel idéződött elő, mégpedig 1989. július 8-án Kádár János, a legnépszerűbb „kommunista vezér” temetésével<sup>95</sup>.

Az olyan definíció, mint a „kádári politika” tükrözte politikai tevékenységét, elsősorban világnézeti koncepciójának fő elvét, amelyet úgy lehet jellemezni, mint kompromisszumok kutatása a reformpolitika megvalósításának összefüggésében a pragmatizmus és konszenzus alapjain, mind a külpolitikában (az SZSZKSZ „erőtéljes külpolitikai tényezőjétől” való függőség feltételei között), mind az engedmények bevezetésével, amelyek többnyire gazdasági, mint politikai jellegű engedmények, amelyek elengedhetetlen feltételei voltak politikai rendszer társadalmi legitimitizmusának 1956 után. Hisz a pragmatizmus és a konszenzus fontos szerepet játszott Magyarország totalitárius politikai rendszere liberalizálásában, valamint a kompromisszum, mint politikai módszer a politikai valóság státuszára tett szert a magyar társadalom konszolidálásának összes pozitív és negatív következményével.

Nos, a fent említettek alapján a társadalompolitikai helyzet elemzését illetően Magyarországon 1989-ről az alábbi következtetés vonható le: a parlamenti demokráciára való békés átmenet meghatározó momentumai mellett ennek a több szempontú átalakulási folyamatnak a legjelentősebb eseménye épp az 1989. június 13. – szeptember 18. közötti tárgyalások voltak, amelyek lebonyolítását nem könnyű versengésben az ország demokratikus ellenzékének kellett kiharcolnia az MSZMP reform-kommunistáinak támogatásával.

Az 1989. június 13. – szeptember 18.-i tárgyalásokat elemezve az MSZMP és az EKA között állíthatjuk, hogy az együttműködésre, a politikai kompromisszumra való hajlam a politikai párbeszéd menetében mind az EKA, mind az MSZMP képviselőinél is megmutatkoztak, bár az utóbbi engedékenységet épp a monokratikus hatalom elvesztése okozta, ami a politikai manőverezését eredményezte a radikális átalakulásoknak való ellenállás terén, radikális jellegű határozatok kidolgozásában és elfogadásában.

Az MSZMP további válságáról tanúskodott az ellenék győzelme is, így az MDF-é is az 1989. július 22-én és augusztus 5-én megtartott előrehozott parlamenti választásokon három választókerületben, amelyek következtében Magyarország Országgyűlésében már a magyar demokratikus ellenzék tagjai is

képviselve voltak: Roszik Gábor (Egyesült Ellenzék) – 69 %, Debreczeni József (MDF) – 70,4 % és Raffay Ernő (MDF) – 61,5 %<sup>96</sup>.

Ily módon 1989. június 13-tól megkezdődött az ország demokráciájára való békés átmenetét érintő kérdések megvitatása és tisztázása, lényegében a politikai szubjektumok feladatainak egyeztetése a parlamenti választások lebonyolításáig.

Ezen tárgyalások dinamikus lebonyolításának nehézségét a gazdasági kérdések megvitatása okozta: az állami költségvetés és a tulajdonforma reformja, szociális jellegű problémák, adósság, infláció stb. Ám a belpolitikai jellegű változások 1989. június 23-24-én a pártállami vezetés szintjén elősegítették azt, hogy épp a gazdasági problémák megvitatása ezeken a tárgyalásokon fokozatosan háttérbe szorult, amit úgyszintén bizonyított a gazdasági kérdéssel foglalkozó szaktanácsok eredménytelensége a reális információ hiánya miatt, és a tagok bevonása saját érdekeik eredménytelen és fárasztó vizsgálatába<sup>97</sup>.

A „*Politikai tárgyalások egyezményei*” záródokumentum értelmében 1989. szeptember 18-án egyezmény született a tárgyalás résztvevői között a következő törvénytervezetek kidolgozásának kérdéséről: Az Alkotmány módosításáról; Az Alkotmánybíróság létrehozásáról; A párt finanszírozásáról és tevékenységéről; A parlamenti választásokról; A Büntető Törvénykönyv módosításáról. „*A békés átmenet a tárgyalások kezdetétől a demokratikusan megválasztott Országgyűlés első üléséig tartó időszak – olvasható a dokumentumban –, hisz a politikai egyezmény csak erre az időszakra érvényes*”<sup>98</sup>.

A felek kompromisszumot kötöttek egy sor rendkívül fontos kérdést illetően, köztük a fent említett törvénytervezetek egyes pontjainak megfelelő interpretációjáról, valamint a pártok választási kampányának finanszírozásáról, a tárgyalások résztvevőinek a mentelmi jog biztosításáról és – ami nagyon fontos – Magyarország államfőjének még 1989-ben történő megválasztásáról szóló határozat, a parlamenti választások lebonyolításáig. Az egyezményben úgyszintén megjegyezték, hogy a politikai kérdésekkel foglalkozó bizottságok a tárgyalások befejezése után is dolgozni fognak azzal a céllal, hogy kidolgozzák a tömegtájékoztatásról, az erőszakos módszerek kizárásáról, a politikai problémák megoldásáról szóló törvénytervezeteket stb.<sup>99</sup>

Tehát ez az okmány tükrözte bizonyos kompromisszumok elérését az ország társadalompolitikai fejlődését illetően az 1990-es parlamenti választásokig, egyezményt az MSZMP, a „*hagyományos*” társadalmi szervezetek és az EKA képviselői között, kivéve a SZDSZ-t és a FIDESZ-t, amelyek megtagadták ennek az okmánynak az aláírását.

A fent említettek alapján levonhatunk néhány következtetést a magyarországi párbeszédű demokrácia jellegét illetően. **Először** a kizárólag politikai

problémák megvitatásának prioritása, amelyek megoldása elsőrendű feladat a társadalom radikális átalakulásának folyamatában, ez az ellenzék egyik legfontosabb követelése volt. A politikai ellenfelek közötti egyezmény épp a politikai problémák megvitatását illetően tükrözte az MSZMP úgynevezett engedmények politikáját, amiért az ellenzéknek drágán meg kellett fizetnie a tárgyalások alatt.

**Másodszor** a kompromisszum elérése az MSZMP javára olyan politikai szempontból fontos kérdésekben, mint az ország államfőjének megválasztása a parlamenti választásokig; a Munkásőrség tevékenységének folytatása; az MSZMP további tevékenysége a vállalatoknál, amelyek pártosítása megszilárdította pozícióit, ha nem a konzervatívakét, akkor az MSZMP reformereit; valamint az MSZMP párttulajdonról való beszámolásának megtagadása – mindez csak az MSZMP engedmények és „megosztás” politikájának megvalósítása feltételei között vált lehetségessé.

Az ellenzék mérsékelt része, mégpedig a KDNP, BZST, MNP, az MDF-fel az élen kész volt az egyezményre az MSZMP-vel, a már meglévő törvénytervezetek feltétele mellett, amelyek bizonyos mértékben garantálták a demokratikus átmenetet; valamint az MDF győzelme az időközi parlamenti választásokon alapot adott az utóbbinak, hogy illúziókkal áltassa magát a lehetséges koalíciót illetően az MSZMP-vel, ami szintén politikai ellentmondások keletkezéséhez vezetett az ellenzéki pártok között.

**Harmadszor** 1989 augusztus-szeptemberében már pontosan kirajzolódott az EKA politikai szakadásának tendenciája. Az a tény, hogy az SZDSZ és a FIDESZ visszautasította a „*politikai tárgyalásokról szóló egyezmény*” aláírását 1989. szeptember 18-án, amely a tömegtájékoztatási eszközök részvételével történt, valamint ezen pártok javaslata egy népszavazás lebonyolítására a referendumra való jog alapján, azzal a céllal, hogy négy fontos kérdésben döntést hozzanak, „*amelyek lényegesen kihatottak a békés átmenetre* – olvasható a felhívásban –, *a politikai egyezmény elérésében egyenlőségi elven a demokrácia további alakítsa kontextusában Magyarországon*”, megerősítették ezen pártok népszerűségét, politikai helyzetét<sup>101</sup>.

„*Az EKA nem képes megoldani olyan problémákat, mint az államfő megválasztása a parlamenti választások után; a munkásőrség azonnali feloszlata és fegyverletétel a társadalom bizonyos csoportjai által; a pártszervezetek megszüntetése a vállalatoknál; valamint elérni, hogy az MSZMP beszámoljon a párt által az elmúlt 40 évben felhalmozott vagyonról*” – hangsúlyozták a FIDESZ felhívásában<sup>101</sup>.

Vitathatatlan, hogy a négy konkrét kérdés megoldásában a FKgP eszköze 1989. november 25-én fontos szerepet játszott az egyensúly megőrzésében

a politikai ellenfelek érdekei között, valamint a legsikeresebb próbálkozás volt *egyrészt*, hogy a magyar társadalmat bevonják közvetlenül a döntések meghozatalában, mint az ország politikai életének legitim résztvevőit, *másrészt* az első kérdés pozitív megoldása nem az elnöki demokrácia kialakulására volt közvetlen hatással, hanem a parlamentire. Az SZDSZ és a FIDESZ úgyszintén megtagadta a vétőjogot a más politikai pártokkal kötött egyezmények aláírsakor, elősegítve ezzel a háromoldalú tárgyalások határozatainak legalizálását – az ország demokráciára való békés átmenete garanciáinak jogi rendezését.

A demokrácia további fejlődése Magyarországon a legfontosabb probléma megoldásától függött: az államfő-választás lebonyolításának idejétől és a szavazás formájától. Ahogy a szociológiai közvélemény kutatások bizonyították 1989. május 8-tól 30-ig és november 13-tól 20-ig a megfelelő elektorátus pozitív megoldási tendenciát mutatott a következő három kérdésben: a Munkásárság feloszlata („igen” – 78%), az MSZMP pártszervezeteinek felszámolása a vállalatoknál („igen” – 9,5%) és az MSZMP pártvagyonról való beszámolásának szükségessége („igen” – 81%); de a közvélemény kutatás eredményei az első kérdést illetően a megkérdezettek nagyon labilis álláspontjáról tanúskodtak, 41 %-uk („nem” – 37%) az államfőválasztás azonnali lebonyolítása mellett döntött. De az SZDSZ, FIDESZ, FKgP és a MSZDP aktív kampányának köszönhetően (az MDF semleges álláspontja mellett) 1989. november 25-én a megkérdezettek 50,1 %-a amellet szavazott, hogy az államfőt az új parlament válassza meg 1990-ben<sup>102</sup>.

Az MSZMP a háromoldalú tárgyalásokra hivatkozva a közvetlen elnökválasztás mellett szállt síkra, mégpedig az általános szavazás alapján a parlamenti választások előtt, mivel az ország közismert politikai vezére „kommunista származása” ellenére Pozsgay Imre volt. Ezzel szemben felhasználva a népszavazásról szóló törvényt az SZDSZ és a FIDESZ 150 ezer aláírást gyűjtött össze (csupán 100 ezerre volt szükség) az össznépi referendum lebonyolítását követelve<sup>103</sup>.

A népszavazás eredményei az ellenzék taktikai sikereit tárták fel, amely nem akarta megismételni az átmeneti folyamat lengyel variánsának hibáit, ahol 1989. július 19-én Lengyelország elnökévé W. Jaruzelskijt választották meg. Ily módon a magyar demokratikus ellenzék nem csak saját álláspontjait akarta megszilárdítani, de gyengíteni akarta az elnöki hatalmat, elsősorban megoldva a problémákat, amelyeket nem oldottak meg a politikai párbeszéd idején a háromoldalú tárgyalások keretén belül. Lényegében mind a négy kérdés pozitív megoldását eredményezte az ellenzék szociális bázisának dinamikus bővítése is, és lehetőséget teremtett az utóbbinak, hogy megszilárdítsa pozícióit az 1990-es parlamenti választások előtt.



Lényegében a magyar demokratikus ellenzék radikális képviselői kiküszöbölték az egyetlen lehetőséget az MSZMP számára, hogy intézményesítse saját hatalmát a parlamenti választásokig, megoldva ezzel még egy nagyon fontos kérdést, amely Magyarország jövő állampolitikai felépítésével volt kapcsolatos: a parlamenti, nem pedig elnöki posztkommunista demokrácia kialakítását.

És végül a népszavazás és az időközi parlamenti választások eredményei, a magyar nép bevonása a társadalompolitikai életbe 1988-89-ben, részvétele a politikai akciókban és a politikai aktivitás legitimitási formáiban tanúskodnak arról, hogy a magyar lakosság politizálása magas szintű, a politikai aktivitásáról és bevonásáról az ország társadalompolitikai életébe, valamint a magyar társadalom politikai informáltságának és jártasságának jelentős mértékét tárták fel a politikai párbeszéd intézményesítésének feltételei mellett, mint az átalakulási folyamat legitim résztvevőit. A tényezőknek ez az összessége meghatározta a magyar társadalom politikai kultúráját, politikai szocializációjának szintjét: tagjaiét, a szociális csoportjait, a politikai szubjektumait. A tárgyalások konszenzus keresésének jelentősége az ország politikai erői által 1989 folyamán csak a párbeszédes demokrácia további fejlesztésének általános kontextusában értékelhető, de már az új politikai körülmények között. Az ellenzék győzelmei erősítették politikai státuszát, s megszüntették az összes akadályt a szabad demokratikus választások lebonyolítása előtt.

A demokrácia további fejlődésének összefüggését tekintve figyelmet érdemel a Magyar Köztársaság kihirdetésének eseménye is 1989. október 23-án, hisz az Alkotmány újra szerkesztett változata ételmében: „*Magyarország köztársaság, a Magyar Köztársaság független, demokratikus, jogállam*” – szögezték le a dokumentumban<sup>104</sup>.

Elemelve ezen fontos történelmi eseményt ki kell emelni, hogy a legfontosabb belső jellegű szubjektív és objektív tényezők kijelölése Magyarország parlamenti demokráciára való összetett és több szempontú átmenetének, általában ennek a problémának a komplex tanulmányozása felhasználható az átalakulási folyamat ezen fajtájának strukturális osztályozására a vizsgált témán belül.

A rendszerszerű és összehasonlító megközelítés felhasználása lehetőséget ad, hogy rendszerezzük és elemezzük ezt a kérdést **először** a szubjektumok felkészültségét a konszenzus keresésére kell vizsgálnunk és – mint következmény – az ellenzék reális részvételét a hatalom intézményeivel egyenrangúan az aktuális társadalompolitikai problémák megoldásában.

**Másodszor:** ennek az átmeneti folyamatnak a biztosítását és megvalósítását, mint a hatalmi intézmények tetteinek, intézkedéseinek összességét, köztük az MSZMP-ét is (a reform-kommunistákat Pozsgay Imrével az élen), valamint a

magyar demokratikus ellenzék tetteit (a társadalmi és pártintézmények ellenzéki rendszerét).

**Harmadszor:** a nemzetközi tapasztalatok alkalmazását, valamint figyelembe kell venni a regionális sajátosságokat, a politikai párbeszéd mechanizmusainak kidolgozását és a legfontosabb cél elérését: konszenzus Magyarország politikai erői között a konstruktív együttműködés keretén belül.

És végül, az európaiság megrögzött hagyományai, a jogi és politikai kultúra elemeinek megléte mellett a társadalmpolitikai intézmények rendszerének alternatív újjászületése, létrehozása és kialakítása 1988-ban már zajlott, a problémák megoldásában teljes mértékben regenerálódtak a demokratikus folyamatok, amiről az 1988-1990-s események is tanúskodtak.

Elemezve Magyarország parlamenti demokráciára való átmenetnek folyamatát J. Habermas ismert német filozófus konszenzuselmélete alapján (mint ésszerű és állandó társadalmi egyetértés kölcsönös megértés eredményeként, az intézmények magánérdekeinek átalakulása társadalmi érdekbe, amelynek bebizonyítása és képviselése politikai kompromisszumot jelent)<sup>105</sup>, meg kell jegyezni, hogy épp a konszenzus elérése az ország politikai erői által tükrözte Magyarország szociális-történelmi paradigmák változásainak a demokratikus, minőségi jellemzését. Hisz az épp ilyen út kiválasztása vezetett a parlamenti demokrácia felé, ez volt adekvát Magyarország szociális-gazdasági és politikai realitásaival, sajátosságaival és a reformpolitika filozófiájával.

### **3.3. Az 1990-es parlamenti választások: a politikai legitimáció rendszerének változása**

Magyarország, mint demokratikus jogállam állampolitikai fejlődése az alkotmányosság alapjai kialakulásának összefüggésében 1989–1990-es években első sorban intézményes szinten zajlott. Olyan demokratikus intézmények, mint a népszavazás, parlament, államfő, önkormányzati szervek elősegítették az új, alkotmányos rendszer kialakulását, az össznemzeti érdekek, társadalmi konszenzus egyensúlya alapján.

Az alkotmányos folyamatok előfeltételévé váltak a többpártos politikai rendszerre való civilizált átmenetnek. Hisz épp az Alkotmány és több más demokratikus törvény szilárdította meg intézményes szinten a parlamenti demokrácia legfontosabb elveit, segített az irányítás politikai mechanizmusainak kialakításában és a parlamentarizmus rendszerének működésében, elsősorban a hatalom felosztása megvalósításának kontextusában.

A törvényhozói, a végrehajtói és a bírósági hatalom feladatainak és hatáskörének pontos elhatárolása legkifejezöbben és legkövetkezetesebben

Magyarországon történt meg. Az Alkotmány értelmében az államhatalom legfelsőbb szerve és a nép képviseleti szerve az Országgyűlés (Parlament), amely meghatározza a vezetés struktúráját, irányvonalait és feltételeit. A Parlament választja meg a köztársaság államfőjét, a miniszterelnököt, az alkotmánybíróság tagjait, az etnikai és nemzeti kisebbségek képviselőit, a Legfelsőbb Bíróság elnökét, a főügyészt.

A két parlamenti köztársaságban – Szlovákiában és Csehországban – mint szuverén, demokratikus jogállamokban a törvényhozói hatalmat a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa képviseli, amely az egyetlen alkotmányos és törvényhozói szerv, és ennek megfelelően a Cseh Köztársaság Parlamentje, amely két kamarából tevődik össze – a képviselők és a szenátusok kamarájából. Természetes, hogy Lengyelországban, mint elnöki köztársaságban, ahol az állam szervei a törvényhozói hatalom szférájában a Szejm és a Szenátus, a végrehajtói szférában a köztársaság államfője és a minisztertanács, az elnöki pozíció a legerősebb a közép-európai régió többi országai között.

Az átalakulási folyamatok és a hatalmi struktúrák adaptációjának összehasonlító elemzése lehetőséget ad, hogy levonjuk azt a következtetést, hogy Lengyelországban vegyes köztársasági (államfői-parlamenti) államvezetési forma létezik. Ebből a szempontból az államfő státuszának, rangjának meghatározásakor, mint „*a társadalom erkölcsi intézménye*” (ami nagyon sajátos jelenség Közép- Európa országaiiban a politikai változások első szakaszában – Lech Valensa Lengyelországban, Göncz Árpád Magyarországon és Vaclav Havel Csehszlovákiában) meg lehet állapítani bizonyos eltéréseket is a régió országai között.

Bár ezen intézmények feladatai alig különböznek a közép-európai régió parlamenti köztársaságaitól: az államfőt 5 évre választják meg nem több, mint két turnusra; a Fegyveres Erők főparancsnoka; meghirdeti a parlamenti választásokat stb., Magyarországon az államfő elég gyenge hatással van az események kimenetelére. Hiszen ott az államelnök az állam fő képviselője a belpolitikai életben, különösen nemzetközi szinten. Azaz, ebben az esetben döntő jelentőséggel annak az embernek a személyisége bír, aki betölti ezt a nagyon fontos politikai státuszt.

Közép-Európa országaiiban a politikai rendszer hatalmi decentralizálásának összefüggésében és a társadalom demokratizálása mellett a politikai rendszerváltás körülményei között ki kell hangsúlyozni, hogy fontos a helyi hatalom új intézményeinek létrehozása, a jogi, anyagi-pénzügyi és szervezési önállóság alapvető elvei, amelyeket az államnak a helyi önkormányzati szervekről szóló megfelelő törvényei és az Alkotmány ír elő.

A meglévő különbségek ellenére a politikai struktúrák átalakulásának összehasonlító elemzése a közép-európai régió ezen országaiban lehetőséget ad, hogy feltárjunk bizonyos párhuzamokat is.

**Először:** a régió országaiban a helyi önkormányzati rendszer a helyi önkormányzati szervek történelmi hagyományain és bizonyos társadalmi kezdeményezéseken alapul, amelyek már a politikai rendszerváltásig hallattak magukról. Itt a demokrácia elveinek megvalósítása és a hatalom felosztása a helyi önkormányzat fejlesztésének folyamatában az európai önkormányzatok közös értékeinek felhasználásában nyilvánul meg, elsősorban a területiális közösségek vagy a hatalmak közötti határközi együttműködésről szóló európai keretegyezmény ratifikálásában (1980-ban kötötték meg Madridban), valamint a helyi önkormányzat kérdéseiről szóló Európai Chartában (1985. október 15-én kötötték meg).

**Másodszor:** ezen demokratikus intézmények új, helyi önkormányzati szervei kialakulásának és újraszervezésének időszakában (amelyeknek elsősorban helyi, regionális érdekeket kell képviselniük) nagy hatásnak voltak kitéve a politikai pártok részéről, különösen a politikai harc menetében. De Közép-Európa valamennyi országában általában pozitív változásokról beszélhetünk szervezésükben és tevékenységükben, hisz jelentős részei a hatalom felosztási és mérlegrendszerében.

Például Magyarország önkormányzata, mint a szociális-gazdasági és politikai fejlődés modellje nagyon tanulságos a tanulmányozás szempontjából, hisz nagyon sok mindent kölcsönzött Németország tapasztalatából. Ez elsősorban a régió szociális ellátására és gazdasági fejlesztésére vonatkozik, valamint a helyi önkormányzati szervek jogainak bővítésére a vállalkozói tevékenység fejlesztését illetően szubregionális, nemzetközi szinten. Természetes, hogy a helyi önkormányzat, mint a kormánystruktúra egyik szintje a politikai rendszer fontos része, ezért pénzügyi támogatást igényel az Országgyűléstől az oktatás, az egészségügy, az infrastruktúra fejlesztésére a helyi kiadások kiegyensúlyozására stb.

Az ország önkormányzati szerveinek a politikai részvétele és hatása többek közt megnyilvánult abban is, hogy kialakult az aktív lobbizás az Országgyűlésben saját érdekeik intézményesítése céljából (erről tanúskodik ezen struktúrák tevékenységének sikere is az önkormányzat földrészlegekre való jogosultságának meghatározása kapcsán a már privatizált objektumokból), ami végeredményben fontos a helyi intézmények érdekképviselése, lényegében a hatalom decentralizálása szempontjából.

Jelenleg Közép-Európa országaiban az önkormányzati szervek tevékenységének szervezési-jogi elveit meghatározza:

- a helyi hatalom legitimitása mind politikai-jogi aspektusban, mind össz nemzeti szinten is a nyilvános hatalom gyakorlásában a szubjektumok által;
- a helyi autonómiák, kezdeményezések fejlesztése nagyobb szabadság megadása mellett a helyhatalmi szerveknek az irányításban és a szervezésben hatáskörük keretein belül, ami úgyszintén vonatkozik a municipális infrastruktúra fejlesztésére is;
- a territoriális közösségek, municípiumok tulajdonának létrehozása a bevételek és a kiadások pontos elhatárolásával az állami szervek és a helyi önkormányzati szervek költségvetései között.

A helyi önkormányzat új rendszerének kialakítása a régió országaiban nemcsak szervezési-jogi, de politikai probléma is volt. Hisz a jogi rendezés elérése, a helyi önkormányzat, a nyilvános hatalom intézményeinek infrastrukturális kiépítése, ezen intézmények legitimitásának biztosítása, az érdekek és hatáskörök egyeztetési mechanizmusának meghatározása, lényegében a hatalom felosztása – mindez az átmeneti időszak politikai problémáinak megoldása, a politikai rendszerek minőségi változásainak feltételei mellett vált lehetségessé Közép-Európában a polgári társadalom fejlesztésének és a többpárti politikai rendszer kialakításának összefüggésében.

A politikai rendszer minőségi változását Magyarországon végérvényesen az 1990-es szabad demokratikus választások határozták meg, ami alátámasztotta ennek a társadalompolitikai folyamatnak a legitimitását.

1989. november 26-án a demokratikus ellenzék kezdeményezésére a magyar nép mint a közhatalom szubjektuma realizálta a demokrácia egyik legfontosabb elvét országos népszavazás formájában, melyen aktívan vett részt, ami adekvátan tükrözte az átalakulási folyamat lényegét, annak sajátosságait. De a társadalompolitikai rendszer minőségi változását Magyarországon végérvényesen a szabad demokratikus parlamenti választások eredménye határozta meg 1990-ben.

A népszavazás, az 1989-es időközi választások lebonyolításában és eredményeiben meghatározó volt az ellenzék hatásának növekedése, tekintélye és a magyar társadalom szimpátiája az újonnan létrehozott és a „*történelmi*” pártokat iránt, a társadalompolitikai mozgalmak, amelyek nagyobb támogatásra számíthattak (a kontrelit mint a szakavatott politikusok kialakuló rétege – a jövő politikai elitjének lehetőségeit növelte); valamint ezen demokratikus intézmények alkalmazásának sajátos próbája lett az 1990-es választások előtt, a választási formák és módszerek jóváhagyása.

A szociális alanyok bevonása a politikai folyamatba, politikai tevékenységük normáinak és elveinek a kialakulása a magyar társadalom további politikai szocializációjának és fejlődésének összefüggésében a társadalmi szervezés

demokratikus formáinak létrehozását követelte a jövő politikai rendszerének legitimitása és politikai stabilitása alapján. „Az Országgyűlés képviselőinek, a helyi önkormányzati szervek képviselőinek és a helyi vezető személyeknek a megválasztása általános, egyenlő és közvetlen választói jog elvei alapján megy végbe titkos szavazás útján” – így határozza meg a választások menetét az új Alkotmány<sup>106</sup>.

Az Alkotmány az új választási törvényekben – az 1989-es XXXI. és az 1989-es XXXIV. törvényben – irányozza elő a stabil és legitim politikai rendszer kialakításának alapjait már 1990-ben. Csehszlovákiával összehasonlítva, ahol a választási rendszer részarányos típusát fogadták el és Lengyelországgal, ahol a többségi rendszert, Magyarországon a választási rendszert a többségi és a részarányos rendszer sajátos egyesítésének bizonyos specifikája jellemezte.

Ezen vegyes változat értelmében a parlamenti választásokat a 386 képviselői helyért 176 egymandátumos választói kerületben tartják két fordulóban a többségi rendszer szerint, amelyben a jelöltnak elég megszerezni a szavazatok abszolút többségét a második fordulóban. Ám a többi 152 képviselő megválasztása már részarányos rendszerben történik 20 kerületben pártlisták alapján; még 58 képviselőt országos szinten választanak meg ún. maradék szavazatok alkalmazása útján D'Hont képlete szerint, de ez csak azokra a jelöltekre vonatkozik, amelyek pártja országos szinten leküzdötte a 4 %-os küszöböt<sup>107</sup>.

Bonyolultsága ellenére a magyar választási rendszernek vannak bizonyos előnyei is. **Először:** intézményes szinten a választási rendszer valós politikai változásokhoz vezet, amikor a választások eredményeképpen lehetőség van a társadalom különböző szociális rétegeit képviselni a hatalom legmagasabb szerveiben.

**Másodszor:** ez a rendszer elősegíti a pártkoalíciók létrehozását, ha nem a szavazás első, akkor a második fordulójáé előtt, ami egyrészt a politikai pártok konszolidációjához vezet, másrészt, lehetővé teszi a jelöltek számának csökkentését ésszerű határokon belül, hisz 1989. december 30-ig 50 politikai pártot, társadalmi mozgalmat és formációt jegyeztek be<sup>108</sup>.

**Harmadszor:** az ország parlamenti demokráciára való áttérésének legitimitását szintén a választási törvény eredményezte, amely törekedett egy szilárd végrehajtói és egy törvényhozói hatalom létrehozására.

Az átmeneti időszak objektív reális ellentmondásait figyelembe véve, amilyen körülmények között zajlott a választási rendszer kiválasztása, meg kell jegyezni, hogy épp a magyar társadalom viszonylagos szociális és politikai rétegződése, a politikai intézmények állandósága, kialakulása és újjászületése – elsősorban a politikai pártoké és a kontrelité, mint szakavatott politikusoké – már 1989-ben valóban többpártos politikai rendszer létrehozását eredményezte,

lényegében meghatározta a társadalmpolitikai, történelmi paradigmák minőségi változását – a politikai rendszerváltást.

A demokratikus választás, annak megvalósítása a magyar társadalom által 1989-1990-ben meghatározta a további fejlődés távlatait mint polgári társadalom és demokratikus jogállam, aminek különösen a történelmi távlat szempontjából van értelme: az ellentétek megoldási mechanizmusának létrehozása a politikai stabilitás kialakítása céljából.

1990-ben az események alakulását a választási kampány kezdete befolyásolta:

**először:** megalakították az alternatív, ellenzéki társadalmi mozgalmakat és pártintézményeket, létrehozták az ellenzéki pártok hálózatát az egész országban;

**másodszor:** megtartották a választás előtti pártgyűléseket, jóváhagyták a párt részéről a jelöltek és megfogalmazták a pártprogramokat, amelyek tükrözték álláspontjukat a belső és a nemzetközi kérdéseket illetően;

**harmadszor:** a társadalmi mozgalmak átalakulása pártokká, ami ezen mozgalmak pártosodásának törvényszerű jelensége volt nemcsak Magyarországon, de Közép-Európa számos országában is, valamint már 1989-ben pontosan megfigyelhető az ellenzék és az MSZP-MSZMP harcának stratégiája és taktikája.

Tanulmányozva a szavazópolgárok viszonyának változási dinamikáját egyik vagy másik párt, társadalmi mozgalom, azok vezetője támogatását illetően, meghatározhatjuk a magyar társadalom politikai fejlődésének következő tendenciáit, politikai rétegződésének sajátosságait, ami bizonyos módon befolyásolta a választás előtti helyzetet 1990-ben.

**Először:** 1989 folyamán, valamint 1990 elején radikális politikai változások mentek végbe: már észrevehető volt az ellenzéki erők népszerűsége és az MSZMP válsága, a baloldali erők szakadása az országban.

**Másodszor:** az újonnan megalapított és a „történelmi” pártok szervezeti kiépítésének folyamata, aktív politikai tevékenységük az MSZMP-vel egyenrangú alapon, a lakosság bevonása a társadalmpolitikai élet különböző formáiba (párttagság, részvétel a politikai aktivitás legitím formáiban stb.) meghatározta az infrastruktúra fokozatos kiépítését a magyar szocium polgári aktivitásának keretein belül, a polgári társadalom intézményeinek kialakítását, ami a magyar lakosság többségének bizonyos szintű politikai jártasságáról és politikai elhivatottságáról tanúskodott. Hisz a magyar társadalom részvétele a valós politikai folyamatban kommunikációs készségének kialakulásához vezetett, politizáltsága viszonylag magas szintjét igazolta.

A többpártiság körülményei között a lakosság részvételi szintje a polgári tömörülésekben, társadalmi mozgalmakban és politikai pártokban megmutatta



az állampolgárok politikai aktivitásának tendenciáját, ami 1989 október – decembere folyamán megnyilvánult az ellenzéki pártok növekvő taglétszámában is. Ebben az aspektusban meg kell jegyezni, hogy a demokratikus polgári mozgalmak evolúciója politikai strukturalizációjuk irányába, kialakulásuk mint politikai szubjektum 1989 október – decemberében meghatározta két politikai irányvonal dominálását.

Az *első*: a hagyományos, népi-demokrata irányt képviselték az MDF mozgalma (22 ezer ember), valamint a „*történelmi*” pártok – a FKgP (40 ezer ember), a KDNP (1600 ember) és a MNP (10 ezer ember) tagjai<sup>109</sup>; a *másik* irányvonalat a jelentős politikai elhivatottságot mutató radikális szociális-liberális irányultságú politikai erők pártjai képviselték mégpedig, a SZDSZ (8600 ember) és a FIDESZ (3500 ember)<sup>110</sup>.

Nagy taglétszámúnak bizonyultak 1989 végére a baloldali tömb pártjai is, mégpedig a MSZP (50 ezer ember), a „*megújult*” MSZMP (65 ezer ember) és a Münnich Ferenc Társaság (12 ezer ember). A politikai erők szociáldemokrata iránya 10 ezer embert számlált, ennek túlnyomó része az MSZDP-t támogatta.<sup>111</sup>

Ily módon, 1989 folyamán az ellenzék intézménye növekvő tendenciát mutatott tagságát illetően, az MSZP-MSZMP tagságának szintje pedig csökkenő irányt a korábbi adatokhoz képest.

Ezzel kapcsolatban a szociológiai felmérések, az országos közvélemény-kutatások eredményei 1989 folyamán feltárták Magyarország baloldali erői és a legfőbb államhatalmi intézmények népszerűségének jelentős csökkenését a gazdasági válság erősödésének feltételei mellett, rámutattak a választópolgárok pozitív viszonyulására a demokratikus ellenzékhez.

Az adatok elemzése megmutatta, hogy 1989 júniusától vezető pozíciót kezdett elfoglalni az MDF (13%-ról 23%-ra 1989 decemberében), bár 1989. szeptember-novemberében a megkérdezettek már az ellenzék radikálisabb részét részesítették előnyben: SZDSZ (6%-ról 14%-ra) és FIDESZ (7%-ról 13%-ra), amelyek népszerűsége jelentősen megnőtt a háromoldalú tárgyalások befejezése után és az országos népszavazás hatására. Stabilan magas volt a népszerűsége 1989 folyamán a FKgP-nak (11%-12%), amelynek sajátos szociális bázisa lehetővé tette a „*történelmi*” párt számára, hogy véghez vigye a magyar lakosság gyors politizációját<sup>112</sup>.

Lényeges szempont volt a magyar elektorátus politikai pártokra, később pedig már vezérükre való orientációja is, akik nem utolsó szerepet játszottak a tömeges támogatás és a hívek keresésében, ami meghatározta a politikai erők felosztását, a potenciális választók érdeklődésének növekvését vagy csökkenését bizonyos politikai intézmények iránt. A közvélemény-kutatás 1989 folyamán rámutatott egyes reform-kommunistáknak a népszerűségére, olyanokéra mint

Pozsgay Imre (76%), Nyers Rezső (71%), Németh Miklós (76%), és ennek megfelelően az ellenzék vezéreinek növekvő népszerűségére is 1989 júliusától: Csurka István (MDF) – 61%, Orbán Viktor (FIDESZ) – 57%, Antall József (MDF) – 58%, Petrasovits Anna (MSZDP) – 59% és másokéra<sup>113</sup>.

Külön ki kell emelni Horn Gyula külügyminiszter népszerűségének növekedését 1989 szeptemberétől, miután a miniszter felbontotta a kétoldalú egyezményt az NDK-val, amely szerint egyik országnak sem volt jogában más ország állampolgárait nyugatra engedni előzetes megegyezés nélkül. Ily módon Magyarország 1989. szeptember 11-én megnyitotta az Ausztria felé vezető határt több ezer kelet-német számára, „*kiütve az első téglát a Falból*”.

A reform-kommunisták vezéreinek magas népszerűsége a baloldali pártok tevékenységének rendkívül alacsony értékelése mellett úgyszintén meghatározta az átalakulási folyamat sajátosságát, amikor a politikai mentalitás változása és a legitimitás új formáinak keresése az MSZMP-t (a reform-kommunisták kezdeményezésére) sikeresen strukturált politikai párbeszéd megkezdésére kényszerítette az ellenzékkel.

Elemelve az alakuló polgári társadalom politikai strukturáltsága helyzetének, politikai szocializációja sajátosságainak, önszerveződésének, a valós többpártiság kialakulásának, az alkotmányosság dinamikus fejlődésének, az ország politikai erői konszenzuskeresésének az összehasonlítását a kontextusban alapot ad, hogy meghatározzuk az ország parlamenti demokráciára való átmenetének egyedi példáját, amelynek legitimitását az 1990-es választások igazolták.

A választási kampány kezdetével Magyarországon új politikai realitás alakult ki. A kampány meghirdetése előtt egy nappal, 1990. január 5-én az SZDSZ és a FIDESZ felhívást tett közzé, mely szerint a Belügyminisztérium részéről hivatali visszaélés történt és bűnügyi nyomozás megindítását követelte a Belügyminisztérium, így a III/III-as ügyosztály ellen, amely illegálisan információt gyűjtött az ellenzékéről és annak vezéreiről<sup>114</sup>.

A tömegtájékoztatási eszközökben az olyan okmányok felhasználása, amelyek alátámasztották a fent említett hatalmi szervek alkotmányellenes cselekedeteit, ahhoz vezetett, hogy 1990. január 25-én az Országgyűlés elfogadta az ügyosztály egyes eszközeinek és munkamódszereinek ideiglenes legalizálásáról szóló törvényt, 1990. január 31-én pedig a Parlament bizottságot hozott létre a belbiztonsági szolgálatok tetteinek vizsgálatára, amelynek következtében felmentették Horváth Istvánt, a belügyminisztert, Palágyi Ferencet, a belügyminiszter-helyettest és Horváth Jenőt, a Belügyminisztérium III/III-as ügyosztályának vezetőjét<sup>115</sup>.

Lényegében ez a politikai botrány, mint a magyar demokratikus ellenzék radikális részének nagyon találó és időszerű (épp a választási kampány

küszöbén) propaganda fogása, *egyrészt* hirtelen meggyorsította a magyar társadalom „*bizalmi válságát*” a hatalmi struktúrák iránt a Magyar Szocialista Munkáspárt – Magyar Szocialista Párt további lejáratásának összefüggésében; *másrészt* az ellenzék ezen nyomása mint kampány a politikai ellenfél lejáratása céljából biztosította számára a kívánt eredményt: népszerűségének növekedését potenciális választói körében.

Ám, ahogy Horváth Jenő állította, osztályának ez alatt az idő alatt sikerült kissé megelőzni a negatív következmények további lehetséges növekedését, mert „*a dokumentumok, amelyekkel az SZDSZ és a FIDESZ rendelkezett, csupán egy jelentéktelen részei voltak az 1400 okmánytömegnek, amelyeket január folyamán megsemmisítettek!*”<sup>116</sup>.

Ez az esemény nem csupán a magyar társadalom bizonyos részének radikalizálódó nézeteit tükrözte, de meghatározta a kormány politikájára való negatív reakciók növekedését is a lakossága romló szociális-gazdasági helyzetének körülményei között.

A szociális-gazdasági válság elmélyüléséről 1990 tavaszán a fő makrogazdasági mutatók tanúskodtak, amelyek többsége a fejlődés abszolút csökkenő tendenciáját mutatta: a nemzeti bevétel (-3,5%), az ipar (-1,1 %), a mezőgazdaság (-4,7 %), valamint a makrogazdasági politika egyik legfontosabb aspektusa, az infláció, amelynek előrelátható alacsony szinten tartása viszont növekvő tendenciát mutatott, s amelynek indexe 1990-ben 749 %-ot tett ki<sup>117</sup>. A gazdaság újrastrukturizálásának leglényegesebb negatív következményei szociális szempontból a következők voltak: a munkanélküliség növekedése, ami 1990-ben elérte a 24200 embert, valamint az ország lakosságának csökkenő életszínvonala, 1990-ben 15 % élt a létminimum szintje alatt<sup>118</sup>.

Ám, az összehasonlítás összefüggésében a közép-európai régió határain belül Magyarországon a 80-as évek végén és a 90-es évek elején az életszínvonal abszolút mutatói jelentősen kedvezőbbek voltak, mint a régió más országaiban.

A történelmi távlatok szempontjából fontos aspektus volt az is, hogy ez az ideiglenes csökkenés a gazdasági rendszer változása mellett negatív és pozitív következmény is – a magántulajdon részének növekedését (15 %), a külföldi tőkebefektetéssel működő új gazdasági struktúrák növekedését (5700), a privatizáció lebonyolítását stb. hosszabb időbeni összefüggésben kell vizsgálni, mint az új politikai és gazdasági rendszer fejlődésének bizonyos objektívan indokolt szakaszát<sup>119</sup>.

A szociológiai felmérések és az ország választási közvélemény-kutatásának elemzése 1989-1990-es években szolgált alapul, hogy meghatározzuk az választók politikai orientációjának bizonyos tendenciáit, valamint a választási kampány fejlődésének sajátosságait 1990-ben.

Elsősorban két fő tendencia figyelhető meg a potenciális választók szimpátiáinak meghatározását illetően: **először** az MSZP hívek számának csökkenése (35 %-ról 1989 októberében 10 %-ra 1990-en márciusában); **másodszor** az SZDSZ politikáját támogatók számának jelentős, ötszörös növekedése (4 %-ról 1989 szeptemberében 21 %-ra 1990-en márciusában), ami az MDF és a FIDESZ „nyugodt erőinek” – az SZDSZ politikai szövetségésének – nyugtalanságát váltotta ki. Általában a közvélemény-kutatás eredményei arról tanúskodtak, hogy a választási kampány harca 1990 január-márciusában a magyar demokratikus ellenzék dominálásával zajlott a baloldali pártformációk fölött<sup>120</sup>.

Az 1990-es választási kampány elválaszthatatlan része volt Magyarországon a szemléltető agitációk megléte: különböző színű plakátok, jelszavak, transzparenszek, szórólapok hatalmas mennyisége. Lényegében a választási kampány időszakában az információ és a műsoridő megadása a különböző politikai pártoknak és a nyomtatott tömegtájékoztatói eszközök széles spektrumának megléte: pártkiadványok, közlönyök (Magyar Fórum, Hitel – MDF; Népszabadság, Új Fórum – MSZP; Kis Újság – FKgP; Magyar Narancs, FIDESZ-PRESZ – FIDESZ; Szabad Szó – MNP stb.) arról tanúskodott, hogy a tömegtájékoztatói kedvezőbb feltételek kialakítására nyújtott lehetőséget a magyar szocium szélesebb körű tájékoztatására a reális politikummal a kommunikatív hatalom újrafelosztásának összefüggésében és a kommunikációs helyzet vonzó távlataira, a tömegkommunikációs hálózat fejlesztésének eredményeire, Jürgen Habermas szerint, az ésszerű párbeszédről, amelynek kialakítása különösen nagy jelentőséggel bír az átmeneti időszakban.

Lényegében a nyilvános szféra, amely Jürgen Habermas szerint a politikai párbeszéd intézményes rendezése, meghatározta a tömegtájékoztatói eszközök erőteljesebbé válását a párbeszédes gyakorlat struktúralizálásának összefüggésében. Ebből a szempontból épp a választási kampány körülményei között fontos jelentőségre tett szert a magyar társadalom polgári véleményének intézményesítése, amit a társadalom bizonyos szociális és politikai rétegződése indokolt, valamint szociális viszonyai, mint szubjektum az egykori és a jövő politikai hatalom szubjektumaival. Hella intézményének adatai a magyar szocium politikai identifikációjára az 1990-es választások küszöbén arról tanúskodtak, hogy a potenciális választók 48-50 %-a 1990 februárjában már végelegesen eldöntötte, kire fog szavazni<sup>121</sup>.

Úgyszintén ki kell emelni, hogy a legnagyobb stabil elektorátust a FKgP és az MDF hívei képviselték, míg a szavazópolgárok 1/5-e még nem hozta meg politikai döntését; a potenciális választók politikai orientációjának stabilitása és eltökéltsége szempontjából fontos 1990 január-márciusában a megkérdozettek

75-80 %-ának a válasza az 1990-es parlamenti választás mindkét fordulóját illetően<sup>122</sup>.

Az 1990-es választási kampány sajátossága volt az is, hogy a politikai pártok pénzt kaptak annak lebonyolítására, az állami költségvetésből 100 millió forintot utaltak ki, amelyet 1989-ben 5 kategória alapján a párt taglétszámától és aktív politikai tevékenységétől függően osztottak szét közöttük.<sup>123</sup>

A szociológiai felmérések eredményei arról tanúskodtak, hogy a potenciális választók 66-70 %-a tájékozottságot mutatott a politikai intézmények programjai kapcsán<sup>124</sup>. Ez azt bizonyította, hogy a magyar társadalompolitikai élet demokratizációs folyamata, a társadalom politikai szocializációja, a demokratikus politikai intézmények kialakulása a politikai kultúra alakulásának és fejlődésének összefüggésében gyakorlati realitást kapott.

Ily módon, a fent említettek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a magyar társadalom meglévő politikai rétegződése, a politikai pártok strukturáltsága és egyenlőségi elven történő részvételük az 1990-es választási kampányban, a távlatokban utat nyitottak a többpártos politikai rendszer kialakulásának a politikai rendszerváltás keretein belül.

A magyar szocium öntudata magas szintű politizálásáról tanúskodnak az 1990-es választások, míg az ország választóinak összlétszámából – 7824000 (ami a lakosság 75,4 százalékát tette ki) – 1990. március 25-én a parlamenti választásokon 5093000 (65,1 %) vett részt<sup>125</sup>.

Az 1990. március 25-én és április 8-án lebonyolított parlamenti választások következtében Magyarországon az ellenzéki politikai pártok szereztek győzelmet az MDF-fel az élen, amely a szavazópolgárok 24,73 %-nak voksát szerezte meg. Nos, a 386 képviselői mandátumból a legtöbbet az MDF kapta – 164 mandátumot, amely a „történelmi” FKgP (44 mandátum – a szavazók 11,73 %-ának voksa) és a KDMP (21 mandátum, a szavazatok 6,46 %-a) 1990. május 23-án kormánykoalíciót hozott létre, meghatározva ezzel a nemzeti-keresztény demokrata irány dominálását az ország Parlamentjében<sup>126</sup>.

A magyar demokratikus ellenzék győzelme az 1956 óta kormányzó MSZMP fölött, amely 1989 óta szociáldemokrata orientációjú párttá alakult át – MSZP, meghatározta a jobb centrikus nemzeti demokrata politikai erők győzelmét.

Ellenzéki pártok lettek az SZDSZ (92-21,39%), FIDESZ (21-8,95%) és az MSZP (33-10,89%), hat hely jutott a független jelölteknek, négyet kaptak azok a képviselők, akiket általános lista alapján választottak meg, egy mandátumot az Agrárszövetség, amely a magyar elektorátus szavazatának 3,13 %-át szerezte meg.

A kommunisták – a „megújult MSZMP” (a szavazók 3,68 %-a) és a szociáldemokraták – MSZDP (3,55%) nem jutottak be a parlamentbe, mert képtelenek voltak leküzdeni a 4 százalékos küszöböt<sup>127</sup>.

Az 1990-es választások intézményes szinten végleg meghatározták a magyar többpártos politikai rendszer kialakulását és legalizálták legfelső szinten a politikai pártok tevékenységét, mint az ország politikai rendszerének reális szubjektumait. Hat politikai párt, amely mandátumot kapott az országgyűlésben, tükrözte a politikai palettát. Az 1990. május 23-án megalapított koalíciós kormány élére Antall József, az MDF elnöke állt.

Ám, a politikai erők új felállása a parlamentben megmutatta, hogy az MDF nem a szavazatok többségét, azaz 2/3-t szerezte meg, amely a törvények elfogadásához szükséges volt. A kormány törvénytervezeteinek elfogadásához az MDF kénytelen volt Parlamenten kívüli egyezményt kötni a legjelentősebb ellenzéki párttal, a Szabad Demokraták Szövetségével, aminek következtében 1990. augusztus 3-án a Parlament Göncz Árpádot (SZDSZ) választotta meg a Magyar Köztársaság államfőjévé.

Elemezni kell az ország politikai rendszerének decentralizálását és a magyar társadalom demokratizálását a politikai rendszerváltás összefüggésében az 1990-es regionális választások eredményeit is, amelyeknek nagy jelentősége volt, hisz a helyi hatalom szervezetei jelentős helyet foglalnak el a magyar hatalmi hierarchiában.

Az új Alkotmány 1989-es XXXI. törvénye és a helyi önkormányzati szervekről szóló 1990-es évi új XV. törvény meghatározta Magyarország helyi önkormányzati szerveinek jogi, anyagi-pénzügyi és szervezési önállóságának legfontosabb elveit, mint a helyi hatalom szervezeteinek sajátos jogi formáit. A két fordulóban 1990. szeptember 30-án és október 14-én 27448 regionális szintű képviselőt választottak meg, akik közül 20,7 %-ot tettek ki az SZDSZ képviselői; a FIDESZ –15,3 %; a független képviselők 14,9 %-ot, az SZDSZ –FIDESZ koalíció 11 %-ot, az MSZP 7,3 %-ot, míg a kormánykoalíció pártjai az ellenzékkel szemben viszonylag alacsony szinten képviseltették magukat a helyi önkormányzati szervezetekben: MDF 12 %, MKDP 8 % és FKgP 7,8 %<sup>129</sup>.

Ily módon, a helyi önkormányzati szervek választásain regionális szinten jelentős előnyt szereztek a liberális politikusok ellenfeikkel szemben, főleg a több mint 10 ezer lélekszámú településeken és városokban, míg faluhelyen a független jelöltek arattak győzelmet (több mint 80 %) <sup>130</sup>.

Az új összetételű Országgyűlés szociális-demográfiai jellegét és az új politikai elit szociális rétegződésének, politikai orientációjú viszonyának elemzéséhez alapul szolgál a XX. század végén zajló társadalmi folyamatok lényegének adekvát ábrázolása, a magyar társadalom politikai differenciáltságának sajátos meghatározása. Az átmeneti időszak körülményei között a magyar társadalompolitikai átalakulások folyamatát jelentős mértékben befolyásolta a irányítási elit megváltozása.

Elsősorban ki kell emelni azt a tényt, hogy az 1990-es parlamenti választások következtében Magyarországon végbement a politikai rendszerváltás, a politikai elit 95,6 %-át első ízben választották be az Országgyűlésbe. A kontrelit győzelme következtében, mint a 70-es 80-as évek magyar politikai élet diszkriminált szociális szubjektumai, elkezdődött a szakavatott, illetékes politikusok rétegének aktív alakulási folyamata, ami döntő jelentőséggel bírt a történelmi távlatok szempontjából: a demokratikus átalakulásokra és a polgári társadalom fejlesztésére.

A magyar politikai elit új összetételét három generáció tagjai képviselték. Az I. generációt illetően (50-70 év), amelyek többségét két „történelmi” párt – a FKGP (70,4 %) és a MKDP (66,1 %) képviselői mellett szintén jelentős részt tett ki az MSZP is (42,4 %), míg a független képviselők (22,2 %), az MDF (19,5 %) és az SZDSZ (17,3 %) képviselőinek száma az I. generációban nem volt domináló; meg kell jegyezni, hogy ennek a generációnak a képviselői voltak a legkisebb arányban a parlamentben, összesen 18,8 %<sup>131</sup>.

A politikai elit középső, legrepresentatívabb – (62,5 %) II. generációját (31-50 év) a 70-es 80-as évek demokratikus ellenzékének képviselői alkották – MDF (75,6 %), az SZDSZ (67,7 %), valamint a FIDESZ (22,7 %); és a a szociáldemokrata orientációjú reform-kommunisták – MSZP (54,5 %). Egyidejűleg a II. generáció aránya a független képviselők között (66,6 %) és az MKDP (20,5 %) összlétszáma közel harmadát tette ki a parlamentben<sup>132</sup>.

A III., legfiatalabb (23-30 év) generációt túlnyomó részt a FIDESZ képviselői alkották (77,3 %), valamint egy csekély hányaduk az SZDSZ-ből (12,9 %) és a független képviselők közül került ki (11,1 %), ami az összlétszám 8,7 %-át jelentette<sup>133</sup>.

Tehát, a fent említettek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy Magyarország parlamenti képviselőinek átlag életkora 46 évet tett ki. Ebből a szempontból úgyszintén meg kell jegyezni, hogy épp a két „történelmi” párt – a FKGP és az MKDP – képviselői körében domináltak az idős emberek, míg a fiatal nemzedéket az SZDSZ és az MDF képviselőinek bizonyos száma mellett – mint a 70-es 80-as évek ellenzéki mozgalmának újonnan létrehozott pártja – nagyrészt a FIDESZ képviselői alkották, ami sajátos közép-európai precedens volt az ország fiatalságának politikai szocializációs megvalósításának legélénkebb példája a legmagasabb állam-politikai szinten.

Tanulmányozva a magyar társadalom sajátos szociális struktúrájának fejlődését, szociális intézményeit a magyar demokratikus kontrelit kialakulásának összefüggésében, épp szociális szempontból ki kell emelni az értelmiség objektíven törvényszerű hatását erre a folyamatra.



A XX. század 80-as éveitől a reformpolitika alternatív társadalompolitikai implikációi elősegítették a demokratikus ellenzék kialakulását, amelynek vezető rétege az értelmiség lett. A magyar kontrelit átalakulása értelmiségi-politikai elitté történelmileg törvényszerű jelenség volt, ami meghatározta szakmaiságát és legfontosabb rendeltetését, amely az értelmiségre jellemző a társadalompolitika átalakulásának időszakában.

A 70-es 80-as években az értelmiség szociális és politikai státuszának sajátossága *egyrészt* „mély beolvadása” a rendszerbe, ami hatott a pártállami vezetői elit szakmai minőségére; *másrészt* erkölcsi, politikai ellenzék létrehozása az értelmiség által, meghatározták az ország kontrelitjének kialakulási tendenciáit, amelynek aktív tevékenysége kedvezett a minőségi rendszerváltásnak Magyarországon már 1990-ben.

A Parlamentképviselőinek minőségi jellegű, szociális-szakmai összetételének az elemzése a képviselők magas végzettségi szintjének meglétéről tanúskodik. A felsőfokú végzettség meglétének aránya a legmagasabb a demokratikus ellenzék tagjai körében volt a 70-es 80-as években: a FIDESZ (100 %), az MDF (93,9 %) és az SZDSZ (91,4 %), valamint elég magasnak bizonyult a felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiség részaránya a két „történelmi” párt tagjai körében: az FKGP (77,3 %) és az MKDP (85,8 %); az MSZP képviselői közül 84,9 % rendelkezett felsőfokú végzettséggel, de ebben az esetben ki kell emelni, hogy ebből 15,2 %-ot tettek ki a pártiskolák hálózatának végzősei, köztük a felsőfokú pártiskoláké<sup>134</sup>.

Ebből a szempontból a legfontosabb problémát ennek a végzettségnek a minősége jelentette. Hisz az új politikai elit elsősorban a humán értelmiség (26,9 %) révén jött létre, amelynek túlnyomó részét a FIDESZ (59,1 %), az MDF (30,5 %) és az SZDSZ (29 %) képviselői alkották, valamint a kereskedelmi struktúrák tagjai (8 %); és ami rendkívül fontos, a képviselői testület minőségi jellemzése szempontjából, a szakképzett jogászok jelenléte (12,4 %); ezek túlnyomó többsége a „történelmi” pártok – a MKDP (28,6 %) és az FKGP (9,1 %) és az egykori ellenzék, az SZDSZ (19,4 %), az MDF (10,4 %) és a legfiatalabb generáció, a FIDESZ (13,6 %) képviselői voltak; az utóbbiak szakmai szintje felelt meg leginkább a kor követelményeinek<sup>135</sup>.

A független képviselők és az MSZP tagjai között egyetlen jogász sem volt. Az Országgyűlésben az orvosok 8 %-ot tettek ki, túlnyomórészt az MDF (14,6 %) és az SZDSZ (6,5 %) tagjai; a papok 2,3 %-ot, akik a független képviselők körében domináltak (11,1 %), valamint az SZDSZ-ben (4,3 %) és az FKGP-ben (2,3 %).

Meg kell jegyeznünk, hogy a fizikai munkások száma csekély a Parlamentben összehasonlítva az előző évtizedekkel, ami általános szinten csupán 1,3 %-ot

tett ki, így csak a hivatásos katonákat előzték meg (0,3 %), akik kizárólag az MDF soraiban voltak. A fizikai munkások túlnyomó többsége a két „történelmi” pártban – az MKDP (4,8 %) és az FKGP (4,5 %) összetételében tömörült, amit a választók szociális összetétele eredményezett, valamint a fizikai munkások bizonyos számát (3 %) nyilván tartották még az MSZP-ben<sup>136</sup>.

Ki kell emelni a közvetlenül a termeléssel, szövetkezettel kapcsolatos munkások, szakemberek jelentős számát a képviselők között (33,9 %) elemezve az új politikai elit strukturális-minőségi jellemzésének az összefüggéseit. Számbeli összetételük mind a hat pártban és a független képviselők körében is viszonylag kis eltéréseket mutatott.

Végül, különös figyelmet érdemelnek a szakképzett politikus-képviselők, akik többsége az MSZP soraiban (51,5 %), valamint egy kis részük többek között a két „történelmi” pártban – az MKDP (4,8 %) és az FKGP (4,5 %) – volt jelen, ami mindkét esetben objektíven törvényszerű történelmi jelenség lett. A Parlamentben előző összetételéhez képest jelentéktelen volt a nők részaránya (7,3 %)<sup>137</sup>.

Magyarország új politikai elitjének szakmai-végzettségi struktúráját tanulmányozva meghatározhatjuk a társadalom bizonyos politikai strukturáltságának tényét a demokratikus intézmények és a polgári társadalom fejlődésének összefüggésében, kiszámíthatjuk ezeknek a jellemzéseknek a korrelációját már az új ellenzék – kormánykoalíció összefüggésében, amely végeredményben meghatározta jellemzésük identitásának tendenciáját. Ebből a szempontból pozitív momentum (amiről a parlamenti választások második fordulója és egy egész sor közvélemény-kutatás is tanúskodott) volt a magyar elektorátus szavazása elsősorban a pártokra, ami a magyar szocium politikai szocializálódásának és politikai rétegződésének összefüggésében nagy jelentőséggel bírt.

Elemezve az 1990-es magyarországi választások eredményeit, ki kell emelni azokat a feltételeket is, amelyek elősegítették ezeknek az eredményeknek az elérését.

**Előszőr:** az alkotmányosság dinamikus fejlődése, egy egész sor demokratikus törvény elfogadása a parlament által 1989-ben, és ugyanekkor Német Miklós miniszteri kabinetjének lojalitása a demokratikus átalakulásokat illetően, így a politikai párbeszéd az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP között.

**Másodsor:** az átmeneti időszak megléte a parlamenti választásokhoz, mint Lengyelországban is, ami lehetőséget adott a demokratikus kontrelitnek nyíltan, országos szinten terjeszteni hatását a magyar társadalom körében, politikai struktúrájuk és programjuk híveinek aktív keresését végezni.

**Harmadszor:** az ellenzéki pártok többségénél, valamint az MSZP-nél az ideológiai vezérek szakképzett politikusokra való cseréje, és végül ez a magyar

demokratikus ellenzék társadalmi mozgalmainak átalakulása párttá, ami teljesen törvényszerű jelenség a pártosodását illetően; ezt Nyugat-Európa országainak tapasztalata is alátámasztja.

A magyar szocium politikailag szocializálódó demokratikus infrastruktúrájának létrehozása a 70-es 90-es évek folyamán lényeges szerepet játszott az olyan sztereotípiával szemben, mint a tömeges politikai szocializálás, mint az antikommunizmus, amilyen körülményei között zajlottak a választási kampányok Közép-Európa szinte valamennyi országában.

Az MSZMP-hez való „*egykori*” tartozás nem volt domináló választási kritérium a magyar elektorátusnál. Így a FKgP, a MKDP és a FIDESZ képviselői koruknál és meggyőződésükénél fogva nem tudtak, vagy nem akartak az MSZMP tagjai lenni, ám az SZDSZ és az MDF képviselőinek közel fele, akik a szavazatok legnagyobb számát szerezték meg, az MSZMP „*egykori*” tagjai voltak. Ez a tény kitűnően ábrázolja az MSZMP által lebonyolított reformpolitika jelentőségét a 60-as 80-as években, valamint rámutatott a politikai kultúra elemeinek meglétére a magyar szociumnál.

A történelmi távlat szempontjából, összeurópai összefüggésben érdekes a közvélemény-kutatás, amelyet 1991-ben végeztek Közép-Európa országaiban a Lazarsfeld osztrák intézmény munkatársai, a radikális változások minőségi jellegének meghatározását illetően.

A többi más jellemzés mellett ebből a szempontból ki kell emelni Magyarországon a megkérdezettek válaszait az új politikai rendszerről, az új politikai rendszer fejlesztésének távlatairól. A már 1991-ben létező politikai rendszer változása mellett a következő évek folyamán az ország lakosságának nagyon csekély hányada fejtette ki véleményét (4 %), Csehszlovákiában (5 %), míg Lengyelországban a megkérdezettek 9 %-a kívánta a rendszerváltást, 45 %-uk pedig úgy tartotta, hogy teljesen lehetségesek a radikális politikai változások már a következő évben<sup>138</sup>.

A magyar szocium túlnyomó többsége az új politikai rendszert és a társadalmi viszonyokat stabilnak és változatlanak tartotta, legalábbis a következő választásokig. Érdekes kiemelni azt a tény is, amely többek között meghatározta az átalakítási folyamat sajátosságát: mégpedig a legpozitívabb viszonya épp a magyar társadalomnak volt az előző politikai rendszerhez Közép-Európa országai között, amely „*mint az egyik a jobbak közül a régióban, 1990-ben a legjobbra lett megváltoztatva*”.

A parlamenti demokráciára való áttérés jellegét, sajátosságait az összehasonlítás kontextusában, az átalakítási folyamatok valamennyi regionális közép-európai eltérése szerint ki kell emelni, hogy Magyarországon a demokráciára való átmenet evolúciós úton történt a politikai ellenfelek közötti politikai

párbeszéd körülményei között, eltérően például a „*lány bársonyos forradalom*” eseményeitől Csehszlovákiában, vagy a „*szelíd forradalom*”-tól az NDK-ban, ahol a politikai átalakulások élére az ellenzék állt, több ezres tüntetés megszervezésének formájában, radikális politikai változások követelésével, vagy tiltakozási akciókkal a békét és a környezetvédelmet illetően; tömegtüntetések az egyház szféráján kívül és az egyházközségek kezdeményezésére is történtek, ami egy egész sor belpolitikai és külső tényező mellett az pártállami hatalom szerveinek lemondását eredményezte ezekben az országokban.

A lengyelországi eseményekkel való bizonyos hasonlóságok ellenére a demokráciára való áttérés magyar változatának szembevető eltérése a radikális változások koncepciójában rejlett, ami meghatározta Magyarországon az átalakulási folyamat sajátosságát, okozta jellegét, tartalmát stb.

A történelmi fejlődés közép-európai modelljei közötti bizonyos különbségek és eltérések ellenére Ágh A. politológus koncepciója szerint szubregionális szinten ki lehet emelni a párhuzamot közöttük legalább három síkban:

**először** a társadalmi-történelmi hagyományokban, az egységes fejlődési vonalban és az európaiságra jellemző közös kulturális vonásokban;

**másodsor** strukturális alkalmatlanságukban a globális válságokhoz, és hogy képtelenségükben kilábalni a szociális-gazdasági válságból a Nyugat segítsége nélkül;

**harmadsor** a parlamenti politikai struktúrák és tárgyalások társadalmi hagyományaiban, mint a politikai változások eszközében<sup>139</sup>.

A politikai és gazdasági jellegű rendszerszerű átalakulások, amelyek a régió országaiban zajlottak, így Magyarországon is, amely más országoknál korábban kezdte el a demokratizáció folyamatát, egy egész sor etnokulturális, belpolitikai és nemzetközi jellegű tényező mellett meghatározták a politikai változások közös vonását Magyarországon, Lengyelországban és Csehszlovákiában, mégpedig a demokráciára való átmenet békés jellegét.

Abból az elvből kiindulva, hogy nem az ellentétek szembeállítás a legfontosabb, hanem azoknak az alapoknak, hozzáállások analógiáinak keresése, amelyek elősegítik az érdekegyeztetéseket politikai módszerekkel, a konszenzus etikájának megléte vagy kidolgozása körülményei között, a magyarországi átalakulási folyamat összehasonlító elemzésének klasszikus példájának lehet tekinteni Spanyolország békés átmenetét a parlamenti demokráciára. Az átalakulási folyamatok meglévő különbségei ellenére ezekben az országokban épp a politikai változások megvalósításának mechanizmusai és filozófiai tanulmányozása szempontjából ki kell emelni bizonyos párhuzamot mindkét esetben.

**Először** meghatározva a radikális jelenségek ok-okozati kapcsolatait Magyarországon és Spanyolországban, meg kell jegyezni, hogy az átalakulási folyamatok determinánsai ezekben az országokban elsősorban belső jelleggel rendelkeztek.

**Másodszor** a párhuzam megléte megfigyelhető a kormányzó párt (kormány) és a társadalom közötti kétoldalú kommunikáció kialakításában.

**Harmadszor** az olyan objektív, történelmileg indokolt tényből kiindulva, hogy a demokratikus átmenet Spanyolországban főleg politikai síkon zajlott, Magyarországon épp a politikai problémák megoldásának prioritása segítette elő az időben történő, minőségi politikai rendszerváltást.

**Negyedszer** a politikai ellenfelek közötti civilizál párbeszéd feltétele mellett úgyszintén párhuzam figyelhető meg a bölcs konszenzus békés úton való keresésében az utóbbiak részéről, ami a vezető struktúrák mentalitásának változásáról, az új feltételekhez való adaptációs törekvésükről, valamint az utóbbiak által a legitimitás új formáinak kutatásáról, a politikai módszerekkel történő érdekegyeztetésre való törekvésről tanúskodik.

**Ötödször** a politikai ellenfelek érdekei közötti egyezmény elérése következtében a politikai mérleg középpontja a parlamenti síkba helyeződött át, ennek közvetlen következménye a szabad demokratikus választások lebonyolítása volt.

Összegezve a többpártiság kialakulása kérdésének tanulmányozását Magyarországon az 1988-1989-es évek folyamán az ország totalitarizmus liberalizált modelljéből a demokráciába való átmenetének kontextusában néhány következtetés vonható le a pártosodás sajátosságait illetően, többpárti politikai rendszer kialakítása és a magyar társadalom társadalompolitikai újjászületése, politikai szocializációja kapcsán.

**Először** a gyors pártosodási folyamat két irányban zajlott, mint új pártformációk létrehozása – Magyar Demokratikus Fórum, Szabad Demokraták Szövetsége, FIDESZ stb., a demokratikus ellenzéki mozgalmak alapján általános demokratikus jellegű követelményekkel létrehozott pártok és mint ún. „*történelmi pártok*” újjáélesztése – Független Kisgazda Párt, Magyarország Szociáldemokrata Pártja, Magyar Néppárt, amelyek a 80-as évek végén alkalmazkodtak az új, társadalompolitikai realitásokhoz, igyekeztek képviselni a hagyományos értékeket és eszméket, amelyeknek felhasználása fontos és döntő volt szociális-kulturális szempontból, és így a magyar társadalom politikai fejlődésében is.

**Másodszor** a pártosodás folyamata, amely elősegítette a magyar társadalom politikai strukturalizálását, ami nemcsak a demokratikus ellenzéken belül zajlott, de az MSZMP átalakulásában is, amelynek átkeresztelése MSZP-re –

a legfontosabb jellegének és törekvéseinek megváltoztatása, hogy képviselje a szociáldemokrata politikai irányt – fontos társadalmpolitikai esemény volt, elsősorban a parlamenti demokráciára való békés átmenet összefüggésében.

**Harmadszor** a politikai irányvonalak kialakulása a pártformációk azon törekvését tanúsította, hogy az ország politikai élete legitím résztvevőjévé váljanak és képviseljék a nyugat-európai típusoknak megfelelő politikai irányvonalakat; ez különösen bizonyos politikai erők igényében jelentkezett, hogy centrista pozíciókat érjenek el, bár a szervezeten strukturált politikai központ, mint átmenet a bal centrista és a jobb centrista között a 90-es évek végén gyakorlatilag hiányzott.

Bár az ország szinte valamennyi politikai intézménye radikálisan ellenzéki volt az előző társadalmi rendszer politikai erőihez képest – köztük a Magyar Szocialista Párt is, mint a megújult Magyar Szocialista Munkáspárttal szemben –, de a pozitív tiltakozás logikája, az alakuló polgári társadalom jogi és politikai kultúrája elemeinek megléte, a Magyar Szocialista Munkáspártot képviselők gazdasági és politikai mobilitásának sajátossága – „*liberalizációs*” és „*demokratizációs*” politikája a 60-as 80-as években – azt eredményezték, hogy a legtöbb európai posztkommunista országtól eltérően Magyarországon, Lengyelországban és Csehszlovákiában a politika nem kezdte el felvenni a szélső radikalizmus vonásait, mint ahogyan ez számos más posztszocialista országban történt.

Nos, a párttalanosodás tendenciája, a politika alkotás kritikus, romboló irányultsága nem vált dominálóvá, ily módon a többpárti politikai rendszerek Magyarországon, Lengyelországban és Csehszlovákiában nem alakultak át önellátó rendszerekké, ellentétben a régió országainak többségével, ahol létezik a többpártiság, de nincs többpártos politikai rendszer.

**Negyedszer** a politikai apátia növekedésének objektíven indokolt tendenciája a magyar lakosság többségénél, politikai indifferenciáltság a Magyar Szocialista Munkáspárt uralkodásának feltételei mellett, hatalmi monopóliuma keretében a 60-as 70-es években meghatározták a demokratikus társadalmi mozgalmak fejlődésének és a magyar demokratikus ellenzék létrehozásának és tevékenységének sajátos jellemvonását, mégpedig az értelmiség fő és döntő szerepét, mint a rendszerrel szembeni sajátos erkölcsi ellenzékét. Ezt indokolta az egyes szociális szakmai csoportok szociális státusza, a szociális struktúrában elfoglalt helyük is, bár mint a magyar lakosság más rétegeinél, politikailag elég differenciált volt, ami természetesen nem jelentette átalakulásukat külön „*osztállyá*”. Kizárólagos szerepe – amely jellemző jelenség volt Közép-Európa más országaiban is – nem annyira más szociális réteg társadalmpolitikai éretlenségének a következménye, mint inkább az, hogy célja bármilyen

társadalompolitikai jellegű alternatíva nivellációja volt, ami a magyar politikai élet intézményes infrastruktúrája gyengüléséhez és marginalizációjához vezetett a 60-as 70-es években.

De Magyarországon a demokratikus ellenzék általában az értelmiség képviselte. A magyar társadalom sajátossága a politikai rendszer liberalizált modelljének specifikusságában rejlik, politikájának liberalizációjában a szociális-gazdasági szférában, ami a magyar társadalom politikai mobilitásának burkolt akadályozásához vezetett, a rendszerrel szembeni kevésbé aktívabb ellenállásához társadalompolitikai téren.

Végül, a társadalompolitikai helyzet sajátossága a 80-as évek végén abban rejlett, hogy az átalakulási folyamat ún. „*átmeneti*” jellege ellenére, a magyar társadalom politikai önszerveződése hagyományainak köszönhetően a 40-es évekig, a társadalompolitikai alternatíva fejlődése általános objektív törvényszerűségei, a jogi és politikai kultúra elemeinek megléte, amely elválaszthatatlanul kapcsolódik a politikai szocializációhoz, a magyar demokratikus ellenzék létezéséhez, mind a „*történelmi*” pártok, mind az újonnan létrehozott társadalompolitikai formációk viszonylag tömegesek, szociálisan és gazdaságilag determináltak voltak.

Magyarország politikai intézményei már a XX. század 80-as éveinek végén rendelkeztek bizonyos struktúrákkal és ami különösen fontos, egyesek kivételével konkrétan kidolgozott politikai és szociálgazdasági programokkal rendelkeztek. Hisz épp ez teszi lehetővé, hogy elméleti aspektusban elemezzük őket az összeurópai kategóriák szerint, bár, mint ahogyan fent már megjegyeztük, ezt a módszertant az adott esetben csak feltételesen lehet elfogadni.



## ÖSSZEGZÉS

A XX. sz. végi történelem folyamatainak elemzése Közép-Európában hosszabb történelmi összefüggésben lehetőséget ad, hogy meghatározzuk azt a tényt, hogy a belső ellentétek súlya alatt, a kedvező nemzetközi körülmények között Magyarországon megtörtént a totalitarista rendszer liberalizált modelljének felbomlása. Ennek a történelmi folyamatnak az egyedisége a társadalompolitikai és gazdasági jellegű radikális átalakulások megvalósításának formáiban rejlik. Hisz épp az ilyen terjedelmű konfliktusok megoldásának eszközei határozták meg a radikális politikai variánsok formáinak a változását mind ideológiai, elméleti síkban, mind a gyakorlatban is, amikor a radikális átalakulások klasszikus „*forradalmi*” eszközei a konfliktusmegoldás békés eszközeire változtak.

Ezzel kapcsolatban nem lesz túlzás leszögezni, hogy a helyzet, ami a 80-as évek végén kialakult az egész közép-európai régióban, váratlannak bizonyult mind az MSZMP, mind a magyar demokratikus ellenzék képviselői számára is.

Elemezve az egyéneknek a társadalmi élet politikai szférájába történő bevonásával kapcsolatos eseményeket, s így bizonyos típusú politikai kultúra kialakulását is, megjegyezhetjük, hogy a politikai reformok alternatív társadalompolitikai implikációi (mind a demokratikus reformok követelése terén az MSZMP reform-kommunistái részéről, mind a radikálisabb követelések az alakuló polgári társadalom részéről is) egyre nagyobb mértékben elősegítették a társadalompolitikai átalakulások fejlődését. Ezzel kapcsolatban nemcsak a külpolitikai tényezőket kell figyelembe venni, amelyek a 80-as évek közepétől leginkább kedveztek a demokratikus folyamatoknak, de elsősorban számolni kell a belpolitikai körülményekkel, mint a különböző tényezők hatásának következményeivel és eredményeivel, amelyek meghatározták a társadalompolitikai események törvényszerű menetét Magyarországon a XX. sz. végén.

Egyrészt, a politikai és gazdasági szabadság hosszas korlátozása, az alternatív struktúrák, társadalmi intézmények fékezése a magyar társadalom „*hallgatólagos többségének*” növekvő politikai indifferentitásának körülményei között, másrészt, épp a „*liberalizálás*” és a „*demokratizálás*” politikájának megvalósítása, természetesen nem ezen folyamatok meghatározásának összefüggésében, hanem csak a „*nyitabb*”, demokratikusabb társadalompolitikai légkör kialakításának formájában, bizonyos módon kedveztek a magyar demokratikus ellenzék autonóm, nem kormány szervezeti létrehozásának és illegális tevékenységének; a polgári társadalom fejlődésének, politikai strukturalizálásának. A magyar szocium különböző rétegeiben tudatosultak saját politikai és gazdasági érdekei, valamint a gazdasági

reform végrehajtása és következményeinek tapasztalata; a politikaalkotás hagyományai már a 60-as évektől, de különösen a 80-as évektől elősegítették az ország társadalmának szociális-gazdasági strukturalizálódását, valamint az ellenzéki szervezeti politikai felépítmények fejlődését, a magyar kontrelit és pártformációk kialakulását, amelyek 1988-1989-ben gyakorlatilag az egész hagyományos politikai spektrumot képviselték.

Tanulmányozva Magyarország parlamenti demokráciára való áttérésének folyamatát globális történelmi viszonylatban, ki kell emelni, hogy az 1988-1989-es események a létező politikai rendszer szocium általi elutasításának törvényszerű jelensége volt, számos belső tényező kölcsönhatásának logikus következménye. Hisz a politikai helyzet változása, a nemzetközi intézmények átalakulása mind nemzetközi, mind regionális szinteken is a 80-as évek végén a társadalmpolitikai és gazdasági rendszer ellentmondásainak növekedése, számos aspektusba történő átalakulása mellett már a XX. sz. 40-60-as éveiben feltárták ennek a politikai uralomnak a törvénytelenységét, hatékonyságát, önmegsemmisítésének tényét.

A tanulmányozott témával kapcsolatban kiemelhetjük a belpolitikai jellegű tényezők komplexumát, amelyek az átalakulási folyamat magyar modelljének a sajátosságait okozták, köztük a párbeszéd gyakorlatát a politikai rendszer békés úton történő megváltoztatásának összefüggésében. A politikai válság békés úton történő megoldása határozta meg az ország civilizált átmenetét a többpártos parlamenti demokráciába az európai és a világ társszövetségébe való fokozatos integráció kontextusában. Nos, a jövőbeli politikai rendszer szempontjából meghatározhatjuk a társadalmi fejlődés következő általános politikai tendenciáit, amelyek meghatározták az átmeneti időszak sajátosságait.

**Előszőr:** a demokratikus magyar ellenzék kialakulása, elsősorban politikai pártok létrehozása és politikai formációk újjáélesztése, mint a politikai tevékenység szubjektumai, sőt, számbeli növelésük és szervezetenként való megszilárdításuk, valamint az ellenzéki mozgalmak, társadalmpolitikai tömörülések, csoportok, pártintézmények hatásának növekedése a magyar társadalom gyors politikai szocializációja mellett, amelynek aktivizálása gyökeresen megváltoztatta a politikai erők arányát az ellenzék javára. A politikai ellenfelek közötti politikai párbeszéd paritásos alapon történő kialakulása a társadalom szociális és politikai rétegződésének bizonyos szintjével volt indokolva, valamint ezt elősegítették az ellenzék taktikai sikerei is, amelyeknek eszmei és politikai sokszínűsége a szociális-gazdaságilag meghatározott többpártos politikai rendszer széles spektrumának a létrehozását eredményezte.

**Másodsor:** a radikális változások szükségességének tudatosítása a hatalmi struktúrák, elsősorban az MSZMP reform-kommunistái által, valamint az

MSZMP „*belső pártja*” által a legitimitás új formáinak kutatásai a kormányzó párt európai típusú szociáldemokrata párttá való átalakulásának összefüggésében a hatalom és a tulajdon megőrzése céljából. Az MSZMP megújult MSZP-ként az országban elfoglalt politikai státusza valamennyi előnye, saját politikai mentalitása megváltoztatása ellenére sem tudta megvédeni érdekeit az 1990-es parlamenti választásokon.

Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a „*megújult*” MSZMP létrehozása a párt ortodoxai által lényegében az ország egyik legbefolyásosabb és legrepresentatívabb baloldali pártjának a szakadását okozta az 1990-es parlamenti választások küszöbén, ezzel a baloldali politikai erők negatív arculatát alakítva ki az általános antikommunizmus körülményei között.

**Harmadszor:** az együttműködés elérése, s így egyezményeké is a jövő választások infrastruktúrájának szervezési, jogi rendezését illetően, hisz az MSZMP és az ellenzék közötti tárgyalások lényegében meghatározták mind a további események jellegét, biztosítva a demokratikus átmenet legitimitását, mind a politikai ellenfelek érdekeit egyeztető mechanizmust is a szociális kommunikáció, a politikai párbeszéd, mint a demokrácia intézményes formája útján.

Tanulmányozva a XX. század végén Magyarországon zajló eseményeket összeurópai összefüggésben, kiemelhetjük ezen események pro-európaiságát, ami a demokratikus hagyományok, a polgári társadalom fejlődésével és a reformálás hagyományával mérhető, az európai típusú hagyományos parlamenti rendszer megújításával. Hiszen attól függetlenül, hogy ki nyer a következő parlamenti választásokon (a bal- vagy a jobboldaliak), a 90-es évek folyamán és különösen a XXI. század elején politikáját (bel- és külpolitikáját egyaránt) a gazdasági integráció összeurópai folyamata és az állam euroatlanti integrációja fogja meghatározni. Ez csak idő kérdése.

Gyakorlatilag az ország nemzeti érdekei határozzák meg törekvését, hogy csatlakozzon az összeurópai biztonsági rendszer kiépítéséhez, valamint minél hamarabb megvalósítsa az Európai Unióba való belépését. Az európai gazdasági integráció a magyarországi politika legfontosabb prioritása, bár ez az ország mind gazdasági, mind politikai-jogi Európához való reintegrációjának nagyon hosszadalmas és bonyolult folyamata. Lényegében Magyarország európai önidentifikálásának keresése a XX. század végén, amelynek gyökerei a latinnyugat-európai hagyományokba nyúlnak vissza, meghatározzák az európai kulturális-civilizációs folyamatokra való orientációt az európai jogi és politikai kultúra, a piacgazdaság, a magyar társadalom politikai és szociális rétegződése a struktúraalkotó alapok elemeinek megléte mellett.

A kontinens nyugati részén az egyesülési tendenciák dominálása, a gazdasági integráció mai folyamatának fejlődése (az Európai Unió tagállamai különböző

érdekei ellenére) úgyszintén új utakat nyitnak a közép-európai országok összeurópai integrálásához. Az ún. új típusú egyezmények aláírása az EU és Közép-Európa országai között a 80-as évek folyamán fontos lépéssé vált nemcsak ezen országoknak az európai gazdasági térséghez történő integrálódásának a meggyorsítása szempontjából, de a politikai párbeszéd aktivizálása, a régió országainak mind külgazdasági, mind külpolitikai érdekeinek legalizálása terén is.

Ezek az egyezmények lettek az intézményes alapjai az EU és a közép-európai országok közötti kapcsolatok kialakításának és fejlesztésének.

A régió országai – Lengyelország, Magyarország és Csehország – számára rendkívüli siker volt az európai közösséggel való asszociációról szóló szerződés aláírása. Ez a sokoldalú egyezmény nemcsak asszimetrikus szabad kereskedelmi övezet létrehozását és fejlesztését, megfelelő körülmények kialakítását irányozta elő a a külföldi tőke bevonásának ösztönzéséhez, de meghatározta a politikai párbeszéd tökéletesítésének szükségességét is az EU és Közép-Európa országai között ezen országok pénzügyi és jogi rendszerének az összeurópai piac és a nemzetközi politikai és gazdasági struktúrákhoz való közelítése céljából. Sőt, ennek a dokumentumnak az értelmében már a közeljövőben előirányozzák bármilyen akadály elhárítását a kontinens országai között az áru, a tőke, a szolgáltatás és a munkaerő határokon át történő szabad áramlásának biztosítása érdekében.

Ily módon, Közép-Európa országainak európai és euroatlanti integrációja a XX. század végén, a XXI. század elején de facto létrehozta az új erőmegoszlást Európában mind gazdasági, mind geopolitikai viszonylatban is. Hisz épp az összeurópai biztonsági rendszer kiépítése, a Nyugat országainak az új Európa kiépítésére vonatkozó pragmatikus koncepcióinak meghonosítása – Közép-Európa országainak, köztük Magyarországnak a felkészültsége, hogy következetesen eleget tegyen az EU és a NATO legigényesebb követeléseinek – fogja meghatározni Európa arculatát a XXI. században a szociális-gazdasági és a politikai stabilitás megteremtésének összefüggésében az európai kontinensen.

Ám az európaiság, mint a szociális-kulturális, politikai és gazdasági folyamatok összessége, amelyeknek újjáélesztése épp a XX. század végén történt, az Magyarország közeljövőjének kérdése. Bár a század végén az európaiság már megnyilvánult a radikális politikai változások filozófiájában, ami az átalakulási folyamat egyediségét és sajátosságát okozta az egyesített Európa integrációs folyamatai fejlesztésének és kiépítésének kontextusában. A magyar társadalom jogi és politikai kultúrájának megléte, a párbeszéd gyakorlatának meghonosítása a legmagasabb politikai szinten a szocium politikai szocializálódása, öntudata, politikai orientációinak fejlődési folyamatáról tanúskodott, és arról is, hogy a magyar ellenzék kizárólag értelmiségi jellege a 70-es években fokozatosan

fejlődött a magyar lakosság szélesebb szociális csoportjai, rétegei bevonásának irányába az ellenzéki mozgalomba.

A demokráciába való átmenet folyamata, a tárgyalások közvetlenül a demokratikus beállítottságú értelmiségiek részvételével és irányításával zajlott – amit a szociális struktúrában elfoglalt helyük, státuszuk indokolt nemcsak Magyarországon, de a közép-európai régió más országaiban is –, valamint egy egész sor külpolitikai jellegű tényező is, mégpedig a politikai helyzet az 1956-os események után és a gazdasági reformok végrehajtása a 60-as években az ún. „liberalizálási” és „demokratizálási” politika megvalósítása. Ezzel kapcsolatban úgyszintén meg kell jegyezni, hogy az átalakulás folyamatának sajátosságát, a társadalompolitikai változások jellegét bizonyos szociális és politikai rétegződés feltételei mellett a magyar demokratikus ellenzék kialakulása is okozta, mint politikai kontrelit, amely már 1990-ben az ország vezető politikai elitje lett. A magyar szocium politikailag szocializálódó demokratikus infrastruktúrájának a létrehozása a 70-80-as években nagy jelentőséggel bírt a történelmi távlatok szempontjából, mivel a kontrelit jelenléte Magyarországon, győzelme az 1990-es parlamenti választásokon elsősorban a politikai rendszer minőségi változását határozta meg a politikai és gazdasági jellegű rendszerszerű átalakulások megvalósításának kontextusában.

A radikális változások növekvő dinamizmusa Közép-Európában, a nemzetközi és regionális politikai intézmények és struktúrák széleskörű felbomlása a XX. század végén, a külső tényező gyengülése – amely melleleg mindig kényszerből dominált a közép-európai régió országainak történelmében több évszázadon át – mindez szintén elősegítette a politikai rendszerváltást Magyarországon. A szociális-gazdasági és a politikai válságot, annak kiéleződését a 80-as évek végén a totalitarizmus politikai intézményeinek általános rendszerszerű tulajdonságai határozták meg, ami a változások elkerülhetlenségét okozta a jövőben. Ebben az aspektusban úgyszintén ki kell emelni azt a tényt is, hogy negyven éven át ez a külső tényező (mint az ún. „puha diktatúra” szociális-kulturális, gazdasági, politikai jellemzésének komplexuma) közvetlen kapcsolatban volt a belpolitikai tendenciákkal a magyar társadalompolitikai valóság és a működő kváziszocialista politikai rendszer kölcsönhatásának formájával. Idővel pedig Magyarország immanens lényegévé vált, amelynek végleges leküzdése hosszadalmas átalakulási folyamat lesz.

## A FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

### *Az I. fejezethez:*

- <sup>1</sup> Weber M. A. A politika mint hivatás. – Sz.: CSTI, 1989. – 91. o.; Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
- <sup>2</sup> Habermas J. A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. – Bp.: Gondolat, 1971. – 411. o.; Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М.: Академия, 1995. – 245 с.
- <sup>3</sup> Сорос Д. Утвердження демократії. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
- <sup>4</sup> Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – Т.1-2. – К.: Основи, 1994. – 467 с.
- <sup>5</sup> 26 основных понятий политического анализа // Полис. – 1993. – №1. – С. 80-90.
- <sup>6</sup> Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность // Философия и методология истории. – М.: Прогресс, 1977. – С. 117.
- <sup>7</sup> Rustow A. D. Transitions to Democracy. Toward a Dynamic Model // Comparative Politics. – 1970. – April. – P. 337-363.
- <sup>8</sup> Арндт Х. Происхождение тоталитаризма // Иностранная литература. – 1990. – №4. – С. 238-241.
- <sup>9</sup> Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 639-640.
- <sup>10</sup> Hatályos jogszabályok gyűjteménye. 1945 – 1972. Törvények és törvényerejű rendeletek. – Bp.: KJK, 1973. – 728.o.; Hatályos jogszabályok gyűjteménye. Minisztertanácsi rendeletek és minisztertanácsi határozatok. – Bp.: KJK, 1974. – 960. o.; Az MDP és a volt MSZMP hatásköri listái. Szigorúan bizalmas. Politikátörténeti Intézet Levéltára. – Ikt. sz. – H (210) 1963., H (190) 1988., H (137) 1989. // Társadalmi Szemle. – 1992. – №3. – 77-95. o.
- <sup>11</sup> A társadalmi szervezetek. Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény // Társadalmi szervezetek, alapítványok. – Bp.: Unio, 1993. – 13-50.o.; Jelentés a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékiesskedő csoportok tevékenységéről. Politikai Intézet Levéltára. 288. F. 5. (815. o. e.) // Társadalmi Szemle. – 1992. – №5. – 83-94.o.; Jelentés a főbb politikai erők fejlődésének folyamatairól, a belügyi munka tapasztalatairól. 11-13. – November, 1989. // Horváth J. A tábornok vallomása. – Bp.: Pallwest, 1990. – 335-341.o.
- <sup>12</sup> Források a Nagy Imre-kormány külpolitikájának történetéhez. (21 dokumentum) // Társadalmi Szemle. – 1993. – №5. – 81-94. o.; Korlátok és felelősség. Munkacsoport tanulmánya Magyarország négy évtizedének nemzetközi összefüggéseiről // Népszabadság. – 1989. – Szept. 12-13.
- <sup>13</sup> Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1963 – 1966. – Bp.: Kossuth, 1968. – 591. o.; Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről // Társadalmi Szemle. – 1988. – №6. – 19-30. o.; Az MSZMP országos értekezletének jegyzőkönyve. Május 20-22. – 1988. – Bp.: Kossuth, 1988. – 324.o.; A platformszabadságról a párton belüli politikai

- kezdeményezés szabadságának érvényesítésének elvi és gyakorlati kérdéseiről // Népszabadság. – 1989. – Márc. 17. – 6. o.
- <sup>14</sup> Pártprogramok és dokumentumok // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omik, 1990. – 491-616. o.; Magyarország politikai kezdeményezés szabadságának érvényesítésének elvi és gyakorlati kérdéseiről // Népszabadság. – 1989. – Márc. 17. – 6. o.; A társadalmi szervezetek gazdálkodó tevékenysége // Társadalmi szervezetek, alapítványok. – Bp.: Unió, 1993. – 61-69. o.; Törvény a helyi önkormányzatokról. 1990. évi. LXL. törvény. – Bp.: KJK, 1994. – 21. o.; Válságkezelő gazdaságpolitikai privatizálás és az infláció korlátozása. – A FIDESZ gazdasági programja // Figyelő. – 1989. – Nov. 16. – 10. o.
- <sup>15</sup> Központi Statisztikai Hivatal. Társadalmi mobilitás és presztizs. – Bp.: KSH, 1986. – 375. o.; Központi Statisztikai Hivatal. Társadalmi tagozódás, mobilitás. – Bp.: KSH, 1994. – 207. o.; Közvéleménykutatási felmérések. MKKI. 1989. // Népszabadság. – 1989. – Szept. 16. – 16. o.; Népszerűség és társadalom – statisztikai zsebkönyv. 1988. – Bp.: KSH, 1988. – 309. o.
- <sup>16</sup> Mr. Kádár. – Bp.: Tabu, 1989. – 141. o.; Göncz Á. Beszélgetések az elnökkel. Szerk. László Gy., Wisinger I. – Bp.: Pesti Szalon, 1994. – 328. o.; Marosán Gy. Fel kellett állnom. – Bp.: Tabu, 1989. – 336. o.; Pozsgay I. Sorsfordító hónapok // Társadalmi Szemle. – 1993. – №5. – 3-15. o.; A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 197. o.
- <sup>17</sup> Мінк Ж., Шурек Ж. Стратегія адаптації колишніх комуністичних еліт // Політологія посткомунізму. – К.: Політична думка, 1995. – С. 187-204.
- <sup>18</sup> Магійчук В. І., Ткаченко В. М. Концепції радянського тоталітаризму і порівняльний аналіз // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 4-49.
- <sup>19</sup> Рудич Ф. М. Чи багато влади потрібно владі? (Україна в контексті трансформації політичних структур в країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи). – К.: Довіра, 1998. – 142 с.
- <sup>20</sup> Кіш Є. Угорщина (1988-1993) // Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи. – К.: Хрещатик, 1993. – С. 63-66, 87-88.; Кіш Є. Загальноєвропейська інтеграція східноєвропейських країн // Політика і час. – 1994. – №1. – С. 48-50.; Кіш Є. Виклик демократії. Політичні трансформації в Центрально-Східній Європі // Віче. – 1998. – №5. – С. 18-24.; Кіш Є. Європа у пошуках нової ідентичності. Інституціоналізація процесів інтеграції країн Центрально-Східної Європи // Нова політика. – 1998. – №3. – С. 2-6.; Кіш Є. Перехід Угорщини до парламентської демократії. (досвід трансформації політичних структур) // Політична думка. – 1998. – №1. – С. 27-38.; Кіш Є. Трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи // Актуальні проблеми органів місцевого самоврядування. – Ужгород : УЖДУ, 1998. – С. 78-81.
- <sup>21</sup> Политические системы СССР и стран Восточной Европы. 20-60-е годы. – М.: Наука, 1991. – 254 с.
- <sup>22</sup> Краткая история Венгрии. – М.: Наука, 1991. – 608 с
- <sup>23</sup> Поляков А. В., Усиевич М. А. Венгрия: проблемы и перспективы. – М.: Знание, 1990. – 64 с.



- <sup>24</sup> Богомолов О. Т. Восточная Европа после социализма // Вестник РАН. – 1993. – №11. – С. 974-981.; Соколова Т.В. Формирование среднего класса в Восточной Европе // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №4. – С. 133-139.; Шевцова Л.Ф. На пути реформ // Общественные науки. – 1990. – №1. – С. 16-30.; Шевцова Л.Ф. Восточная Европа: “момент истины” еще впереди // Полис. – 1991. – №1. – С. 80-90.; Шевцова Л.Ф. Первый круг пройден. Что впереди? // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – №1. – С. 5-27.
- <sup>25</sup> Марков Д. С. Политические силы в постсоциалистических обществах. Венгрия // Общественные науки и современность. – 1993. – №1. – С. 142-152.; Мониц Ю.И. Формирование рыночной экономики в Венгрии // Общественные науки и современность. – 1993. – №6. – С. 125-135.; Мусатов В. Л. Восточная Европа: процесс перемен // Новая и новейшая история. – 1991. – №2. – С. 19-31.; Мусатов В.Л. Венгерское полу столетие // Международная жизнь. – 1997. – №4. – С. 87-93.
- <sup>26</sup> Политическая история стран Восточной Европы после 1945 г. в зарубежных исследованиях. – М.: ИНИОН, 1991. – 136 с.; Molnár T. Vélemények Nyugaton a magyar politikai rendszerről és a gazdasági reformról. Kézirat. – 1988. – 76. o.; Molnár T. Magyarország 1956 után a francia publicisztikában és a történetírásban. Kézirat. – 1988. – 58. o.; Doh C. On the Third Wave of Democratization: A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research // World Politics. – 1994. – №1. – P. 135-170.; Hungary: The Politics of Transition. – UK.: Univ. of Strathclyde. – 1995. – 191 p.
- <sup>27</sup> Kovrig B. Of Walls and Bridges. The United States and Eastern Europe. – New York – London: New York University Press. – 1991. – P. 146,182.; Stokes G. The Walls Came Tumbling Down. The Collapse of Communism in Eastern Europe. – New York-Oxford: Oxford University Press. – 1993. – P. 49-50.; Mason D. Revolution in East-Central Europe. The Rise and Fall of Communism and the Cold War. Boulder-San Francisco: Westview Press, 1992. – P. 51-52.
- <sup>28</sup> Бжезіньський З. Стадії посткомуністичних перетворень // Політологія посткомунізму. – К.: Політична думка, 1995. – С. 107.
- <sup>29</sup> Lomax B. A kelet-közép-európai demokratizálódás akadályai: a magyar eset nemzetközi összehasonlításban // Társadalmi Szemle. – 1992. – № 8-9. – 3-18.o.
- <sup>30</sup> Hungary: The Politics of Transition. – UK.: Univ. of Strathclyde. – 1995. – 191 p.
- <sup>31</sup> Ян Е. Перелом у Східній Європі // Сучасність. – 1994. – №5. – С. 66-73.
- <sup>32</sup> Там само.
- <sup>33</sup> Баллестрем К. Г. Апории теории тоталитаризма // Вопросы философии. – 1992. – №5. – С. 24.
- <sup>34</sup> Там само. – С. 17.
- <sup>35</sup> Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. – 1990. – №9. – С. 27-28.
- <sup>36</sup> Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. – 1990. – №9. – С. 71.

- <sup>37</sup> Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. – 1990. – №9. – С. 71., 73-74.
- <sup>38</sup> Там само. – С. 71.
- <sup>39</sup> Корнай Я. Дефицит. – М.: Наука, 1990. – 437 с.; Kornai J. A magyar gazdasági reform jelenlegi helyzetéről és kilátásairól // Gazdaság. – 1982. – №3. – 5-35. o.; Kornai J. A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság // Régi és új ellentmondások és dilemmák. – Bp.: Magvető, 1989. – 174-306. o.; Kornai J. Bürokratikus és piaci koordináció // Régi és új ellentmondások és dilemmák. – Bp.: Magvető, 1989. – 7-37. o.; Kornai J. A privatizáció elvei Kelet-Európában // Gazdaság. – 1992. – №1. – 13-31. o.; Kornai J. The Postsocialist Transition and the State: Reflections in the Light of Hungarian Fiscal Problems // The American Economic Review. – 1992. – №2. – P. 1-21.
- <sup>40</sup> Berend T. I. Az elmúlt négy évtized a magyar történelemben // Valóság. – 1985. – №1. – 1-14. o.; Berend T. I. Szocializmus és reform. – Bp.: Akadémia, 1986. – 127. o.; Berend T. I. A magyar gazdasági reform útja. – Bp.: KJK, 1988. – 328. o.
- <sup>41</sup> Köves A. A közép- és kelet-európai eladósodás és a nyugati politika // Külgazdaság. – 1992. – №1. – 24-36. o.; Köves A. A Nagy Ugrástól a hétköznapok felé: a kelet-európai átmenet gazdaságpolitikájának néhány kérdése // Gazdaság. – 1994. – №2. – 62-78. o.; Sik E. From the Multicoloured to the Black and White Economy: The Hungarian Second Economy and the Transformation // International Journal of Urban and Regional Research. – 1994. – №1. – P. 46-70.
- <sup>42</sup> Kopits G. Félúton az átmenetben // Gazdaság. – 1994. – №2. – 46-61. o.; Tardos M. A rendszerváltás és a közgazdaságtan // Gazdaság. – 1993. – Különszám. – 211-220. o.
- <sup>43</sup> Csaba L. Magyarország útja a reformszocializmusból a piacgazdaságba // Gazdaság. – 1992. – №2. – 41-54. o.; Csaba L. Az új Magyarország a kelet-nyugati kapcsolatrendszerben // Mozgó világ. – 1990. – №12. – 89-95. o.; Csaba L. Vél és valós feszültségcök a gazdaságban // Gazdaság. – 1993. – №1. – 86-88. o.
- <sup>44</sup> Gács J. A külkereskedelem liberalizálása Kelet-Európában: gyors reformok és újraértékelés // Gazdaság. – 1994. – №1. – 26-48. o.; Ehrlich E., Révész G. Nehézségek, csapdák Kelet-Közép-Európában // Európai Szemle. – 1993. – №4. – 63-83. o.
- <sup>45</sup> Ferge Zs. Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. – Bp.: KJK, 1969. – 346. o.; Kolosi T. Társadalmi struktúra és szocializmus. – Bp.: Kossuth, 1974.; Kolosi T. Strukturális csoportok és reform // Valóság. – 1986. – №7. – 19-31. o.; Hankiss E., Manchin G. Szempontok az élet “minőségének” szociológiai vizsgálatához // Valóság. – 1976. – №6. – 20-34. o.; Manchin G. Az életmód szociológiai problémái // A szociológia ágazatai. – Bp.: Kossuth, 1975. – 114-135. o.
- <sup>46</sup> Robert P. Mobilitás és életút // Elméletek és hipotézisek. Rétegződés-modell vizsgálat. 1. – Bp.: TTI, 1982. – 93-130. o.; Andorka R., Milteny K. A társadalmi mobilitás alakulásának lehetséges irányzatai // Statisztikai Szemle. – 1972. – №6. – 595-611. o.
- <sup>47</sup> Ferge Zs. Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. – Bp.: Magvető, 1986. – 173. o.; Bokor A. Szegénység a mai Magyarországon. – Bp.: Magvető, 1987; Kemény I. Nem elég a szabadságjogokat deklarálni // Gazdaság. – 1993. – №1. – 95-96. o.

- <sup>48</sup> Szelényi I. Új osztály, állam, politika. – Bp.: Európa, 1990.; Konrád G., Szelényi I. Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban // Politikatudományi Szemle. – 1992. – №1. – 9-28. o.
- <sup>49</sup> Kolosi T., Robert P. A rendszerváltás társadalmi hatásai // Valóság. – 1992. – №2. – 1-15. o.; Andorka R. A rendszerváltás szociálpolitikai problémái // Valóság. – 1992. – №7. – 25-33. o.
- <sup>50</sup> Bihari M. Új magyar parlamentarizmus // Kritika. – 1990. – №7. – 35-38. o.; Bölöny J. Magyarország kormányai 1848-1992. – Bp.: Akadémia, 1992. – 487. o.; Berényi S. Közigazgatás a modern társadalomban. – Bp.: KJK, 1990. – 175. o.
- <sup>51</sup> Ágh A. A századvég gyermekei. Az államszocializmus összeomlása a 80-as években. – Bp.: KJK, 1990.; Ágh A. A teremtő káosz. A politikai átmenet első időszakáról // Társadalmi Szemle. – 1991. – №10. – 3-11. o.; Ágh A. A kiábrándulás kora // Valóság. – 1993. – №10. – 62-73. o.; Lengyel L. Ezerkilencszáznyolcvankilenc // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 47-54. o.; Lengyel L. Káderélet-pókfalon // Népszabadság. – 1996. – Jún. 15. – 17-21. o.
- <sup>52</sup> Ágh A. Az önszabályozó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában. – Bp.: Kossuth, 1989. – 373. o.; Ágh A. Búcsú a történelemtől // Kritika. – 1990. – №2. – 6-8. o.; Ágh A. A jövőbe vezető utak // Társadalmi Szemle. – 1992. – №3. – 3-10. o.
- <sup>53</sup> Kéri L. A harmincéves rendszer agóniája // Társadalmi Szemle. – 1990. – №11. – 13-22. o.; Kéri L. Pünkösdtől lombhullásig. Az egypártrendszer szétesésének 18 hónapja // Társadalmi Szemle. – 1990. – №12. – 35-45. o.; Kéri L. Illúziók, csalódások, várakozások. Politikai megjegyzések az elmúlt évről // Társadalmi Szemle. – 1991. – №5. – 13-21. o.; Schlett I. Az opportunizmus dicsérete. – Bp.: Magvető, 1990. – 303. o.; Kiss J., Kovács E. Többpártrendszer Magyarországon 1985-1991. – Bp.: Jelenkutató, 1991. – 247. o.
- <sup>54</sup> Hankiss E. Változások a társadalom értéktudatában // Kultúra és Közösség. – 1974. – №4. – 19-31. o.; Hegedüs A. Oknyomozás válságügyben. – Bp.: KJK, 1990. – 149. o.
- <sup>55</sup> Fehér F., Heller Á. Modernség és demokrácia // Népszabadság. – 1989. – Dec. 2. – 9. o.; Fehér F., Heller Á. Kelet-Európa hosszú forradalma Jalta ellen. – Bp.: Kossuth, 1990. – 320. o.; Fehér F. A kommunizmus után // Társadalmi Szemle. – 1991. – №8-9. – 102-112. o.; Fehér F. A szocialista hagyományok és a liberte, egalite, fraternite szentháromsága // Társadalmi Szemle. – 1991. – №12. – 30-37. o.; Fehér F. A modern és a posztmodern politikai állapot // Társadalmi Szemle. – 1993. – №2. – 3-12. o.; Fehér F. Nép, nemzet, demokrácia // Kritika. – 1994. – №5. – 38-42. o.; Heller Á. Az inga mindig kileng // Népszabadság. – 1991. – Szept. 7. – 17. o.; Kulcsár K. Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon 1988-1990. – Bp.: Akadémia, 1995. – 362. o.; Glatz F. Történetírás korszakváltásban. – Bp.: Gondolat, 1990. – 354. o.

## ***A II. fejezethez:***

<sup>1</sup> Bihari M. Új magyar parlamentarizmus // Kritika. – 1990. – №7. – 35-36. o.

<sup>2</sup> Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963-1966. – Bp.: Kossuth, 1968. – 451. o.

- <sup>3</sup> Ibid.
- <sup>4</sup> Kornai J., Matits A. A vállalati nyereség bürokratikus újraelosztása // Régi és új ellentmondások és dilemmák. – Bp.: Magvető, 1989. – 105-106. o.
- <sup>5</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1985. – 3-17. o.
- <sup>6</sup> Ibid. – 1972. – 12-13. o.; Ibid. – 1967. – 199. o.
- <sup>7</sup> Kornai J. Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében. – Bp.: HVG, 1989. – 13-14. o.
- <sup>8</sup> Kornai J. A magyar reformfolyamat // Régi és új ellentmondások és dilemmák. – Bp.: Magvető, 1989. – 224-225. o.
- <sup>9</sup> Bölöny J. Magyarország kormányai 1848-1992. – Bp.: Akadémia, 1992. – 142-146. o.
- <sup>10</sup> Шик О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность. – М.: Прогресс, 1991. – С. 210-211.
- <sup>11</sup> Weber M. A politika mint hivatás. – Szeged: CSTI, 1989. – 7-8. o.
- <sup>12</sup> Шик О. Вказана праця. – С. 91.
- <sup>13</sup> Hegedűs A. Oknyomozás válságügyben. – Bp.: KJK, 1990. – 149. o.
- <sup>14</sup> Ágh A. A századvég gyermekei. – Bp.: KJK, 1990. – 43. o.
- <sup>15</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1985. – 16-17. o.
- <sup>16</sup> Ibid. – 1994. – 2-10. o.; Ibid. – 1985. – 4. o.
- <sup>17</sup> Borbély L. Tőkecsalogató. Új szabályozás a vegyes vállalatokra // Figyelő. – 1985. – Dec. 12. – 9. o.
- <sup>18</sup> Határozat a veszteséges vállalatok szanálásáról // MTI. – 1986. – Aug. 1.– 3-4. o.
- <sup>19</sup> Kornai J. A magyar gazdasági reform jelenlegi helyzetéről és kilátásairól // Gazdaság. – 1982. – №3. – 15-16. o.
- <sup>20</sup> XIII съезд Венгерской Социалистической Рабочей Партии. – М.: Политиздат, 1981. – С.27.
- <sup>21</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 374-377. o.
- <sup>22</sup> Ibid. – 11. o.
- <sup>23</sup> Adósságterheink // Népszabadság. – 1988. – Okt. 22. – 5. o.
- <sup>24</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 54. o.
- <sup>25</sup> Andorka R. A rendszerváltozás szociálpolitikai problémái // Valóság. – 1992. – №7. – 26. o.
- <sup>26</sup> Kolosi T., Robert P. A rendszerváltozás társadalmi hatásai // Valóság. – 1992. – №2. – 11-12. o.
- <sup>27</sup> Az MSZMP KB 1987. július 2-i állásfoglalása. – Bp.: Kossuth, 1987. – 7. o.
- <sup>28</sup> Ibid.
- <sup>29</sup> MTI. – 1989. – Május. 12.
- <sup>30</sup> Antal L., Bokros L. Fordulat és reform // Közgazdasági Szemle. – 1987. – №6. – 642-663. o.
- <sup>31</sup> Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről // Társadalmi Szemle. – 1988. – №6. – 19. o.
- <sup>32</sup> Ibid. – 23. o.
- <sup>33</sup> Ibid. – 20-26. o.
- <sup>34</sup> Az MSZMP országos értekezletének jegyzőkönyve. Május 20-22. – 1988. – Bp.: Kossuth, 1988. – 262-263. o.

- <sup>35</sup> Az országos pártértekezlet második napja // Népszabadság. – 1988. – Máj. 22. – 1-2. o.
- <sup>36</sup> Nyers R., Tardos M. A gazdasági konszolidáció szükségessége és a fejlődés lehetőségei // Gazdaság. – 1984. – №1. – 25-43. o.; Nyers R. A kibontakozásról // Heti Világgazdaság. – 1987. – Szept. 26. – 7. o.; Pozsgay I. Októberi kérdések. – Püsk. Eötvös, 1988. – 83. o.; Pozsgay I. Az egész néppel folytassunk párbeszédet // Társadalmi Szemle. – 1988. – №6. – 38-41. o.; Pozsgay I. A politikai intézmények és a társadalmi fejlődés // Társadalmi Szemle. – 1987. – №3. – 34-40. o.; Pozsgay I. Demokrácia és kultúra. – Bp.: Kossuth, 1980. – 420. o.; Németh M. A gazdasági-társadalmi kibontakozás programjáról // Társadalmi Szemle. – 1987. – №8-9. – 3-13. o.; Németh M. Gazdaságpolitikai törekvéseink és a társasági törvény // Társadalmi Szemle. – 1988. – №6. – 56-61. o.
- <sup>37</sup> A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 101-102. o.
- <sup>38</sup> Népszabadság. – 1988. – Jún.28. – 1-3. o.
- <sup>39</sup> A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 25-29. o.
- <sup>40</sup> Grósz K. Beszédei. Nemzeti összefogással a reformok sikeréért! – Bp.: Kossuth, 1989. – 6-7. o.
- <sup>41</sup> A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 115-119. o.
- <sup>42</sup> Ferge Zs. Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. – Bp.: KJK, 1969 – 77., 323-324. o.
- <sup>43</sup> Kolosi T. Társadalmi struktúra és szocializmus. – Bp.: Kossuth, 1974. – 235. o.; Kolosi T. Strukturális csoportok és reform // Valóság. – 1986. – №7. – 19-31. o.
- <sup>44</sup> Kolosi T. Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat. III. – Bp.: TTI, 1984. – 205. o.
- <sup>45</sup> Robert P. Mobilitás és életút // Elméletek. – I. m. – 93-130. o.; Robert P. Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban // Valóság. – 1987. – №10. – 37-47. o.; Andorka R., Miltényi K. A társadalmi mobilitás alakulásának lehetséges irányzatai // Statisztikai Szemle. – 1972. – №6. – 595-611. o.
- <sup>46</sup> Központi Statisztikai Hivatal. Társadalmi mobilitás. – Bp.: KSH, 1975.; Ibid. – 1981. – 307. o.; Ibid. – 1994. – 207. o.
- <sup>47</sup> Ferge Zs. Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. – Bp.: KJK, 1969. – 346. o.; Bokor A. Szegénység a mai Magyarországon. – Bp.: Magvető, 1987. – 282.o.; Bokor A. Szegénység és depriváció // Elméletek. – I. m. – 211-248. o.
- <sup>48</sup> Ferge Zs. Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. – Bp.: Magvető, 1986. – 173. o.
- <sup>49</sup> Árvay J., Vértes A. Rejteni, ami rejthető // Figyelő. – 1994.– Feb. 24. –26-27. o.
- <sup>50</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 21. o.
- <sup>51</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1986. – 18-19. o.
- <sup>52</sup> Ibid. – 31. o.; Ibid. – 1994. – 42-43. o.
- <sup>53</sup> Ibid. – 1986. – 31. o.
- <sup>54</sup> Ibid. – 1986. – 31. o.; Ibid. – 1994. – 40-41. o.
- <sup>55</sup> Ibid. – 1994. – 42-43., 61. o.
- <sup>56</sup> Ibid. – 1986. – 31. o.
- <sup>57</sup> Ibid. – 1994. – 13. o.
- <sup>58</sup> Ibid. – 1994. – 45-46. o.

- <sup>59</sup> Ibid. – 1986. – 35. o.
- <sup>60</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 21., 54.o.
- <sup>61</sup> Ibid. – 14. o.
- <sup>62</sup> Kolosi T. Gazdagok nélkül nem lesz igazi rendszerváltás // *Gazdaság*. – 1992. – №1. – 107-109. o.
- <sup>63</sup> Dobszay J. Minimumlét. Szegénység Magyarországon // *Gazdaság*. – 1994. – №1. – 135. o.
- <sup>64</sup> Andorka R. Gazdaság és társadalom dogmák nélkül // *Gazdaság*. – 1993. – №3. – 69. o.
- <sup>65</sup> Kemény I. Nem elég a szabadságjogokat deklarálni // *Gazdaság*. – 1993. – №1. – 95-96. o.
- <sup>66</sup> Мінк Ж., Шурек Ж. Стратегія адаптації колишніх комуністичних еліт // *Політологія посткомунізму*. – К.: Політична думка, 1995. – С. 189-190.
- <sup>67</sup> Báyer J. Tudományos vitaszabadság vagy politikai tilalomfák // *Kritika*. – 1989. – №6. – 6-7. o.; Schlett I. Az opportunizmus dicsérete. – Bp.: Magvető, 1990. – 303. o.; Heller Á., Fehér F. Van-e még jövője a szocializmusnak // *Népszabadság*. – 1989. – Máj. 6. – 16. o.; Fehér F., Heller Á. Modernség és demokrácia // *Népszabadság*. – 1989. – Dec. 2. – 9. o.; Konrád G. Úton a kommunizmusból a demokráciába // *Magyar Hírlap*. – 1990. – Jún. 9. – 4. o.; Fehér F. A kommunizmus után // *Társadalmi Szemle*. – 1991. – №8-9. – 102-112. o.
- <sup>68</sup> Dokumentum. Ismeretlen interjú Lukács Györggyel 1968-ból // *Társadalmi Szemle*. – 1989. – №7. – 62-74. o.; Dokumentum. Lukács György politikai végrendelete, 1971 // *Társadalmi Szemle*. – 1990. – №4. – 63-89. o.
- <sup>69</sup> Dokumentumok. Jelentés a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről. Politikai Intézet Levéltára 288. f. 5 /815. o. e./ // *Társadalmi Szemle*. – 1992. – №5. – 83-94. o.; “Szigorúan titkos” avagy a zúzógépet túlélő dokumentumok // Horváth J. A tábornok vallomása. – Bp.: Pallwest, 1990. – 309-347. o.; Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1963-1966. – Bp.: Kossuth, 1968. – 305-308. o.
- <sup>70</sup> Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1967-1970. – Bp.: Kossuth, 1974. – 305-308., 355-357. o.
- <sup>71</sup> Dokumentum. Jelentés a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről. Politikai Intézet Levéltára. 288. f. 5 /815. o. e./ // *Társadalmi Szemle*. – 1992. – №5. – 80. o.
- <sup>72</sup> Dr. Demszky G. // *Európai Utas*. – 1994. – №1. – 3-8. o.
- <sup>73</sup> Jelentés a belső ellenséges. – I. m. – 85. o.
- <sup>74</sup> Solt O. A SZETA mindenekelőtt morális kényszer hatására jött létre // *Heti Világgazdaság*. – 1989. – №3. – 78-79. o.
- <sup>75</sup> Jelentés a belső ellenséges. – I. m. – 88. o.
- <sup>76</sup> Бурдые П. Социология политики. – М.: Социо-Логос, 1993. – С. 313.
- <sup>77</sup> Jelentés a belső ellenséges. – I. m. – 91-92. o.
- <sup>78</sup> Ágh A. A századvég gyermekei. – Bp.: KJK, 1990. – 31. o.
- <sup>79</sup> Bibó Emlékkönyv. – Bp.: Magyar Október-ABC, 1984.; Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. – Bp.: Kolonél, 1989. – 372. o.

- <sup>80</sup> “Szigorúan titkos” avagy a zúzógépet túlélő dokumentumok // Horváth J. A tábornok vallomása. – Bp.: Pallwest, 1990. – 227-228. o.
- <sup>81</sup> Dokumentum. A magyarság esélyei. A lakitelki tanácskozás jegyzőkönyvéből. I. // Társadalmi Szemle. – 1991. – №2. – 41. o.
- <sup>82</sup> Ibid.
- <sup>83</sup> Dokumentum. A magyarság esélyei. A lakitelki tanácskozás jegyzőkönyvéből. III // Társadalmi Szemle. – 1991. – №4. – 54-55.o.
- <sup>84</sup> “Szigorúan titkos”. – I. m. – 228. o.
- <sup>85</sup> Magyar Nemzet. – 1987. – Nov. 4.
- <sup>86</sup> A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 25-28. o.
- <sup>87</sup> Ibid. –7.o.
- <sup>88</sup> Kukorelli I. Az Országgyűlés a többpártrendszer első évében // Magyarország politikai évkönyve. –Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 194. o.
- <sup>89</sup> Aczél G. A demokrácia nehéz iskola // Valóság. – 1985. – №3. – 7. o.
- <sup>90</sup> Berecz J. Pluralizmus-párt-vezető szerep // Társadalmi Szemle. – 1987. – №7. – 3-4. o.
- <sup>91</sup> Tények könyve. 1989. Magyar és nemzetközi almanach. – Bp.: CIK, 1988. – 27. o.

### ***A III. fejezethez:***

<sup>1</sup> Mától ülésezik az Országgyűlés. Tervezet az alkotmány és az ügyrend módosítására // Népszabadság. – 1989. – Jan. 10. – 1. o.; A sztrájk törvény tervezete // Népszabadság. – 1989. – Feb. 3.– 1-4. o.; A politikai nyilvánosságról és a tájékoztatási törvényről // Népszabadság. – 1989. – Ápr. 11. – 13-14. o.; A választási rendszerről, a párt szervezeti felépítéséről tanácskozott az MSZMP KB // Népszabadság. – 1989. – Ápr. 20. – 1-5. o.; Törvény a bizalmatlansági indítványról és a bizalmi szavazásról // Népszabadság. – 1989. – Máj. 11. – 1-6. o.; Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról // Népszabadság. – 1989. – Jún. 5. – 8-10. o.; Mától: Magyar Köztársaság. Az Országgyűlés elfogadta a megújított alkotmányt // Népszabadság. – 1989. – Okt. 19. – 1-5. o.; Van új, demokratikus választási törvényünk // Népszabadság. – 1989. – Okt. 21. – 1-4. o.; Dokumentumok. A pártok működése és gazdálkodása // Társadalmi szervezetek, alapítványok. Az 1989. évi XXXIII. törvény. – Bp.: Unió, 1993. – 71-85. o.; A társadalmi szervezetek. Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény // Társadalmi szervezetek, alapítványok. – Bp.: Unió, 1993. – 13-50. o.; Dokumentumok. Az MSZMP KB 1989. márciusi 29-ei állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéséről // Népszabadság. – 1989. – Ápr. 1. – 3. o.; Platformszabadság // Népszabadság. – 1989. – Már. 17. – 6. o.; Az MSZMP reformkörü mozgalom platformja // Népszabadság. – 1989. – Máj. 23. – 4.o.; A népi demokratikus alternatíva (Platformtervezet) // Népszabadság. – 1989. – Jún. 12. – 7. o.

<sup>2</sup> Beszélő. – 1992. – Jan. 25.

<sup>3</sup> Dickerson M.O., Flanagan T. An Introduction to Government and Politics A Conceptual Approach. – Toronto: Methuen, 1986.; Dickerson M., Flanagan T., Nevitte N. Introductory Readings in Government and Politics. – Toronto: Methuen,



- 1987.; Шмачкова Т.В. Мир политических партий // Полис. – 1992. – №1-2. – С. 226-233.; Основы политологии. Наука о политике. – К.: Инноцентр, 1991.; Потульницький В.А. Теорія української політології. – К.: Либідь, 1993.
- <sup>4</sup> Beszélő. – 1992. – Jan. 25.; Smolar A. A. A bársonyos ellenforradalom lengyel tapasztalatai // 2000. – 1995. – №1. – 11-18. o.; Tálas P. Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban // Társadalmi Szemle. – 1993. – №5. – 50-64. o.
- <sup>5</sup> Orwell G. 1984. – Bp.: Európa, 1989. – 230-231. o.
- <sup>6</sup> Platformtervezet // Népszabadság. – 1989 – Okt. 6. – 16. o.
- <sup>7</sup> Az MSZMP programjáról // Új Fórum. – 1990. – №4. – 29-31. o.; Még egy MSZMP // Népszabadság. – 1989. – Okt. 21. – 6. o.
- <sup>8</sup> A Münnich Ferenc Társaság nyilatkozata // Népszabadság. – 1989. – Feb. 6. – 5. o.
- <sup>9</sup> Az MSZMP XIV. kongresszusának dokumentumaiból // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 572-573. o.
- <sup>10</sup> A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 116-117. o.
- <sup>11</sup> Dokumentum. A kongresszus állásfoglalása a Magyar Szocialista Párttól // Népszabadság. – 1989. – Okt. 9. – 2. o.
- <sup>12</sup> Ibid.
- <sup>13</sup> Ibid.
- <sup>14</sup> Pozsgay I. Vízválasztó a pártprogram // Népszabadság. – 1989. – Okt. 8. – 4. o.
- <sup>15</sup> Dokumentum. Az MSZMP programnyilatkozata // Népszabadság. – 1989. – Okt. 10. – 7-8. o.
- <sup>16</sup> Az új demokratikus baloldal alternatíváiról // Népszabadság. – 1989. – Máj. 30. – 8. o.; Dokumentum. Az MSZMP KB 1989. március 29-ei állásfoglalása a KISZ továbbfejlesztésének irányáról // Népszabadság. – 1989. – Ápr. 1. – 3. o.; Holnap összeül a KISZ – kongresszus. 400 ezer tag képviseletében 856 küldött // Népszabadság. – 1988. – Szept. 17. – 5. o.; Az Új Márciusi Front felhívása // Népszabadság. – 1989. – Jún. 7. – 5. o.; A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. – Bp.: Pelikán, 1994. – 90-92. o.
- <sup>17</sup> Strassenreiter E. A hatalom részeseként (1945-1948) // Társadalmi Szemle. – 1991. – №2. – 34-35. o.; Izsák L. A koalíció évei Magyarországon. 1944-1948. – Bp.: Kozmosz, 1986. – 168-190. o.; Márosán G. Fel kellett állnom. – Bp.: Hírlap, 1989. – 336. o.
- <sup>18</sup> Dokumentum. Az MSZDP programja // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 585-591. o.
- <sup>19</sup> Dokumentum. A szocialista Internacionálé elvi nyilatkozata // Társadalmi Szemle. – 1990. – №1. – 33-45. o.
- <sup>20</sup> Dokumentum. Nyers Rezső levele Luis Ayaláéhoz // Társadalmi Szemle. – 1990. – №1. – 31-32. o.
- <sup>21</sup> Dokumentum. Az MSZDP programja // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 585-591. o.
- <sup>22</sup> Márkus G. Esszé a szociáldemokráciáról // Társadalmi Szemle. – 1992. – №5. – 59-60. o.
- <sup>23</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 393-395. o.

- <sup>24</sup> Ibid.
- <sup>25</sup> Dokumentum. A Szabad Demokraták Szövetségének programja // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 592-601. o.
- <sup>26</sup> Ibid.
- <sup>27</sup> Dokumentum. A Magyar Liberális Párt alapító felhívása és programnyilatkozata // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 550-552. o.
- <sup>28</sup> Ibid.
- <sup>29</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 393-395. o.
- <sup>30</sup> Dokumentum. Nyilatkozat a FIDESZ létrehozásáról // Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában. 1988-1991. – Bp.: FIDESZ, 1992. – 23-25. o.
- <sup>31</sup> Dokumentum. Az MDF üdvözi a FIDESZ-t. Magyar Október Tájékoztatószolgálat – London // Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában. 1988-1991. – Bp.: FIDESZ, 1992. – 37.o.; FIDESZ néven független ifjúsági szervezet alakult // Tiszta lappal. – I. m. – 27. o.
- <sup>32</sup> Dokumentum. BRFK vezetőjének I. Konczer levele // Tiszta lappal. – I. m. – 35. o.; Rendőrségi intézkedés a FIDESZ ellen // Tiszta lappal. – I. m. – 31-32.o.; Dokumentum. Jelentés a főbb politikai erők fejlődésének folyamatai, a belügyi munka tapasztalatai. 11 – 13. November, 1989. // Horváth J. A tábornok vallomása. – Bp.: Pallwest, 1990. – 335-341. o.
- <sup>33</sup> Rendőrségi figyelmeztetés. – Magyar Hírlap. – 1988. – Április 8. // Tiszta lappal. – I. m. – 29-31.o.
- <sup>34</sup> Dokumentum. Válságkezelő gazdaságpolitika: a privatizálás és infláció korlátozása – A FIDESZ gazdasági programja // Figyelő. – 1989. – Nov. 16. – 10. o.
- <sup>35</sup> Dokumentum. A FIDESZ politikai programnyilatkozata // Tiszta lappal. – I. m. – 110-113. o.; A FIDESZ II. Kongresszus által elfogadott program // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 494-500. o.
- <sup>36</sup> A Magyar Október Párt alapító nyilatkozata és programja // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 563-565. o.
- <sup>37</sup> A Magyar Radikális Párt nyilatkozata // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 566-567. o.
- <sup>38</sup> A Magyar Demokrata Fórum programja // Magyarországi politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 520-532. o.
- <sup>39</sup> Ibid. – 526-530.o.
- <sup>40</sup> Ibid. – 532. o.
- <sup>41</sup> Ibid. – 531-532. o.
- <sup>42</sup> Корнхаузер В. Політика масового суспільства // Політологічні читання. – 1992. – №1. – С. 209.
- <sup>43</sup> A Független Kisgazdapárt meghatározása, gazdasági programtervezete // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 501-505. o.
- <sup>44</sup> A Magyar Néppárt programja // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 553-562. o.
- <sup>45</sup> A Bajcsy-Zsilinszky Társaság programnyilatkozata // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 491-493. o.

- <sup>46</sup> A Kereszténydemokrata Néppárt programja // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 511-519. o.
- <sup>47</sup> Ibid. – 511-512. o.
- <sup>48</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1994. – 393-395. o.
- <sup>49</sup> A Magyarországi Zöld Párt programnyilatkozata // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 614-616. o.; A Voks Humána tézisei // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 612-613. o.
- <sup>50</sup> Rustow A. D. Transitions to Democracy. Toward a Dynamic Model // Comparative Politics. – 1970. – April. – P. 350-361.
- <sup>51</sup> Ibid. – P. 350-352.
- <sup>52</sup> Bölöny J. Magyarország kormányai 1848-1992. – Bp.: Akadémia, 1992. – 167-168. o.
- <sup>53</sup> Habermas J. A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. – Bp.: Gondolat, 1971. – 284-286. o.
- <sup>54</sup> Ibid.
- <sup>55</sup> Az első nyilvános eszmecsere az MSZMP és az MDF képviselői között // Népszabadság. – 1989. – Jan. 21. – 3. o.
- <sup>56</sup> Ibid.
- <sup>57</sup> Dokumentum. Történelmi útunk tanulságai. Az MSZMP programnyilatkozata // Népszabadság. – 1989. – Aug. 19. – 1-16. o.
- <sup>58</sup> Pozsgay Imre nyilatkozata a rádió 168 óra című műsorában // Népszabadság. – 1989. – Jan. 30. – 6. o.
- <sup>59</sup> Dokumentum. Források a Nagy Imre-kormány külpolitikájának történetéhez // Társadalmi Szemle. – 1993. – №5. – 81-94. o.; A Nagy Imre-kormány szűkebb kabinetje első ülésének jegyzőkönyve. Budapest. 1956. október 30. Nagy Imre miniszterelnök távirata K. J. Vorosilovnak a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnöksége elnökének. Budapest. 1956. október 31. // Társadalmi Szemle. – 1993. – №5. – 83. o.
- <sup>60</sup> Grósz Károly a pártól, 1956-ról, a reformról // Népszabadság. – 1989. – Jan. 31. – 1-3. o.
- <sup>61</sup> Dokumentum. Közlemény az MSZMP KB 1989. február 10-11-ei üléséről // Népszabadság. – 1989. – Febr. 13. – 1. o.
- <sup>62</sup> Ibid.
- <sup>63</sup> Az Új Márciusi Front a januári felhívás fogadtatásáról // Népszabadság. – 1989. – Febr. 3. – 1. o.
- <sup>64</sup> A jogállam alkotmánya // Népszabadság. – 1989. – Febr. 25. – 1. o.
- <sup>65</sup> Az alkotmány szabályozási koncepció. Az MSZMP KB elé kerülő írásos előterjesztések // Népszabadság. – 1989. – Febr. 25. – 3. o.
- <sup>66</sup> Az MSZMP tárgyalócsoportjának konzultációi // Népszabadság. – 1989. – Márc. 6. – 1-3. o.
- <sup>67</sup> A platformszabadságról a párton belüli politikai kezdeményezés szabadságának, a kritika-, a nézet-, a vélemény- és a vitaszabadság érvényesítésének elvi és gyakorlati kérdéseiről // Népszabadság. – 1989. – Márc. 17. – 6. o.; A közvélemény 1989-ben. MSZMP // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 446-449. o.
- <sup>68</sup> A platformszabadságról a párton belüli politikai kezdeményezés szabadságának. – I. m. – 6. o.

- <sup>69</sup> Ibid.
- <sup>70</sup> Az MSZMP reformkori mozgalom platformja // Népszabadság. – 1989. – Máj. 23. – 4. o.; A találkozás dokumentumai. Felhívás // Népszabadság. – 1989. – Máj. 23. – 4. o.
- <sup>71</sup> Tizenkét hónap krónikája. Június 23-24. // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 295. o.
- <sup>72</sup> Tizenkét hónap krónikája. Április 12 // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 282. o.
- <sup>73</sup> Váljon hatalmi centrummá a kormány // Népszabadság. – 1989. – Máj. 10. – 5. o.
- <sup>74</sup> Németh Miklós nemzeti kiegyezésre szólít. Az Országgyűlés ülészakájának harmadik napja // Népszabadság. – 1989. – Jún. 2. – 1. o.
- <sup>75</sup> A hároméves társadalmi és gazdasági kibontakozás programja // MTI. – 1989. – Máj. 12. – 1-3. o.
- <sup>76</sup> Botos B., Török A. Világgazdasági nyitás és az állam // Figyelő. – 1989. – Júl. 27. – 3. o.; Kopits G. Félúton az átmenetben // Gazdaság. – 1994. – №2. – 46-61. o.; Petschnig M.Z. Gazdaság – a politikai változások árnyékában // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 79-85. o.; Csaba L. Magyarország útja a reformszocializmusból a piacgazdaságba // Gazdaság. – 1992. – №2. – 41-54. o.
- <sup>77</sup> Dokumentum. Mit kíván a magyar nemzet? 1989. március 15. // Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában. 1988-1991. – Bp.: FIDESZ, 1992. – 135-136. o.
- <sup>78</sup> FIDESZ – kronológia // Tiszta lappal. – I. m. – 800. o.
- <sup>79</sup> Dokumentum. Mit kíván a magyar nemzet? 1989. március 15. // Tiszta lappal. – I. m. – 135-136. o.
- <sup>80</sup> Ibid.
- <sup>81</sup> Világszerte élénk figyelemmel kísérte a sajtó a magyarországi megemlékezéseket // Népszabadság. – 1989. – Márc. 17. – 2. o.
- <sup>82</sup> Nyers R. A közjó keresése legyen a vita célja és értelme // Népszabadság. – 1989. – Márc. 17. – 4. o.
- <sup>83</sup> Tizenkét hónap krónikája. Március 23. // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 279. o.; Új tagja van az Ellenzéki Kerekasztalnak // Népszabadság. – 1989. – Jún. 8. – 5. o.
- <sup>84</sup> Egyenlő felek közötti mielőbbi érdemi tárgyalásokat // Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában. 1988-1991. – Bp.: FIDESZ, 1992. – 138. o.
- <sup>85</sup> Ibid. – 139-140. o.
- <sup>86</sup> Ibid. – 140. o.
- <sup>87</sup> Rakowski. Szemben a kihívásokkal // Népszabadság. – 1989. – Márc. 25. – 17. o.
- <sup>88</sup> Egyoldalú tárgyalás, kerekasztal nélkül. Politikai érdekegyeztető fórumot javasol az MSZMP // Magyar Hírlap. – 1989. – Ápr. 10. – 1-3. o.; Az MSZMP KB Kövér Lászlónak. FIDESZ. Budapest. Május 9. // Tiszta lappal. – I. m. – 144-145. o.
- <sup>89</sup> Tizenkét hónap krónikája. Május 13. // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 286. o.; Az Országgyűlés ülészakájának harmadik napja. Németh Miklós nemzeti kiegyezésre szólít // Népszabadság. – 1989. – Jún. 2. – 1. o.

- <sup>90</sup> George Bush budapesti és varsói látogatást fontolgat // Népszabadság. – 1989. – Ápr. 14. – 1. o.
- <sup>91</sup> Zsebesi Z. Vége vagy csak most kezdődik? A lengyel kerekasztal után // Magyar Hírlap. – 1989. – Ápr. 10. – 2. o.
- <sup>92</sup> Dokumentum. A megállapodás // Népszabadság. – 1989. – Jún. 12. – 5. o.
- <sup>93</sup> Az Ellenzéki Kerekasztal kész a párbeszédre // Népszabadság. – 1989. – Jún. 2. – 1. o.
- <sup>94</sup> Gyászszertartás a Hősök terén és a 301. parcellában // Népszabadság. – 1989. – jún. 17. – 5. o.
- <sup>95</sup> Elhunyt Kádár János. Az MSZMP KB tájékoztatója // Népszabadság. – 1989. – Júl. 7. – 1. o.
- <sup>96</sup> Tizenkét hónap krónikája. Július 22. // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 300. o.
- <sup>97</sup> Kezeshető-e a válság? Háromoldalú tárgyalás a gazdaságról // Népszabadság. – Szept. 21. – 1-4. o.
- <sup>98</sup> Megállapodás a politikai egyeztető tárgyalások 1989. június 13-a és szeptember 18-a közötti szakaszának lezárásáról // Népszabadság. – 1989. – Szept. 19. – 5. o.
- <sup>99</sup> Ibid.
- <sup>100</sup> FIDESZ – nyilatkozat a háromoldalú tárgyalások plenáris ülésén. 1989. szeptember 18. // Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában 1988-1991. – Bp.: FIDESZ, 1992. – 194-195. o.
- <sup>101</sup> Ibid.
- <sup>102</sup> A közvélemény 1989-ben. Ismeretek és benyomások a politikai szervezetekről // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 444-446. o.
- <sup>103</sup> A közvélemény 1989-ben. Népszavazás // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 456-458.o.; Az Országgyűlés 41/1989. XII.27. OGY határozata a népszavazás eredményéről // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 213-214.o.; Tizenkét hónap krónikája. Október 17. // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 316. o.
- <sup>104</sup> Az 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya. A lezárás dátuma: 1995. március 31. – 1. o.
- <sup>105</sup> Habermas J. A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. – Bp.: Gondolat, 1971. – 284. o.
- <sup>106</sup> Az 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya. A lezárás dátuma: 1995. március 31. – 23. o.
- <sup>107</sup> A magyar választási rendszer jellemzői. Külügyminisztérium. – Bp.: MTI, 1994. – 1-4. o.
- <sup>108</sup> Stumpf I. Pártosodás 89 // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 387. o.
- <sup>109</sup> Ibid. – 389. o.; 340. o.
- <sup>110</sup> Ibid.
- <sup>111</sup> Ibid.
- <sup>112</sup> A közvélemény 1989-ben. Választások // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 463.o.

- <sup>113</sup> Ibid. – 451. o.
- <sup>114</sup> Dokumentum. Németh Miklós Miniszterelnök Úrnak. Budapest. 1990. január 12. // Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában. 1988-1991. – Bp.: FIDESZ, 1992. – 249-250. o.
- <sup>115</sup> A Belső Biztonsági Szolgálat tevékenységét vizsgáló parlamenti bizottság jelentése // Horváth J. A tábormok vallomása. Meztelenül a Duna-gate ügyben. – Bp.: Pallwest, 1990. – 5-15. o.
- <sup>116</sup> Ibid. – 264. o.
- <sup>117</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1995. – 11. o.
- <sup>118</sup> Ibid. – 54.o.; Kolosi T., Robert P. A rendszerváltozás társadalmi hatásai // Valóság. – 1992. – №2. – 11-12. o.
- <sup>119</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1995. – 67-70.o.
- <sup>120</sup> Polonyi G., Zavec T. Pártszimpátiák. 1-10 táblázatok // Kapu. – 1993. – №1. – 11-17. o.
- <sup>121</sup> Ibid.
- <sup>122</sup> Ibid.
- <sup>123</sup> Tizenkét hónap krónikája. November 25. // Magyarország politikai évkönyve. – Bp.: Aula-Omikk, 1990. – 332. o.
- <sup>124</sup> Polonyi G., Zavec T. Pártszimpátiák // Kapu. – 1993. – № 1. – 12. o.
- <sup>125</sup> Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1993. – 393. o.
- <sup>126</sup> Ibid.
- <sup>127</sup> Ibid.
- <sup>128</sup> Az 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya. A lezárás dátuma: 1995. március 31.; Az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról // Törvények. – 1990. – (44) – 20-36. o.
- <sup>129</sup> A szeptemberi helyhatósági választások előzetes eredményei // Népszabadság. – Okt. 2. – 1990. – 1-5.o.; A falvakban a függetlenek, a városokban a liberálisok végeztek az élen // Népszabadság. – 1990. – Okt. 16. – 1-4. o.
- <sup>130</sup> Ibid.
- <sup>131</sup> Voks 90. Különszám // Heti Világgazdaság. – 1990. – Március; Központi Statisztikai Hivatal. – Bp.: KSH, 1993. – 393-396. o.
- <sup>132</sup> Ibid.
- <sup>133</sup> Ibid.
- <sup>134</sup> Ibid.
- <sup>135</sup> Ibid.
- <sup>136</sup> Ibid.
- <sup>137</sup> Ibid.
- <sup>138</sup> Exszocialista közérzetek. Az ígéret földjei // Heti Világgazdaság. – 1992. – Máj. 9. – 103. o.
- <sup>139</sup> Аг А. “Порівняльна революція” і перехід до демократії у Центральній та Південній Європі // Політологічні читання. – 1992. . – №3. – С. 222.

## РЕЗЮМЕ

Аналіз історичних процесів кінця ХХ століття у Центральній Європі у тривалішому історичному контексті дає можливість визначити той факт, що під вагою внутрішніх протиріч, за сприятливих міжнародних обставин в Угорщині відбувся розпад лібералізованої моделі тоталітарного режиму. Унікальність цього історичного процесу полягає у формах здійснення радикальних перетворень суспільно-політичного та економічного характеру. Адже саме засоби розв'язання конфліктів такого масштабу і визначили зміну форм здійснення радикальних політичних змін як в ідеологічній, теоретичній площині, так і на практиці, коли класичні “революційні” засоби радикальних трансформацій змінилися мирними засобами розв'язання конфліктів.

У зв'язку з цим не буде перебільшенням констатувати, що ситуація, яка склалась наприкінці 1980-х рр. ХХ ст., як в Угорщині, так і в центральноєвропейському регіоні в цілому виявилась несподіваною як для УСРП, так і для представників угорської демократичної опозиції.

Аналізуючи процеси пов'язані із включенням осіб в політичну сферу життя суспільства, а отже, і формування певного типу політичної культури, слід зазначити, що в Угорщині альтернативні суспільно-політичні імплікації політики реформ (як в плані вимог демократичних реформ з боку комуністів – реформаторів УСРП, так і більш радикальних вимог з боку формуючогося громадянського суспільства Угорщини) все в більшій мірі сприяли розвитку суспільно-політичних трансформацій в Угорщині. В цьому аспекті необхідно враховувати не стільки зовнішньополітичні чинники, які з середини 1980-х рр. ХХ ст. якнайкраще сприяли демократичним процесам в Угорщині, але перш за все, необхідно враховувати внутріполітичні обставини – як наслідок і результат дій різноманітних факторів, які і визначили закономірний хід суспільно-політичних подій в Угорщині наприкінці ХХ століття.

З одного боку, тривале обмеження політичних та економічних свобод, гальмування альтернативних структур, громадянських інституцій за умов зростаючої політичної індиферентності “мовчазної більшості” угорського суспільства, а з іншого – саме проведення політики “лібералізації” та “демократизації” звісно не в аспекті детермінації цих процесів, а лише в формі створення більш “відкритої”, демократичнішої суспільно-політичної атмосфери – певним чином сприяли створенню та нелегальній діяльності автономних неурядових організацій угорської демократичної опозиції; розвитку громадянського суспільства в Угорщині, його політичної



структуралізації. Усвідомлення різними верствами угорського соціуму власних політичних й економічних інтересів, а також і досвід проведення та наслідки економічних реформ; традиції полікотворення вже із 1960-х рр. XX ст., а особливо у 1980-х рр. XX ст. сприяли як соціо-економічній структуралізації суспільства Угорщини, так і розвитку опозиційних організаційних політичних структур, формуванню угорської контреліти та партійних формацій, які у 1988-1989 рр. репрезентували практично весь традиційний політичний спектр.

Досліджуючи процес переходу Угорщини до парламентської демократії в глобально-історичному контексті, слід зазначити, що події 1988-1989 рр. в Угорщині були закономірним явищем відторгнення соціумом існуючого політичного режиму, власне, логічним наслідком взаємодії багатьох внутрішніх чинників. Адже зміна політичної ситуації, трансформація міжнародних інституцій як на світовому, так і на регіональному рівнях наприкінці 1980-х рр. XX століття за умов росту протиріч суспільно-політичної та економічної системи Угорщини, її трансформації у багатьох аспектах вже із 1940-1960-х рр. XX ст. виявили нелегітимність, неефективність цього політичного режиму, факт його саморуйнації.

Відповідно до аспекту досліджуваної теми можна виділити комплекс чинників внутріполітичного характеру, які і обумовили специфіку угорської моделі трансформаційного процесу, зокрема, дискурсивної практики в Угорщині в контексті зміни політичного режиму мирним шляхом. Розв'язання політичної кризи мирним шляхом визначило саме цивілізований перехід Угорщини до багатопартійної парламентської демократії в контексті її поступової інтеграції у європейське і світове співтовариство. Отже, з точки зору майбутнього політичного устрою Угорщини можна визначити наступні загальнополітичні тенденції суспільного розвитку, які і визначили специфіку перехідної доби Угорщини.

По-перше, це формування саме демократичної угорської опозиції, насамперед, створення політичних партій та відродження політичних формацій як суб'єктів політичної діяльності, більше того, збільшення їх чисельно та зміцнення організаційно, а також зростання впливу опозиційних рухів, громадсько-політичних об'єднань, груп, партійних інституцій на фоні швидкої політичної соціалізації угорського суспільства, активізація якого докорінним чином змінила співвідношення політичних сил в Угорщині на користь опозиції. Саме виникнення політичного дискурсу на паритетних засадах між політичними опонентами в Угорщині було зумовлено певним рівнем соціальної та політичної стратифікації суспільства, а також цьому сприяли і тактичні успіхи опозиції, ідейна та

політична різноманітність якої обумовили створення широкого спектру соціо-економічно детермінованої багатопартійної політичної системи.

По-друге, це усвідомлення владними структурами, насамперед, комуністами-реформаторами УСРП необхідності радикальних змін, а також і пошуки “внутрішньою партією” УСРП нових форм легітимності в контексті трансформації правлячої партії у соціал-демократичну партію європейського зразка з метою збереження влади й власності. УСРП, як оновлена УСП, за всіх переваг політичного статусу в країні, зміни своєї політичної ментальності, так і не змогла захистити свої інтереси в ході парламентських виборів 1990 року. Також слід враховувати і той факт, що створення “оновленої” УСРП ортодоксами партії, по суті, спричинило розкол однієї з найвпливовіших та найрепрезентативніших лівих партій Угорщини напередодні парламентських виборів 1990 року, формуючи тим самим негативний імідж лівих політичних сил на фоні загального антикомунізму.

По-третє, це досягнення співробітництва, а отже, і угоди щодо організаційного, юридичного оформлення інфраструктури майбутніх виборів, адже перемови між УСРП та опозицією, по суті, визначили як характер подальших подій, забезпечуючи легітимність демократичного переходу, так і механізми узгодження інтересів політичними опонентами шляхом соціальної комунікації, політичного дискурсу, як інституційної форми демократії.

Досліджуючи події в Угорщині наприкінці ХХ століття в загальноєвропейському контексті, слід відзначити проєвропейськість цих подій, яка вимірюється розвитком демократичних традицій, розвитком громадянського суспільства та традицій реформування в Угорщині, поновленням традиційної парламентської системи європейського типу. Адже незважаючи хто переможе у наступних парламентських виборах (ліві чи праві) протягом 90-х років ХХ століття і особливо, на початку ХХІ століття, політика Угорщини (як внутрішня, так і зовнішня), буде зумовлена як загальноєвропейським процесом економічної інтеграції, так і євроатлантичною інтеграцією держави. Власне це лише питання часу.

Фактично, національні інтереси Угорщини зумовлюють її прагнення приєднатися як до розбудови загальноєвропейської системи безпеки, а також і здійснити якнайшвидший вступ у Європейський Союз. Власне, європейська економічна інтеграція і є найважливішим пріоритетом політики Угорщини, хоча це дуже тривалий і складний процес як економічної, так і політико-правової реінтеграції країни в Європу. По суті, пошуки Угорщиною європейської самоідентифікації наприкінці ХХ ст., що

сягають корінням у латинсько-західноєвропейську традицію, визначають і орієнтацію на культурно-цивілізаційні процеси Європи за умов наявності елементів європейської правової та політичної культури, структуротвірних засад ринкової економіки, політичної та соціальної стратифікації угорського суспільства.

Домінування об'єднувальних тенденцій на Заході континенту, розвиток сучасного процесу економічної інтеграції (попри різні інтереси країн-членів Євросоюзу) відкривають також і нові шляхи для загальноєвропейської інтеграції країн Центральної Європи. Підписання протягом 1980-х років ХХ століття так званих угод нового типу між ЄС та державами Центральної Європи стало важливим кроком не тільки з точки зору прискорення інтеграції цих країн в європейський економічний простір, а також і в плані активізації політичного діалогу, легалізації як зовнішньоекономічних, так і зовнішньополітичних інтересів держав регіону. Власне ці угоди стали інституційною основою створення та розвитку відносин між ЄС та державами Центральної Європи.

Надзвичайним успіхом для країн регіону – Польщі, Угорщини і Чехословаччини стало підписання договору про асоціацію з європейською спільнотою. Ця багатостороння угода передбачала не тільки формування та розвиток асиметричної зони вільної торгівлі, створення умов щодо заохочення інвестицій іноземного капіталу, а також визначила необхідність вдосконалення політичного діалогу між ЄС та країнами Центральної Європи з метою наближення фінансових і юридичних систем цих країн до загальноєвропейського ринку та міжнародних політичних і економічних структур. Позаяк згідно цього документу вже у найближчому майбутньому передбачається усунення будь-яких бар'єрів між країнами континенту для вільного переміщення через кордони товарів, капіталів, послуг і робочої сили.

Таким чином, європейська та євроатлантична інтеграція країн Центральної Європи наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. створить де-факто новий розклад сил в Європі як в економічному, так і в геополітичному вимірах. Адже саме розбудова загальноєвропейської системи безпеки, запровадження прагматичної концепції розбудови нової Європи країнами Заходу, готовність країн Центральної Європи, зокрема і Угорщини послідовно виконувати найвимогливіші стандарти ЄС та НАТО і визначатимуть у ХХІ столітті обличчя Європи в контексті створення соціо-економічної та політичної стабільності на європейському континенті.

Утім, європейськість – як сукупність соціокультурного, політичного та економічного процесів, відродження яких сталося саме наприкінці

XX століття – це питання найближчого майбутнього Угорщини. Хоча наприкінці XX століття в Угорщині, європейськість позначилась вже у філософії радикальних демократичних змін, що і обумовило унікальність та специфіку трансформаційного процесу в Угорщині в контексті розвитку інтеграційних процесів, розбудови об'єднаної Європи. Наявність елементів правової й політичної культури угорського суспільства, впровадження дискурсивної практики на найвищому політичному рівні свідчило як про процес розвитку політичної соціалізації, самосвідомості, політичних орієнтацій соціуму, по суті, свідчило про розвиток громадянського суспільства Угорщини, так і про те, що суто інтелігентський характер угорської опозиції 1970-х років XX століття поступово еволюціонував в бік залучення до опозиційного руху більш широких соціальних груп, верств угорського населення.

Процес переходу до демократії, переговори відбувались за безпосередньою участю та керівництвом демократично орієнтованих інтелектуалів, що було зумовлено як їх місцем у соціальній структурі, їх статусом не тільки в Угорщині, але і в інших країнах центральноєвропейського регіону, так і низкою чинників внутріполітичного характеру, а саме, політичною ситуацією в Угорщині після подій 1956 року та проведенням з 1960-х років XX ст. економічних реформ в контексті реалізації так званої політики “лібералізації” та “демократизації”. В цьому зв'язку слід також зазначити, що специфіка трансформаційного процесу в Угорщині, характер суспільно-політичних змін за умов певної соціальної та політичної стратифікації були обумовлені також і формуванням угорської демократичної опозиції як політичної контреліти, яка вже з 1990 року стала керівною політичною елітою Угорщини. Адже створення демократичної інфраструктури політичної соціалізації угорського соціуму упродовж 1970-1980-х років XX ст. мало велике значення з точки зору історичної перспективи, так як наявність контреліти в Угорщині, її перемога на парламентських виборах 1990 року визначила перш за все якісну зміну політичного режиму в Угорщині в контексті здійснення системних трансформацій політичного та економічного характеру.

Зростаючий динамізм радикальних змін в Центральній Європі, широкомасштабний розпад світових і регіональних політичних інститутів і структур наприкінці XX століття, послаблення зовнішнього чинника, який до речі, завжди примусово домінував в історії країн центральноєвропейського регіону протягом багатьох століть – все це також сприяло зміні політичного режиму в Угорщині. Адже соціально-економічна та політична криза в Угорщині, загострення її наприкінці 1980-х років XX

століття була детермінована загальносистемними якостями політичних інститутів тоталітаризму в Угорщині, що і обумовило неминучість її зміни у майбутньому. В цьому аспекті слід також зазначити й той факт, що упродовж сорока років цей зовнішній чинник (як комплекс соціо-культурних, економічних, політичних характеристик так званої “м’якої диктатури” в Угорщині) був безпосередньо пов’язаний з внутріполітичними тенденціями в формі взаємозв’язку угорської суспільно-політичної реальності з діючою квазісоціалістичною політичною системою. А з часом – став іманентною сутністю Угорщини, остаточне подолання якого у часовому вимірі є тривалим трансформаційним процесом.

## A SZERZŐ ÉLETRAJZA

**Kiss Éva** professzor, a történelemtudományok doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Humán-Természettudományi Magyar Kar, Magyar történelem és európai integráció tanszékének vezetője.

Kiss Éva 1966. május 4-én született Ungváron. 1989-ben kitűnő eredménnyel elvégezte az Ungvári Állami (Nemzeti) Egyetem történelem karát, 1994-ben pedig az Ukrán Tudományos Akadémia Külhoni Országok Szociális és Gazdasági Problémái Intézetének doktori iskoláját (Kijev). 1998-ban Kiss Éva megvédte „A társadalompolitikai átalakulás Magyarországon az 1966–1990-es években” című kandidátusi disszertációját. 2008. október 10-én megvédte „Közép-Európa országai a nemzetközi euró-integrációs folyamatok rendszerében (1991–2007)” című doktori disszertációját.

Kiss Éva 1991-től előbb tudományos munkatársként, később tudományos főmunkatársként tevékenykedett az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Külgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete Ungvári Kirendeltségén.

2009. februárjától az Ungvári Nemzeti Egyetem Humán-Természettudományi Magyar Kar, Magyar történelem és európai integráció tanszékének a vezetője.

Kiss Éva szakmájában elismert tudós, kitűnően eligazodik Közép- és Kelet-Európa országai szociális-gazdasági és társadalompolitikai fejlődésének problémáit és a régió államainak külpolitikáját illetően. Ukrajna közép-európai országokkal való határ menti, régióközi és euró-regionális együttműködése kérdéseinek, Ukrajna, Közép- és Kelet-Európa országainak az Európai Unióhoz való integrációja problémáinak a tanulmányozására szakosodik.

Több mint 100 határ menti együttműködés és euró-regionális politika kérdéseivel foglalkozó tudományos publikáció szerzője.

Kiss Éva tudományos publikációi Ukrajna vezető szakkiadványaiban és a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban láttak napvilágot. Mindez, valamint tudományos kutatásai aktualitása és fontossága, olyan és problémás kérdések tanulmányozása, mint az EU bővítése, az EU új keleti határ kialakításának problémás kérdései, az európai regionalizmus, lehetővé teszi Kiss Éva számára, hogy megalapozottan és önállóan új koncepcionális álláspontot alakítson ki az euró-integrációs stúdiumok egyes aspektusainak a megvilágításához.

Kiss Éva számos **tudományos kiadvány, monográfiai tanulmány egyéni és társszerzője:**

– *Ukrajna a modern geopolitikai térségben: elméleti és alkalmazott szempontok.* Kollektív monográfia. – Kijev, 2002;

– *A demokrácia alapjai.* – Kijev, 2002;

- *Kárpátok Eurórégió és az Európai Unió külső határai: Schengen következményei.* – Kassa, 2003;
- *Az Európába vezető út. Az eurórégiók ukrán tapasztalata.* – Kijev, 2000;
- *A regionális politika Európa országaiban. Tanulságok Ukrajna számára.* – Kijev, 2000;
- *Az Európai Unió bővítésének hatása Ukrajna közép-európai szomszédaihoz fűződő kapcsolatára.* – Kijev, 2003.
- *Közép-Európa az euróregionális integráció mai rendszerében.* – Ungvár: Lira, 2008. – 440 o.;
- *Az ukrán-magyar határ menti együttműködés: lehetőségek és prioritások a XXI. században.* – Ungvár: Lira, 2003.;
- *Az Európai Unió bővítésének következményei* – Ungvár: Lira, 2005.

1999-2009 folyamán a Közép-Európai Egyetemen (Budapest, Magyarország), 2000-ben Queens egyetemen Kanadában volt tudományos gyakorlaton.

2002. április 15-től a Magyar Tudományos Akadémia határon túli köztestületi tagja, az euró-regionális fejlődéssel, határ menti együttműködéssel foglalkozó nemzetközi munka-, tudományos szakbizottságok tagja.

2005-től a magyar-ukrán történész vegyes bizottság tagja (Magyar Tudományos Akadémia –Ukrajna NTA).

Kiss Éva elméleti-módszertani tanulmányainak az eredményeit figyelembe vették azon nemzetközi, regionális programok kidolgozásakor, amelyek Ukrajna határ menti együttműködése hatékonyságának az emelésére, Kárpátalja és Ukrajna közvetlen szomszédai, Közép-Európa országai – Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Románia – határ menti régiói euroregionális kezdeményezései működésének az aktivizálására irányultak:

1). Kárpátalja határ menti együttműködési fejlesztési programja a 2003-as évre (<http://www.carpathia.uzhgorod.ua>). Jóváhagyva a megyei állami közigazgatási hivatal elnökének 2002.12.27. kelt rendelkezésével;

2). *Stratégiai együttműködés a Kárpátok Régióban 2003-2011 folyamán* (<http://www.carpathia.uzhgorod.ua>).

3). *Ukrajna és Magyarország határ menti területei közös fejlesztésének koncepciója*, 2003.

A Kárpátok Eurórégió nemzetközi kutatási programjai megvalósításának keretén részt vett Közép- és Kelet-Európa országai biztonsága, a schengeni határ, a nemzetiségek közötti viszony monitoringja az etnikailag vegyes lakosságú határ menti területeken kérdésének a vizsgálásában, ami megfelelő



tudományos kiadványokban kapott ábrázolást társszerzőként (angol és szlovák nyelv):

- *Kárpátok Eurorégió: A Kárpátok Eurorégió szerepe a biztonság és a stabilitás megszilárdításában Közép- és Kelet-Európában.* Ungvár-Eperjes, 2001;
- *Kárpátok Eurorégió: A Kárpátok Eurorégió szerepe a vízumrendszer bevezetése lehetséges negatívumának enyhítésében.* Ungvár-Eperjes, 2001;
- *Kárpátok Eurorégió: A Kárpátok Eurorégió szerepe a nemzeti kisebbségek kérdéseinek megoldásában.* Ungvár-Eperjes, 2001;
- *Az etnikumok közötti viszonyok a Kárpátok Eurorégió nemzetiségileg vegyes megyéiben: a monitoring helyzete és lehetőségei.* Ungvár-Eperjes, 2002.